Nenad Fogel

NESTALI U HOLOKAUSTU - ZEMUN

Svaka slika priča priču

DEUTSCH s.33 | MAGYAR o.71 | ENGLISH p.109

JOZ Jevrejska opština Zemun
Jewish Community Zemun הקהילה היהודית זמון

PROJEKAT POMOGLI:
DAS PROJEKT WURDE UNTERSTÜTZT VON:
A PROJEKTUM TÁMOGATÓI:
THE PROJECT WAS SUPPORTED BY:

FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
OPEN SOCIETY FOUNDATION, SERBIA

American Jewish
Joint Distribution
Committee

Ing. Josef Zamboki, Israel

SJOS
SAVEZ
JEVREJSKIH OPŠTINA
SRBIJE

Beograd
www.beograd.rs

GRAD
BEOGRAD

SEKRETARIJAT
ZA
KULTURU

Nenad Fogel

NESTALI U HOLOKAUSTU - ZEMUN
Svaka slika priča priču

Izdavač
Jevrejska opština Zemun
2015.

Posvećeno našim roditeljima
Danilu i Zori Fogel rođenoj Rakić,
borcima Titove Narodnooslobodilačke armije.
Nenad i Milan Fogel

IMPRESUM

Publikacija: NESTALI U HOLOKAUSTU - ZEMUN
Izdavač: Jevrejska opština Zemun, Dubrovačka 21, Zemun
Urednik: Nenad Fogel
Autor izložbe: Nenad Fogel
Saradnik na projektu: Milan Fogel (Izrael)
Katalog pripremio: Nenad Fogel
Separat: Aleksandar Nećak
Recenzija: Prof.dr Olivera Milosavljević
Prevod na engleski: Olivera Polajnar
Lektura i korektura engleski: Ida Polajnar Dobrijević
Prevod na nemački i mađarski: Prevod d.o.o. Novi Sad
Tehnički urednik kataloga i dizajn izložbenih panoa: Jugoslav Rakita
Copyright: JOZ, Nenad Fogel i Troublemaker production d.o.o.
Štampa: Digital Art Beograd
Tiraž: 5000

Naslovna strana: Ida Erdiner, udata Fogel, fotografija iz 1909.g.

SADRŽAJ

UVOD 5

ZEMUN I JEVREJI 6

EKONOMSKI POLOŽAJ ZEMUNSKIH JEVREJA U AUSTRIJI 7

JEVREJI U NOVOJ DRŽAVI 8

ODNOS VLASTI PREMA JEVREJIMA UOČI II SVETSKOG RATA 10

ULAZAK NEMAČKIH TRUPA U ZEMUN I DELOVANJE KULTURBUNDA 12

PLJAČKA JEVREJSKE IMOVINE 14

PRINUDNI RAD 15

STRADANJE JEVREJA IZ ZEMUNA 17

JEVREJI U PARTIZANIMA 21

OBNOVA ZAJEDNICE POSLE II SVETSKOG RATA 22

ZAKLJUČAK 25

PROF. DR OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: RECENZIJA 26

ALEKSANDAR NEĆAK: POGLED NA BUDUĆNOST IZ PROŠLOSTI 27

POGOVOR 30

IZLOŽBENI PANOI 147

UVOD

Drugi svetski rat doneo je ogromna materijalna razaranja i stradanje preko 60 miliona ljudi širom sveta. Nove generacije su zaboravile na ta razaranja. Naša obaveza je da ne zaborave i stradale.

Postavkom izložbe „Nestali u Holokaustu – Zemun“ i katalogom sa kratkim istorijatom jevrejske zajednice u Zemunu, želimo da otrgnemo od zaborava naše rođake i prijatelje koji su ubijeni samo zato što su bili druge vere i nacije, da se suprotstavimo narastanju antisemitizma širom Evrope, kao i da obeležimo 70 godina od završetka Drugog svetskog rata.

Danas na prostoru bivše Jugoslavije, prisutna i u Srbiji, postoji tendencija da se stradali u ratu izjednače i da se osuđeni ratni zločinci rehabilituju. To se, između ostalog, ogleda i u inicijativama da se podižu zajednički spomenici žrtvama fašizma i njihovim egzekutorima. Jedan takav je već podignut 1994. godine u Subotici, naravno uz objašnjenje da se radi o „nevinim žrtvama“. Govoreći o pritiscima da se žrtve izjednačavaju bivši predsednik Hrvatske Stjepan Mesić kaže: „Treba reći istinu da nijedan poginuli u Jasenovcu nije kriv ni za jednog na Blajburgu, ali su mnogi na Blajburgu krivi za mnoge u Jasenovcu”. Ono što razlikuje jevrejske od ostalih žrtava nije sadržano u brojkama. Stradanje Jevreja, koje danas ceo svet naziva Holokaust a Izrael Šoa, razlikuju se po tome što je to bio državni projekat nacističke Nemačke o totalnom uništenju jevrejskog naroda. Hitlerova opsesija Jevrejima i rešavanje „jevrejskog pitanja“ koje je postavio u svojoj knjizi Majn kampf (Mein Kampf) rezultirala je ubijanjem preko 6 miliona Jevreja širom Evrope. Mnogo pre zvanične odluke, koju su visoki funkcioneri nacističke Nemačke doneli u januaru 1942. na Konferenciji u Vanzeu, o „konačnom rešenju jevrejskog pitanja“ (Endlösung der Judenfrage”), ubijanje Jevreja u Evropi bio je deo državnih politika nemačkih saveznika. Odmah po kapitulaciji Jugoslavije aprila 1941. godine novouspostavljene vlasti u Srbiji započele su rešavanje tzv. „jevrejskog pitanja“. Svi muškarci, Jevreji iz Beograda, Banata i porobljene Srbije, pohapšeni su i zatvoreni u sabirni logor „Topovske šupe“. Do decembra 1941. godine bili su pogubljeni od strane nemačkog okupatora. Od decembra iste godine kolaboracionistička vlada Milana Nedića hapsi preostale jevrejske žene, decu i starce i šalje ih u Jevrejski logor Zemun. Nije prošlo mnogo vremena a šef Policije sigurnosti u okupiranoj Srbiji, Emanuel Šefer izvestio je 8. juna 1942. godine centralu u Berlinu da je Srbija „Judenfrei“, zemlja bez Jevreja. Na području tzv. NDH, „jevrejsko pitanje“ počelo je da se rešava u avgustu 1941. godine otvaranjem logora Jasenovac i Stara Gradiška u kojima je smrt našlo preko 30.000 Jevreja među kojima i 574 Jevreja iz Zemuna.

Sudbina Jevreja iz Zemuna može da posluži kao obrazac na koji se način širom porobljene Evrope pristupalo uništavanju celog jevrejskog naroda: Prvo su im bila oduzeta sva građanska prava, potom im je oduzeta imovina, zatim su ih terali na prinudni rad i na kraju su ih transportovali u logore (Jasenovac i Staru Gradišku), gde su im oduzeti i životi.

Zemun je smešten na lesnoj terasi desne obale Dunava. O naseljavanju Zemuna postoje tragovi koji nas vode sve do neolitskog doba. U rimsko doba zvao se Taurunum, a Krstaši ga u XI veku spominju pod nazivom Mallevilla. U zapisima iz XII veka prvi put nalazimo varijetet današnjeg imena - Zemlin. Pitome obale Dunava, važni putni pravci, prijatna klima, privredni značaj ovog područja, oduvek su bili privlačni za naseljavanje. Od 1521. do 1717. bio je pod otomanskom vlašću, a onda je pripao Austriji i postao pogranično mesto. U Beogradu se, pored većeg broja nemačkih trgovaca i zanatlija, naselio i izvestan broj aškenaskih Jevreja. Beogradskim mirom, potpisanim 18. septembra 1739. godine, Beograd je ponovo pripao Otomanskoj imperiji. Zbog toga je grupa od dvadesetak, pretežno aškenaskih porodica, napustila Beograd i nastanila se u Zemunu. Godina 1739. predstavlja datum prvog grupnog naseljavanja Jevreja u Zemun. Položaj i životni uslovi Jevreja u Zemunu sve do 1746. nisu se mnogo razlikovali od položaja Jevreja u ostalim delovima Austrije. Svi su bili građani drugog reda, sa brojnim ograničenjima. Do pogoršanja položaja Jevreja i do novih ograničenja došlo je 1746. godine, kada je Zemun proglašen za Vojnu granicu. Naime, Jevrejima je bilo zabranjeno da se nastanjuju na području Vojne granice, tako da su oni bili izloženi pritisku da se isele iz Zemuna. Na osnovu odluke carice Marije Terezije, od 8. oktobra 1753. već nastanjenim Jevrejima dodeljena je privilegija da mogu da ostanu u Zemunu. Boravak je bio dozvoljen samo za 30 „privilegovanih“ porodica. Da bi se broj jevrejskih porodica održao na privilegovanih 30, bilo je dozvoljeno da se oženi samo prvorođeni sin, i to pod uslovom da se ne izdvaja iz porodice. Ukoliko se oženi drugi ili bilo koji naredni sin, morao se iseliti iz Zemuna, tj. iz Vojne granice. Posedovanje kuća bilo je dozvoljeno samo onim privilegovanim porodicama koje su već posedovale kuću u vreme donošenja caričine odluke. Do povećanja na 45 porodica došlo je za vreme Prvog srpskog ustanka 1804. godine, kada su mnogi Jevreji iz Beograda prebegli u Zemun. Problem je iznet pred cara Franju, koji je 17. januara 1816. odredio da za 30 jevrejskih porodica, koje potiču od onih kojima je 1753. godine data privilegija da stanuju u Zemunu, odobrava dalji boravak i posedovanje 30 kuća i jedne opštinske kuće. Problem ostanka u Zemunu preostalih 15 porodica rešen je tek 1868. godine kada je Jevrejima u Vojnoj granici priznata puna ravnopravnost sa ostalim konfesijama u Austriji.

Zemun, XIX vek

EKONOMSKI POLOŽAJ ZEMUNSKIH JEVREJA U AUSTRIJI

Od prvog naseljavanja u Zemunu, Jevreji su prošli put od „građana drugog reda“ do uvaženih članova lokalne zajednice. U Austriji su Jevreji dugo bili stanovnici bez građanskih prava, koji su milošću vladara bili trpljeni u zemljama carstva, sa bezbroj ograničenja u pogledu naseljavanja, izbora zanimanja i izražavanja verskih sloboda. Osnovna ograničenja u pogledu izražavanja verskih sloboda ogledala su se u odbijanju carskih vlasti da im se odobri izgradnja verskih objekata. Pored već opisanih ograničenja o naseljavanju, Jevrejima se dozvoljavalo da budu zanatlije i trgovci, ali samo dotle dok to ne smeta hrišćanskim zanatlijama ili trgovcima. Najteža su bila ograničenja u pogledu izbora zanimanja. Tako su postojala razna ograničavanja u oblasti trgovine i u zanatskim uslugama kojima su se bavili Jevreji. Sprečavano je otvaranje trgovačkih i zanatskih radnji na glavnoj ulici, a nastojalo se da jevrejski stanovnici ostanu grupisani oko Dubrovačke ulice. Iako je njima bilo dozvoljeno da se bave trgovinom i zanatstvom, i u tim privrednim granama su za Jevreje uvođene razne zabrane i ograničenja. Tako na primer, kada su hrišćanski trgovci shvatili koliko je unosan posao otkup i prodaja starih krpa, žalili su se austrijskim vlastima, pa je u čitavim regijama zabranjeno Jevrejima da se bave tim poslom. Slično se dogodilo i sa otkupom i prodajom pijavica. Bilo je takođe raznih žalbi zemunskih trgovaca protiv Jevreja. Tako su tražili od vlasti da zabrani Jevrejima u Zemunu prodaju tekstila, jer navodno obaraju cene i oni ne mogu da prodaju svoju robu. Čak su i zemunski krčmari tražili da se Jevrejima dozvoli točenje pića samo svojim sunarodnicima. Svim ovim i sličnim zahtevima vlasti su izlazile u susret, čime su Jevreji dovođeni u nepovoljan ekonomski položaj. Međutim, jevrejski trgovci su se uvek dočekali na noge i pronalazili nove izvore prihoda, otkrivajući nove artikle za trgovinu.

Kada je car Franja Josif 27. februara 1868. Jevrejima u Vojnoj granici priznao ravnopravnost sa ostalim priznatim konfesijama u Austriji prestala su ograničenja u pogledu naseljavanja, kupovine nekretnina i izbora zanimanja.

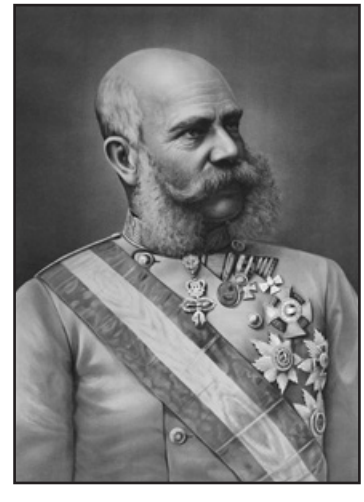

Car Franja Josif

Od te godine broj Jevreja u Zemunu se stalno povećavao. Prema podacima iz 1912. u Zemunu je, pored najbrojnijih Srba (6000) i Nemaca (3500), bilo popisano i 1200 Jevreja što je bio najveći broj koji je ikada bio zabeležen. Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Zemun gubi ekonomski značaj pograničnog mesta pa dolazi do velikog iseljavanja Jevreja. Od 1200, njih 600 se iselilo u razne gradove novonastale države. Sve vreme između dva rata taj broj se nije bitno menjao.

Posle završetka Prvog svetskog rata, Zemun je, zajedno sa Vojvodinom, pripojen novoformiranoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Jevreji koji su do tada živeli u Austrougarskoj monarhiji suočili su se sa novim izazovima. Zvanični jezik novonastale države bio je srpski (srpskohrvatski i slovenački). Njihov maternji jezik i jezik koji se zvanično učio u austrougarskim školama, nemački, bio je izbačen iz upotrebe. U Jevrejskoj školi, koja je radila sve do 1932. godine, nastava se odvijala dvojezično na srpskom i nemačkom. Zato imamo primera da su pojedini domaći Nemci upisivali svoju decu u Jevrejsku školu. Novine koje je sa sobom donela nova država nisu bile prepreka da se Jevreji potpuno uklope u novi sistem. Već 1919. godine formiran je Savez jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koji je obuhvatio 64.000 Jevreja koji su se zatekli u novoformiranoj državi.

Među prvima koji su 1917. godine podržali Balforovu deklaraciju o stvaranju „narodnog doma za jevrejski narod“ bila je i Srbije. Podrška jevrejskim cionističkim ciljevima da u Palestini izgrade svoju davno napuštenu domovinu nastavila se i u novostvorenoj državi. Svoju podršku u izgradnji samostalne države u Palestini, Jevreji iz Zemuna, davali su kroz brojne aktivnosti u cionističkim organizacijama koje su delovale od početka dvadesetog veka pa sve do 1941. godine. Posebno je, tridesetih godina prošlog veka, bio aktivan socijaldemokratski pokret „Hašomer hacair“.

U Zemunu nije bilo ortodoksnih Jevreja, koji su i danas prepoznatljivi širom sveta po načinu oblačenja i naročito frizurama. Zemunski Jevreji se po odevanju, frizurom i spoljnjem izgledu apsolutno nisu razlikovali od ostalih građana. Iz dostupnih fotografija iz tog vremena vidi se da su mnogi Jevreji „terali“ modu. Nije to bilo samo radi fotografisanja, to je bio svakodnevni način oblačenja. Danilo Semnic ovako opisuje svog dedu Bernarda Bilica: „Deda je važio za kozera u društvu koje se sastajalo u hotelu „Central“. Uvek je bio besprekorno obučen. U prsluku je nosio zlatan sat sa lancem, polucilindar na glavi i obavezno štap, koji je nosio samo radi mode (u hodu je vrteo štap). Sugrađane je na ulici pozdravljao skidanjem šešira i blagim naklonom.“

Većina je uživala ugled i poštovanje svojih sugrađana, sa kojima su održavali poslovne, službene i prijateljske odnose. Na zabave koje su skoro svake godine održavane u hotelu „Central”, povodom jevrejskog praznika Purim, dolazila je cela zemunska elita. Tu su se mogli sresti predstavnici Magistrata, sudije, lekari, advokati, profesori, jednom rečju najugledniji građani i njihove supruge.

Moric-Mavro Binder

Zadovoljni novim statusom u Kraljevini Jugoslaviji, zemunski Jevreji su se bavili raznim zanimanjima. Između dva svetska rata u Zemunu je bilo lekara, advokata,

profesora, zanatlija, umetnika i kulturnih poslenika. Industrijalci Moric Binder i Gabrijel Polgar, vlasnici drvare i pilane, bili su poznati po svom humanom odnosu prema zaposlenima. Oni su za svoje radnike podizali kuće sa po četiri stana. Bez obzira na veru i naciju, svake godine su uoči zime delili zemunskoj sirotinji po šlep drva. Među zemunskim Jevrejima bilo je nekoliko inženjera. Inženjer Orban bio je preduzimač. On je, između ostalog, gradio i neke deonice puta Beograd-Novi Sad. Zatim inženjer arhitekta Albert Špindl, pa građevinski inženjer Milan Band, koji je radio na podizanju železničkih i drugih mostova širom Jugoslavije. On je stradao 1941. godine u Smederevu prilikom raščišćavanja ruševina nakon eksplozije municije u starom gradu. Inženjer mašinstva Bela Perenji bio je zaposlen na železnici. Svi su oni bili priznati stručnjaci i cenjeni ljudi. Za razliku od stereotipa o Jevrejima, kao bankarima, u predratnom Zemunu se niko od njih nije bavio tim zanimanjem.

Na osnovu popisa „narodnih neprijatelja koji su bili komesari u jevrejskim radnjama“ objavljenog u knjizi „Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini“ došli smo do spiska Jevreja koji su se bavili trgovinom i zanatstvom uoči Drugog svetskog rata: Aleksandar Frank urar i zlatar, Eugen Fogel pekar, Gros Ladislav, Salamon Bišof, Josip i Fric Frojndenfeld, Bader Kalman sitni trgovci, Isak Levi vlasnik knjižare, Lustig Herman urar, Vilim Šer i Šlidel Herman vlasnici konfekcijskih radnji, Veksler Stevan vlasnik parfimerijske radnje, Lazar Zonenfeld vlasnik sušare i ledare i Semnic Žiga i Ignjac vlasnici sapunjare.

Ida i Eugen Fogel - pekar

Od formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca vlasti su vodile politiku ravnopravnosti i za jevrejske građane. Međutim „...od dolaska Hitlera na vlast u Nemačkoj (1933.) gotovo sve evropske zemlje dobile su sopstvene fašističke grupacije, a mere protiv Jevreja uz ugrožavanje njihovih elementarnih prava višestruko su se umnožavale. Ograničenje za prijem Jevreja koji su pred nacizmom napuštali Nemačku i uvođenje numerus clausus za jevrejske đake i studente, bile su prve antijevrejske mere sprovođene u delu evropskih zemalja. U ovom procesu ni Jugoslavija nije bila izuzetak. Rad profašističkih i antisemitskih grupa bio je omogućen stavom državnih vlasti, njihova antisemitska štampa i publicistika su slobodno izlazili, a krajem tridesetih godina i sama država je izašla u susret njihovim odranije prisutnim zahtevima da se spreči ulazak jevrejskim izbeglicama iz delova okupirane Evrope“ (prof. dr O. Milosavljević). Fašistički pokret Dimitrija Ljotića, Zbor, prednjačio je u širenju antisemitizma. Ne sme se zanemariti i delovanje Srpske pravoslavne crkve, čiji patrijarh Varnava piše hvalospeve o Hitleru. Bilo je uticaja i sa strane emigrantskih krugova, koje je vodio Pavelić, kao i nekih drugih krugova iz inostranstva. Samo godinu dana po izbijanju Drugog svetskog rata, jugoslovenske vlasti su 5. oktobra 1940. godine uvele rasistička ograničenja za Jevreje. Jevrejima se tom uredbom zabranjuje da se na bilo koji način bave proizvodnjom i prodajom prehrambenih artikala ili da u tu privrednu granu ulažu kapital. Druga uredba je ograničavala jevrejskim učenicima pravo upisa u srednje i visoke škole. Ni ove, rasističke mere, donete svega šest meseci pre okupacije Jugoslavije, nisu pomogle da Jevreji shvate šta im se sprema. Iznenađuje da su Jevreji iz Zemuna, moglo bi se slobodno reći i iz cele Jugoslavije, skoro potpuno nespremni dočekali okupaciju. Za Zemun je bilo karakteristično da je tridesetih godina postojao jak pokret za odlazak u Palestinu, pod vođstvom cionističke organizacije „Hašomer hacair“ (Mladi čuvar). Jevreji su se na brojnim Mošavama (logorovanjima) obučavali za novi život u ne baš geografski „gostoljubivoj“ zemlji. Na tim logorovanjima bilo je brojnih rasprava o nadirućem fašizmu u Evropi, posebno u Selcu 1939. godine. Dolazak većeg broja jevrejskih emigranata iz Nemačke i Austrije u Jugoslaviju unosio je među jevrejski živalj u Zemunu veliko uznemirenje. To je istovremeno povećalo aktuelnost iseljavanja u Palestinu.

U okviru „Hašomer hacaira” pomno se pratilo sve što je bilo vezano za mogućnost useljavanja, odnosno za englesku politiku u Palestini. Ta politika je veoma kritički posmatrana, najčešće praćena nezadovoljstvom i negodovanjem. Svako popuštanje Arapima, oko ograničenja kvota za useljenje, bilo je dovedeno u vezu sa neposrednim interesima Velike Britanije za naftu, koja je već tada postala najvažniji energent. Politika koju je sprovodila mandatorska vlast Velike Britanije oko useljavanja u Palestinu sigurno je sprečila veći broj zemunskih Jevreja da se pre pogroma isele u Palestinu.

Poznati su slučajevi velikog stradanja Jevreja koji su bežeći od nacističkog terora pokušavali da dobiju ulazne vize za Palestinu, koja je tada bila pod mandatorskom vlašću Velike Britanije. Jedan od tih slučajeva vezuje se za Jugoslaviju i poznat je kao

„Kladovski transport“. U „transportu“ je bilo preko 1200 Jevreja iz Austrije, Nemačke i Čehoslovačke koji su iz Beča krenuli put Palestine novembra 1939. godine. Čekajući da im se odobre useljeničke vize za Palestinu „transport“ je bio zaustavljen u Kladovu. Kasnije su izbeglice prebačene u Šabac. Samo mali broj njih je uspeo da dobije vize i otputuje za Palestinu. Iako im je Jevrejska zajednica Jugoslavije više od godinu dana davala veliku materijalnu pomoć, okupacija Jugoslavije je za njih predstavljala smrtnu presudu. Već u oktobru 1941. godine nemačka vojska je u znak odmazde pobila u Šapcu 725 jevrejskih izbeglica dok su ostali iz Kladovskog transporta, njih 266, stradali u Jevrejskom logoru Zemun.

Hašomer hacair:
Vlada Zonenberg, Marko Semnic, Josip Fogel, Hugo Samlaić, Josip Pisker, Elza Klopfer, ?, Fina Klop

ULAZAK NEMAČKIH TRUPA U ZEMUN I DELOVANJE KULTURBUNDA

Samo šest dana od invazije na Jugoslaviju, 12. aprila 1941. godine nemačka okupaciona vojska ušla je u Zemun. Iako je Zemun teritorijalno pripao tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj, sve do oktobra 1941. Nemci su držali apsolutnu vlast. Nemačke trupe i Gestapo (Geheime Staatspolizei) ostvarivali su tesnu saradnju sa domaćim Nemcima (Volksdeutscher), koji su Hitleru poslužili kao peta kolona. Većina domaćih Nemaca, kojih je tada u Zemunu bilo oko 10.000, aktivno i organizovano se spremao za dolazak nemačke vojske, koju su i dočekali kao svoje oslobodioce. Naravno da je i među domaćim Nemcima bilo progresivnih i humanih ljudi, ali to ne menja činjenicu da je apsolutna većina njih bila zadojena nacizmom. Nemci su odmah po ulasku u Zemun za gradonačelnika imenovali vođu Kulturbunda, advokata dr Hansa Mozera. Članovi Kulturbunda su i pre dolaska Nemaca u Zemun osnovali organizaciju „Judenkontrolle“ – „Kontrola Jevreja“, koja je imala za cilj da se prikupe svi mogući podaci o zemunskim Jevrejima. Važnu ulogu u proganjanju Jevreja imali su šef policije, jedan od vođa Kulturbunda iz Zemuna Rudolf Tajs i njegov brat Paul, gestapovac. Zemunskim Jevrejima je određena kontribucija, pa je tako ostalo zapisano da je na kontu dr Hansa Mozera i N. Brenera u Trgovačkoj banci u Zemunu bilo više od milion dinara. Kasnije je taj novac po odluci Rudolfa Tajsa upotrebljen za održanje nemačke policije (folksdojčerske).

Danilo Fogel u knjizi „Jevrejska zajednica Zemun“ navodi spisak zloglasnih Objava:

„Zloglasni nacistički „Bekanntmachung” (objave) stavili su praktično zemunske Jevreje van zakona. Jedna za drugom dolazile su naredbe o zabranama i obavezama za Jevreje.

Već 14. aprila 1941. bile su istaknute plakate kojima se, pod pretnjom smrtne kazne, pozivaju Jevreji (muškarci od 15 do 60, a žene od 15 do 40 godina) da se 16. aprila jave u Policijsku upravu (Polizeiamt), radi utvrđivanja njihove sposobnosti za fizički rad.

Istovremeno je na svim javnim mestima istaknuto Saopštenje o merama zabrane i obaveza za sve Jevreje u Zemunu:

– Jevreji moraju na rukavu da nose žutu traku sa natpisom „Jude”;

– Jevrejima je zabranjen pristup i ulazak na sva javna mesta (park, bioskop, javno kupatilo, kafana, javni prevoz, itd.);

– zabranjuje im se pohađanje škole;

– zabranjen im je izlazak na ulicu nedeljom;

– zabranjeno je da izlaze iz kuće od 20 časova uveče do 5 časova ujutro;

– zabranjeno je okupljanje grupe veće od pet lica (to je značilo da se legalno ne može okupiti minjan za molitvu, tj. deset verski punoletnih muškaraca);

– uvodi se obavezan prinudni rad za Jevreje;

– zabranjuje se svaka privredna delatnost Jevrejima.“

Iako nije bilo javne objave, tokom aprila 1941. godine, započeto je sistematsko izbacivanje Jevreja iz njihovih kuća i boljih stanova.

Sve ove mere bilo je moguće tako brzo i efikasno sprovoditi zahvaljujući svesrdnoj saradnji domaćih Nemaca, koji su se još ranije pobrinuli da obezbede evidenciju zemunskih Jevreja, kao i sve neophodne podatke. Sem toga, služili su kao vodiči kroz grad. Njihova policija u crnim uniformama je sa nemačkom policijom i vojskom isterivala Jevreje iz kuća i stanova, vršila hapšenja i tome slično. U progonu su se posebno isticali folksdojčeri, šef policije Rudolf Tajs i ing. Ernest Eger, šef Judenkontrolle.

Folksdojčeri, u saradnji sa policijom, odmah hapse bogatije Jevreje, vlasnike trgovina, zanatskih radnji i fabrika. U zatvoru su držani oko dve tri nedelje i nakon davanja „kaucija“, koje su se kretale od 20 do 80 hiljada dinara, puštani su na slobodu. U njihovim radnjama i fabrikama postavljeni su komesari, uglavnom folksdojčeri, ali i domaće ustaše. Dok su vlasnici bili u zatvoru, komesari su skoro potpuno opljačkali njihove radnje i fabrike. Da sve bude po Zakonu, već opljačkana imovina pokrivena je „Zakonskom odredbom o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća“, objavljenom 10 oktobra 1941. u Narodnim novinama, službenom listu NDH. Vrlo brzo je izvršena konfiskacija fabrika, trgovačkih radnji, zanatskih radionica, lokala i kancelarija koje su bile u vlasništvu zemunskih Jevreja.

U aprilu 1941. godine, pošto je deo Jevreja u Zemunu bio zatvoren, ostali bili terani na prinudni rad, jevrejske radnje oduzete, a mnogi isterani iz svojih kuća ili stanova, zabranjen je i dalji rad Jevrejske opštine. Kompletna imovina Jevrejske opštine Zemun je konfiskovana i upisana kao vlasništvo Nezavisne države Hrvatske.

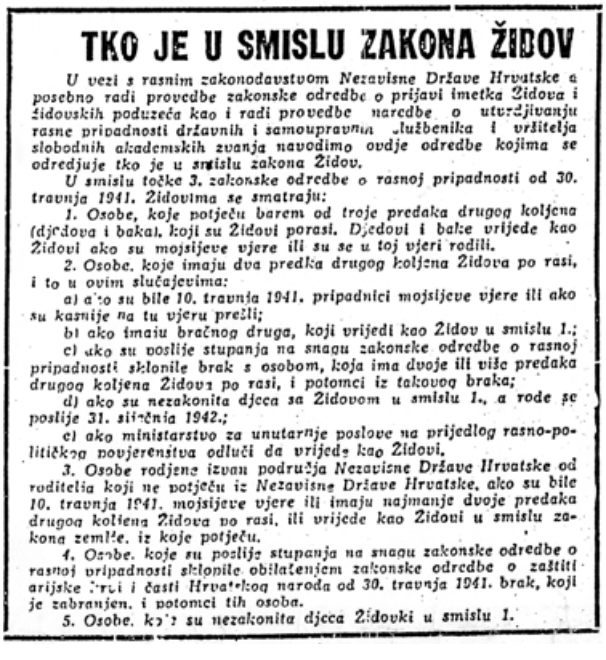

TKO JE U SMISLU ZAKONA ŽIDOV

U vezi s rasnim zakonodavstvom Nezavisne Države Hrvatske a posebno radi provedbe zakonske odredbe o prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća kao i radi provedbe naredbe o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samoupravnih službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja navodimo ovdje odredbe kojima se odredjuje tko je u smislu zakona Židov.

U smislu točke 3. zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941. Židovima se smatraju:

1. Osobe, koje potječu barem od troje predaka drugog koljena (djedova i baka), koji su Židovi porasi. Djedovi i bake vrijede kao Židovi ako su mojsijeve vjere ili su se u toj vjeri rodili.

2. Osobe, koje imaju dva predka drugog koljena Židova po rasi, i to u ovim slučajevima:

a) ako su bile 10. travnja 1941. pripadnici mojsijeve vjere ili ako su kasnije na tu vjeru prešli;

b) ako imaju bračnog druga, koji vrijedi kao Židov u smislu 1.;

c) ako su poslije stupanja na snagu zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti sklonile brak s osobom, koja ima dvoje ili više predaka drugog koljena Židova po rasi, i potomci iz takovog braka;

d) ako su nezakonita djeca sa Židovom u smislu 1., a rode se poslije 31. siječnja 1942.;

e) ako ministarstvo za unutarnje poslove na prijedlog rasno-političkog povjerenstva odluči da vrijede kao Židovi.

3. Osobe rodjene izvan područja Nezavisne Države Hrvatske od roditelja koji ne potječu iz Nezavisne Države Hrvatske, ako su bile 10. travnja 1941. mojsijeve vjere ili imaju najmanje dvoje predaka drugog koljena Židova po rasi, ili vrijede kao Židovi u smislu zakona zemlje, iz koje potječu.

4. Osobe, koje su poslije stupanja na snagu zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti sklonile obilaženjem zakonske odredbe o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda od 30. travnja 1941. brak, koji je zabranjen, i potomci tih osoba.

5. Osobe, koje su nezakonita djeca Židovki u smislu 1.

Svakodnevni prinudni rad otežavao je Jevrejima mogućnost da se ostvare bilo kakvi prihodi da bi se prehranile sopstvene porodice. Opljačkani, mnogi isterani iz kuća i stanova, dovedeni su u veoma tešku materijalnu situaciju, u kojoj je svaki dan predstavljao mučnu borbu za preživljavanje, borbu za očuvanje golog biološkog opstanka. Prinudni rad je po pravilu trajao 12 sati dnevno, a hranu je morao svako za sebe da obezbeđuje. Jevreji su radili na više mesta, ali skoro isključivo za Nemačku vojsku (Deutsche Wehrmacht).

Iz knjige Danila Fogela, „Jevrejska zajednica u Zemunu“ dajemo spisak objekata na kojima su Jevreji bili prinuđeni da rade:

„**Na dunavskom keju** vršen je utovar u šlepove.

Zemunski Magistrat je preuzeo štab neke jedinice nemačke vojske. Grupa Jevreja koja je bila određena za rad u toj zgradi morala je prenositi nameštaj iz kancelarije u kancelariju i sa jednog sprata na drugi.

Zgrada Poljoprivrednog fakulteta pretvorena je u kasarnu nemačkih inženjerskih jedinica. Grupa Jevreja koja je ovde bila raspoređena morala je da čisti zgradu, riba podove u hodnicima i sobama.

Slagalište topovskih granata bivše Jugoslovenske vojske preuzela je Nemačka vojska. Grupa Jevreja upućena na prinudni rad na ovo stovarište trpela je manje šikaniranja nego na prethodnim mestima. Međutim, fizički rad je ovde bio veoma naporan.

Na železničkoj stanici Zemun–Novi Grad grupa Jevreja je iz vagona istovarala bale sena i slame, a zatim ih utovarala u nemačke kamione za neku vojnu jedinicu na Dedinju u Beogradu. Ovde su nadzor vršili vojnici iz Sudeta i verovatno zato na ovom prinudnom radu nije bilo požurivanja, pogrdnih reči ili bilo koje vrste šikaniranja. Kada su o čovečnim postupcima ovih nemačkih vojnika pričali Jevreji koji su radili na stanici Zemun–Novi Grad, Jevreji na drugim radilištima su im zavideli i prosto nisu mogli da veruju da se i to u tim teškim ratnim vremenima događa.

Glavno sanitetsko slagalište kraljevske jugoslovenske vojske, sa kompletnim sanitetskim materijalom i medicinskim aparatima i opremom, preuzela je nemačka vojska.

Utovar na železničkoj stanici Zemun je po pravilu spadao u lakše poslove koje su obavljale grupe Jevreja na prinudnom radu. Nemački vojnici su kupili sve i svašta i slali u Nemačku.

Vojna pekara u bivšoj policijskoj školi bila je istovremeno i skladište raznovrsne hrane za vojsku. Tu je radila grupa Jevreja na utovaru hrane na vojne kamione. Grubi postupci, psovke i pogrdni izrazi su bili stalno prisutni uz težak fizički rad. Najteže je bilo nositi džakove s brašnom, koji su težili 85 kg. Stražari nisu dozvoljavali da jedan džak nosi više od jedne osobe. Skoro svi koji su nosili ove džakove bili su lakši nego sadržaj džaka.

Stovarište benzina bivše jugoslovenske avijacije, koje je bilo ukopano kod Laudonovog šanca u Zemunu, preuzela je nemačka vojska. I za ovu grupu Jevreja prinudni rad je trajao 12 časova dnevno. Rad se sastojao u sortiranju buradi sa benzinom i nekim sličnim gorivima, koja su tokom dana tovarena na nemačke vojne kamione. Ovo stovarište benzina, zemunski aerodrom i nekoliko drugih objekata zaposeli su domaći Nemci, još pre ulaska delova Osme nemačke tenkovske divizije u Zemun. Pod rukovodstvom Frica Runickog organizovalo se oko dvesta zemunskih Nemaca, koji su sprečili jedinice bivše jugoslovenske vojske da miniraju i dignu u vazduh aerodrom i druge objekte. U tim akcijama ova grupa obučena u crne uniforme sa kukastim krstom na rukavu, između ostalog, sačuvala je za Wehrmacht oko 750 cisterni benzina.

Konjička škola Kraljevske jugoslovenske vojske pretvorena je u „konjsku bolnicu“ nemačke vojske (Pferdelazarett). Ovde je bila raspoređena veća grupa Jevreja na prinudni rad.“

U knjizi „Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini“ za prinudni rad se konstatuje: „Za vođenje na prisilan rad Jevreja cilj je bio ne samo iskorišćavanje njihove radne snage, nego je služio istim kao mera za njihovo ponižavanje, mučenje i istrebljenje. Bezobzirnost je pri tome prevazilazila sve granice.“

Pošto su se proredila hapšenja Jevreja, a prinudni rad postao svakodnevna navika, fašistima je uspelo da zavaraju Jevreje kako je to ono najgore što ih može snaći. Međutim, ono najgore je došlo u ranu zoru 27. jula 1942. godine. Naređeno je da se svi Jevreji jave policiji. U stvari skupljanje Jevreja počelo je već te noći između 26 i 27 jula.

Povorka Jevreja poterana je prema železničkoj stanici i potrpana u stočne vagone, koji su ubrzo napustili Zemun u pravcu Stare Gradiške i Jasenovca.

Železnička stanica Zemun

Obim stradanja Jevreja iz Zemuna ne može se opisati samo brojevima. Broj od 574 stradalih, u odnosu na 6 miliona jevrejskih žrtava u Drugom svetskom ratu, nekome može izgledati mali. Međutim, kada se zna da je to preko 90 % članova jevrejske zajednice koji su živeli u Zemunu 1941. godine, onda se dobija prava slika koliko su domaći izdajnici i okupatori bili posvećeni „konačnom rešenju jevrejskog pitanja“, odnosno ubijanju svih Jevreja. Zahvaljujući, sada već pokojnoj gospodi, Vilimu Šeru, Aleksandru Franku i Johanu Goldštajnu, Jevrejska opština Zemun ima skoro potpuni spisak žrtava nacizma. Oni su neposredno posle Drugog svetskog rata prikupili podatke o stradalim članovima Jevrejske opštine. Na taj način došlo se do najpribližnijeg pregleda ubijenih u logorima, zatvorima i na drugim stratištima. U dva izdanja knjige „Jevrejska zajednica u Zemunu“ autora Danila Fogela, taj spisak je dopunjen sa sedamdeset novih imena. Svake godine, na dan kada su Jevreji iz Zemuna oterani u logore Jasenovac i Stara Gradiška, a to je bilo 27. jula 1942. godine, članovi Jevrejske opštine Zemun okupljaju se na Jevrejskom groblju u Zemunu ispred spomenika na kome su uklesana imena stradalih. U znak sećanja i poštovanja prema nevinim žrtvama pročitaju se imena naših stradalih rođaka i prijatelja, članova Jevrejske opštine Zemun.

Jasenovac - ciglana

Umesto da ja, kao sin jednog od retkih preživelih Jevreja iz Zemuna, pišem o stradanju u logorima Jasenovac i Stara Gradiška, gde je ubijena većina zemunskih Jevreja, ali i moja cela porodica, odlučio sam da citiram delove iz knjige „Jevrejska zajednica u Zemunu“, koju je napisao moj pokojni otac Danilo Fogel.

Evo šta je o stradanju zemunskih Jevreja pisao Danilo Fogel:

„Smatram da nije dovoljno samo nekim opštim frazama opisivati život logoraša u Jasenovcu. Ne treba izbegavati ni opisivanje najgroznijih scena, dok god ima ljudi koji poriču ove strahote. Zato sam se odlučio da opišem događaje u Jasenovcu, pri čemu sam svestan da je to samo sićušni deo grozota koje su u ovom logoru pretrpeli zemunski i svi ostali Jevreji bivše Jugoslavije.

U Jad Vašemu smo našli izjavu Ervina Rozenberga, jedinog preživelog zemunskog Jevrejina u Jasenovcu. Njegova izjava se jedino može pročitati u Jad Vašemu u Jerusalimu.

Iz njegovih sećanja izviru grozote koje su se svakodnevno događale u Jasenovcu.

Rad u logoru je počinjao u pet i trideset ujutro, logoraši su bili raspoređeni na razne teške poslove. Ali ustašama to nije bilo dovoljno, nego su izmišljali još i kazne, kao što je na primer, okivanje nogu u teške lance. I sam Ervin Rozenberg je jedno vreme radio okovan lancima. Mnogi to nisu izdržali. Ervin je kasnije radio u takozvanoj „lančari", koja je imala deo za opravku oružja, uglavnom pušaka, kao i deo gde su se proizvodili delovi za električnu centralu koja je snabdevala strujom logor i okolna naselja.

I ovde su svi bili svesni da su im dani odbrojani i kada više ne budu potrebni, ili se nađe zamena, da će biti ubijeni.

Po sećanju Ervina Rozenberga logoraši su najviše razmišljali o hrani i kako do nje doći. U tom pogledu ističe značaj paketa koji su bili poslati iz Zagrebačke židovske općine i koji su doprinosili u preživljavanju.

Razmišljalo se i kako doći do malo odmora i o svemu što je moglo da ih održi u životu. Skoro se nikad nije razgovaralo o ubijanju koja su stalno viđali.

Da bismo još jače osetili paklenu atmosferu Jasenovca u kojoj su poslednje dane života proveli i zemunski Jevreji, citiraćemo delove izjave Ervina Milera iz Vinkovaca. On je u tom logoru proveo skoro četiri godine i na kraju učestvovao u masovnom proboju iz Jasenovca i tako preživeo.

Ubijanje logoraša bila je svakodnevna pojava. Nekada su ustaše naglašavale razlog za ubijanje, a bilo je i mnogo ubijanja samo iz njihovog čistog zadovoljstva, bahatosti i sadizma.

U logoru je bilo više radnih grupa raspoređenih u „ciglani" , „lančari", „kožari", kuhinji, itd.

Dok je Ervin Miler radio u ciglani, stiglo je dvadesetak Jevreja, koji su iz nekog privremenog logora dovedeni u Jasenovac. Bili su tu oko pola sata da se ogreju, a onda su ih ustaše odvele da se, kako su im rekli, odmore od napornog puta.

Uveče je Ervin sa dvadeset mladih logoraša određen da kopa veliku jamu. Radili su u tišini, napregnuti i sa strahom. Nisu znali da li kopaju sopstvenu raku. Kada je iskopana dovoljno duboka jama, ustaše su odvele grupu do velike gomile leševa i naredili im da ih zatrpaju u jamu. Svi su imali smrskane potiljke. Među leševima je

prepoznao i one koji su se toga dana grejali u ciglani.

Za vreme zime logoraši su želeli da rade u ciglani, jer su jedino oni koji su bili raspoređeni tu ili u kuhinju mogli da se ogreju. Bilo je strogo zabranjeno da drugi logoraši dolaze i u samu blizinu ciglane. Ipak pojedini zatočenici nisu mogli da odole želji da se bar malo ogreju, pa su kratko zastajali spolja kod ciglane.

Jednom je dvojicu logoraša u blizini ciglane uhvatio jedan ustaški oficir. Doveo ih je u ciglanu, za kaznu ih dao zazidati u cigle za pečenje i zajedno sa ciglama pustio žive u plamen. Čuli su se jauci neko vreme, a onda se sve utišalo. Ustašama se izgleda tako dopala ova „predstava" pa su od tada to češće primenjivali.

U julu 1942. stiže velika grupa zemunskih Jevreja. Prolaze isti postupak oduzimanja vrednih stvari, maltretiranja i zastrašivanja. Jedan detalj vredi posebno opisati. Ustaša naređuje jednom mladom Zemuncu sa naočarima da donese vode. Ovaj odgovara da to ne zna da uradi. Ustaša se razbesneo i posle batina zatvaraju omladinca u logor – dakle, poseban prostor ograđen žicom. Drugi ustaša naređuje omladincu da donese drva. Mladić veli da ne zna to da radi. Ustaša ga pita a šta onda zna da radi. Pretpostavka je da je odgovor glasio: „Ništa za vas!", jer je ustaša izvadio pištolj i na mestu ubio mladića.

Taj mladi čovek koji se zarekao da ništa neće uraditi za fašiste bio je Hinko Geršanović, jedan od aktivnih članova „Hašomer hacaira", koji se spremao da kao haluc ode u Palestinu.

Bilo je to sredinom 1943. godine. Zloglasni „nastup"! Ustaški oficir šeta ispred logoraškog stroja. Sa sobom vodi jednog logoraša, mentalno oštećenu osobu. Na koga logoraš ukaže prstom, toga vode na likvidaciju. Svi sa strahom i zebnjom očekuju smrtnu presudu ili produžavanje života.

Logoraš šeta ispred stroja, a jadnicima se ledi krv u venama... na koga li će upreti prst? I ma kako to groteskno izgledalo, prst jednog „kolege" postaje prst sudbine!

Konačno logoraš prstom pokazuje na Zemunca Josipa Fogela, zvanog „Joška". Tog momenta Joška, u paničnom strahu, počne da beži. Odjekuju pucnji i jedan metak ga ranjava u glavu. Ipak, on i dalje beži i čak uspeva da se izvesno vreme, sa nekom krpom preko rane na glavi, krije u logoru. Onima koje je u tom stanju sreo je govorio: „Pa ja sam još mlad da umrem..." Imao je tada 23 godine.

Ustaše su ga pronašle i po kratkom postupku je bio zaklan.

Zemunske Jevrejke i deca bili su razdvojeni od muškaraca i odvedeni u Staru Gradišku.

Jedan logoraš iz Jasenovca, inače tekstilni stručnjak koji je poslat u logor Stara Gradiška da organi-

Josip Fogel

zuje cepanje starih krpa, bio je očevidac kada su zemunske Jevrejke stigle u logor. On je to po povratku u Jasenovac pričao pred više logoraša i tako je sledeći događaj ostao upamćen.

Kroz otvorenu kapiju logora ulaze žene i deca. Među ženama korača i Marijana Sason. Zemunci je pamte po tome što je bila počasni građanin Zemuna, a i zato što je posedovala dve trafike: na pijaci i u centru grada.

Marijana Sason

Kada je Marijana prošla kroz kapiju počela je da plače. Odmah je priskočila ustašica Marija Burzan i pred zaprepašćenim ženama zaklala ju je vičući: „A, plačeš, matora veštice". Njena ćerka Judita Sason, videći zaklanu majku poče da plače. „Tako znači" viknula je Marija Burzan, „i ti se usuđuješ da plačeš"! i preklala Juditu.

Jezivi događaji i scene ovakve vrste mogli bi se dugo ređati, ali i ovo što je opisano dovoljno je da se oseti kako su živeli i umirali zatočenici Jasenovca, a među njima i svi zemunski Jevreji koji su u julu 1942. godine u stočnim vagonima dovezeni u ovaj logor smrti. (Izuzev jednog Zemunca)."

Kao retko gde u Evropi, Jevreji iz Jugoslavije su aktivno učestvovali u borbi protiv okupatora. Mnogi, koji su uspeli da izmaknu progonu i deportacijama, bili su aktivni učesnici narodnooslobodilačkog rata. Ukupno je u partizanskim jedinicama učestvovalo 4572 Jevreja, a živote je dalo 1318. Na prvi pogled, ova brojka ne izgleda naročito značajna, ali ako se uzme u obzir ukupan broj Jevreja koji su živeli u Jugoslaviji (82.000), onda je postotak onih koji su učestvovali u narodnooslobodilačkom ratu veliki. Partizanski pokret je bio prvi organizovani oružani otpor u okupiranoj Evropi, a s ponosom treba istaći da je mala jevrejska zajednica iznedrila deset narodnih heroja, četrnaest generala i 150 nosilaca Partizanske spomenice 1941. Troje Jevreja iz Zemuna su nosioci Partizanske spomenice: Edita Pisker, Danilo Fogel i Josip Beherano. Jevreji koji su se borili u partizanskim odredima i preživeli rat: Aleksandar Švicer – Šani, Jakov i Beti Čelebi, Estera Demajo–Čelebi, Sofija Aranđelovic–Čelebi, Jakob Nojman, Ervin Rozenberg, Mirko Majer. Nažalost na desetine zemunskih Jevreja je stradalo u borbama. Jedna od stradalih, Jelisaveta – Suzana Šalgo, ubijena početkom 1942. godine, bila je predratni član KPJ i zajedno sa Editom Pisker organizator oslobodilačkog pokreta u Zemunu.

Na ovom mestu je primereno da se kaže da su Jevreji uvek bili lojalni građani država u kojima su živeli. Nisu se osećali kao gosti. Sebe su doživljavali kao ravnopravni deo društva. Jevreji iz Zemuna bili su u sastavu Austrougarske vojske u Prvom svetskom ratu. U Kraljevini Jugoslaviji redovno su služili vojni rok i na početku Drugog svetskog rata se borili u zvaničnim jedinicama protiv okupatora. Bez obzira na njihov patriotizam, kolaboracionističke vlasti Milana Nedića, tražile su od nemačkih okupacionih vlasti da se prema jevrejskim oficirima Kraljevske vojske, nemačkim ratnim zarobljenicima, primenjuju oštrije mere. Preživeli su samo zbog činjenice da su bili zaštićeni Ženevskom konvencijom.

Hugo Samlaić, vojnik Jugoslovenske kraljevske vojske na odsustvu. 1938.

Na osnovu prikupljenih izjava Danilo Fogel ovako opisuje prve dana nakon oslobođenja Zemuna 22. oktobra 1944. godine.

„U bivšem stanu sefardskog hahama stanovao je neki fašista, koji je pobegao pred narodnooslobodilačkom vojskom. Čim je taj stan ostao prazan, Johan Goldštajn ga je zaposeo za potrebe Jevrejske opštine u Zemunu.

Opština je odmah nastavila sa radom. Ona je u početku imala devet članova. Već posle mesec dana, taj broj je porastao na 40.

Za prvog posleratnog predsednika izabran je Johan Goldštajn.

Od samog početka Uprava je imala da rešava socijalne probleme: smeštaj, elementarno zbrinjavanje, pomoć za Jevreje na proputovanju, itd. Pristupilo se odmah i spasavanju bednih ostataka arhive Jevrejske opštine, matičnih knjiga i sl. Popunjeni su anketni formulari o žrtvama, na osnovu iskaza i sećanja preživelih. Nastavljen je koliko – toliko normalan verski život. Jednom rečju ponovo je oživljen rad ove jevrejske zajednice.

U junu 1945. godine vratio se dr Lav Brandajz, pa je on ponovo preuzeo dužnost predsednika.“

U godinama koje su sledile rad Opštine se odvijao u skromnim uslovima. Od zgrade koja je bila u vlasništvu Jevrejske opštine Zemun, površine 250 m^2, vlasti su Opštini dodelile skromnih 40m^2 bez toaleta i tekuće vode. Još uvek u dva stana borave zaštićeni stanari koji plaćaju minimalnu zakupninu. Kada se ima u vidu da se u Zemun doselio i izvestan broj Jevreja iz drugih delova Jugoslavije, bilo je teško iz sopstvenih sredstava osigurati bar minimum potreba za socijalna davanja. Da bi se osiguralo dovoljno sredstava da se zadovolje narasle potrebe osiromašenih Jevreja, počela je opštinska uprava da izdaje stanove koji su se nalazili u zgradi bivše škole. U isto vreme izdata je i aškenaska sinagoga gradskoj opštini Zemun. Sefardski hram je bio teško oštećen u savezničkom bombardovanju Zemuna 1944. godine. Zbog nedostatka novca da oprave oštećenja na hramu, Uprava Jevrejske opštine Zemun odlučila je da ga potpuno sruši. Materijal: vrata, cigle, grede i sve što je moglo da se proda je prodato, a vlasti su na našem zemljištu izgradili stambeni kompleks. Iz aškenaske i sefardske sinagoge sačuvano je tek ponešto od crkvenog inventara. Ono najvrednije, Tora, samo čudom je sačuvana. Pedesetih godina prošlog veka, izvršena je nacionalizacija školske zgrade, koja je koliko toliko donosila potrebne prihode za rad Opštine. Izgubivši važan prihod, Uprava jevrejske opštine Zemun, u dogovoru sa Savezom jevrejskih opština Jugoslavije, donosi odluku o prodaji aškenaske sinagoge. Posle više pregovora sa čelnicima opštine Zemun, sinagoga je prodata uz usmeno obećanje da će biti korišćena kao centar kulture. Obećanja su vrlo brzo zaboravljena pa je tako sinagoga prošla put od magacina, disko kluba, „Doma društveno političkih organizacija“, noćnog bara a posle demokratskih promena bila je stecište političkih stranaka. Danas se sinagoga

nalazi u sastavu opštinskog preduzeća „Poslovni prostor Zemun“ i u njoj se nalazi restoran domaće kuhinje. Sinagoga čiji je kamen temeljac udaren 1850. godine ipak zaslužuje bolju sudbinu.

Delovanje Jevrejske opštine od 1995. godine, kada je započeo program obnove rada manjih opština u Jugoslaviji, pokazuje da smo uspeli da povratimo većinu aktivnosti koje su bile uobičajene pre Drugog svetskog rata. Od dvehiljadite godine redovno proslavljamo naše verske praznike i organizovano se družimo sa verskim zajednicama koje deluju u Zemunu. Naše skromne prostorije širom smo otvorili za sve dobronamerne ljude. Tokom svih tih godina gosti su nam bili ugledni profesori Medicinskog fakulteta, profesori istorije, poznati pisci i pesnici, brojni predavači sa raznovrsnim predavanjima, i što je najvažnije, vrata opštine su otvorena svakog dana. Kada je naš prostor bio premali da primi sve zainteresovane izlazili smo u gradske prostore gde smo između ostalog 2004. i 2005. u Vatrogasnom društvu Matica i Domu vazduhoplovstva proslavili verski praznik Hanuku. U pozorištu „Pinokio“, 2008. godine obeležili smo Evropski dan jevrejske kulture. Naše projekte smo predstavljali u Zemunskoj gimnaziji, Galeriji Stara kapetanija, Galeriji Čubrilo u milenijumskoj kuli na Gardošu, u sinagogi (restoranu) smo proslavljali praznik Hanuku i Tubišvat i održali promocije dve knjige. Poslednje mesto gde smo dočekani kao najveći prijatelji je osnovna škola „Svetozar Miletić“. Posle otvaranja izložbe i predavanja o Holokaustu, direktor škole Ljubomir Mosurović je u školskom holu trajno postavio našu izložbu „Jevrejski logor Zemun“ koja se bavi stradanjem Jevreja u Holokaustu. Posebno smo ponosni na našu izdavačku delatnost. Za samo petnaest godina rada objavili smo više od 30 različitih naslova. U okviru izdavačke delatnosti svake druge godine izdajemo „Katalog aktivnosti Jevrejske opštine Zemun“ i do sada smo ih objavili pet. Od 2009. do 2013. godine po prvi put je neka opštinska vlast podržala nekoliko naših projekata, između ostalog i štampanje dva kataloga aktivnosti, na čemu smo veoma zahvalni. Sa postavkama naših izložbi i promocijama knjiga, obišli smo celu Srbiju i sve zemlje bivše Jugoslavije. Izraelski parlament, Kneset, odao nam je posebnu čast da 2014. godine u njihovom hramu demokratije prikažemo izložbu o Pravednicima među narodima iz Jugoslavije i promovišemo knjigu „Holokaust u Jugoslaviji“. Ove 2015. godine obeležavamo i mali jubilej, deset godina od postavke veb sajta Jevrejske opštine Zemun www.joz.rs. Sajt nije naš prozor kroz koji će znatiželjnici viriti, on je naša ogoljena duša otvorena za sve koje zanima naša aktivnost. Sudeći po čitaocima iz preko 120 zemalja naša „ogoljena duša“ postala je deo celog sveta.

Zahvaljujući svim predsednicima od oslobođenja (22.10.1944.) do danas, (Johan Goldštajn, dr Lav Brandajz, Vilim Šer, Aleksandar Frank, Isak Levi, Ivan Brandajz, Vladimir Šer i Nenad Fogel) Jevrejska opština Zemun uspela je da osigura opstanak, kontinuitet, identitet, tradiciju, religiju i kulturu jevrejske zajednice u Zemunu. Hvala im!

Lav i Ivan Brandajz, Aleksandar Frank

Vilim i Vladimir Šer i Nenad Fogel

ZAKLJUČAK

Posle ogromnog stradanja u Holokaustu, Jevreji Zemuna nikako nisu mogli da shvate odsustvo državne pomoći našoj zajednici. Ako su mogli nešto da uzmu od nas uzeli su, ali da nam pomognu da obnovimo i unapredimo skoro ugasili život nekada značajne zajednice u Zemunu, to nisu želeli. Od 1999. godine Uprava Jevrejske opštine Zemun nudila je vlastima da otkupimo sinagogu ili da nam je besplatno ustupe za naše aktivnosti, ali dogovora nije bilo. Danas, kada je proces restitucije oduzete imovine u zamahu, sa punim (moralnim) pravom očekujemo da će odgovorni prihvatiti poštenu pogodbu da nam se sinagoga vrati u zamenu za sve nekretnine koje nam je država oduzela pedesetih godina dvadesetog veka. Ne samo da ih je oduzela, već je devedesetih sve prodala privatnim licima. Vrednost oduzete imovine Jevrejskoj opštini Zemun daleko nadmašuje današnju vrednost sinagoge. Ono što Uprava jevrejske zajednice u Zemunu uporno objašnjava svima koji mogu na bilo koji način da pomognu u povraćaju sinagoge je da će ona biti pretvorena u Kulturni centar koji će služiti svim građanima Zemuna, a nama „ostacima“ nekada prosperitetne jevrejske zajednice omogućiti proširenje naših aktivnosti.

Bez obzira na konačni ishod u vezi povraćaja sinagoge, naučeni kroz istoriju na mnogo gori odnos prema Jevrejima u Zemunu, mi malobrojni potomci stradalih Jevreja, građana Zemuna, nastavljamo sa ljubavlju da pružamo ono najbolje od nas našem jedinom gradu.

MIŠLJENJE O IZLOŽBI „NESTALI U HOLOKAUSTU – ZEMUN, SVAKA SLIKA PRIČA PRIČU“, AUTORA NENADA FOGELA

Izložba Jevrejske opštine Zemun „Nestali u Holokaustu – Zemun, svaka slika priča priču“, autora Nenada Fogela predstavlja uporedni i sveobuhvatni prikaz života i smrti zemunskih Jevreja. Kroz niz životnih fotografija, prikazuje se njihov društveni i verski život u prvoj polovini XX veka, zanimanja kojima su se bavili, njihova svakodnevnica, porodični život, njihov odnos prema državi i sopstvenoj građanskoj ulozi. Kao potpuna suprotnost ovom minulom svetu lepote i sreće nastaje presek početkom Drugog svetskog rata, kada i Jevreji Zemuna dele sudbinu Jevreja Evrope – od otpuštanja sa posla, izbacivanja iz kuća, oduzimanja imovine, odvođenja na prinudni rad, do sprovođenja u logore Stara Gradiška i Jasenovac gde surovo završavaju svoje živote.

Kontrast između srećnih lica pojedinaca, porodica, dece, prijatelja na ovim fotografijama i saznanja da su vrlo brzo potom u stočnim vagonima odvezeni u ustaške logore gde su gotovo svi ubijeni, najbolje pokazuje nakazno lice fašizma, njegovih tvoraca i pomagača, potvrđujući kako je tanka nit koja odvaja normalan život od bestijalnog ponižavanja – samo ako fašistička elita i njeni sledbenici prihvate da imaju ekskluzivno pravo da sebi pripišu višu vrednost i pravo na život, a drugima inferiornost i smrt. Zato je već i samo izložena fotografija mlade majke u cvetnoj haljini i njene bebe koja tek uči da stoji ubijenih u logoru Stara Gradiška, dovoljna da svaku savremenu relativizaciju Holokausta i kolaboracije sa fašizmom, kao i zahteve za „pomirenjem“ žrtava i njihovih dželata, označi kao njihovo drugo ubijanje.

Izložba „Nestali u Holokaustu – Zemun, svaka slika priča priču“, autora Nenada Fogela je četvrta u nizu izložba istog autora o stradanju jugoslovenskih Jevreja u Holokaustu (prethodne tri: „Pravednici iz Srbije“, „Jevrejski logor Zemun“, „Putujuća izložba o dobrim ljudima – pravednici iz Jugoslavije“). Veliki entuzijazam autora u njegovom dosadašnjem radu omogućio je da se očuvaju od zaborava likovi i imena dece, žena i muškaraca koji nas posmatraju sa ovih fotografija, sprečavajući da i oni ostanu samo bezlični i bezimeni broj. Motivi koji autora dugi niz godina održavaju na mestu predsednika Jevrejske opštine Zemun i urednika njene izdavačke delatnosti potpisujući preko trideset publikacija, rezultat su želje da se sačuva sećanje na prošlost ali i da se spreči njeno savremeno krivotvorenje. Ovako posvećenu aktivnost u istraživanju stradanja Jevreja, prouzrokovalo je i današnje delimično ponavljanje ružne prošlosti i njeni recidivi: bujanje nacionalizama, negiranje Narodnooslobodilačke borbe i veličanje kvislinga u zemljama naslednicama Jugoslavije. Zato autor Nenad Fogel i ovom izložbom sprečava da se predaju zaboravu žrtve, ali i da se ostvari primarni cilj istorijskog revizionizma – sakrivanje njihovih egzekutora. To je funkcija i ove izložbe.

Prof. dr Olivera Milosavljević

Ova izložba i katalog posvećeni su Jevrejima koji su, do Drugog svetskog rata, živeli u Zemunu i koji su ubijeni u Holokaustu. Ubijeni su zato što su bili Jevreji, shodno državnom planu nacističke Nemačke. To znači da je iza Holokausta stajala država – Treći Rajh - njeni resursi, njene institucije i organizacije.

U realizaciji ovog monstruoznog projekta, između ostalih, aktivno su učestvovali i susedi ubijenih Jevreja. Komšije, na izgled pristojni porodični ljudi i građani koji poštuju zakone svoje zemlje, koje teže dostignutim moralnim vrednostima civilizacije i uzvišenoj duhovnosti. Mnogi od njih bili su vernici. Zato kada govorimo o Jevrejima iz Zemuna koji su nestali u Holokaustu, moramo govoriti i o folksdojčerima, etničkim Nemcima iz Zemuna, koji su svesrdno radili na njihovom nestajaju. Nemačka manjina u Jugoslaviji, pre Drugog svetskog rata, brojala je oko 500.000 pripadnika. U Sloveniji, gde ih je bilo oko 10.000, nazivali su ih staro-austrijancima (altosterreicher), a u ostalim delovima Jugoslavije: Slavoniji, Baranji, Sremu, Bačkoj i Banatu zvali su ih folksdojčerima ili (po)dunavskim Švabama. Veliki broj folksdojčera bili su članovi Kulturbunda, organizacije koja je od osnivanja 1920. godine u Novom Sadu bila zamišljena da čuva i razvija nemačku kulturu i jezik.

Želim da naglasim da ne postoje dobri i loši narodi. U svim narodima postoje dobri i loši ljudi. Više stotina folksdojčera, između dva rata u Jugoslaviji, bili su socijalisti, aktivisti sindikalnog pokreta, članovi zabranjene KPJ i učesnici političkog života na strani levo orjentisanih organizacija. Bili su antifašisti. Oko 2.000 folksdojčera aktivno je učestvovalo u NOB-u ili pomagalo partizane tokom rata. Ovde ne govorim o nemačkom ili mađarskom narodu. Ovde govorim o aktivnom učešću u „konačnom rešenju jevrejskog pitanja“ pripadnika nemačkog i mađarskog naroda u Sremu, Banatu i Bačkoj.

Dve godine pre ulaska nemačke vojske u Srbiju, pripadnici Kulturbunda otpočeli su sa logističkom pripremom za efikasno izvršenje zločina nad civilnim stanovništvom. U svim mestima u kojima je Kulturbund imao svoje ogranke pravili su spiskove lica koja su neprijateljski opredeljena prema Rajhu ili su, prema njihovom mišljenju, bila opasnost za Rajh. Te spiskove redovno su dostavljali u Grac u „Centralu za evidenciju lica koja ugrožavaju interese Rajha“. Posebno su pravljeni spiskovi Jevreja i njihove imovine, koje je Gestapo po okupaciji koristio.

Broj folksdojčera koji su prišli Kulturbundu bio je veliki. Priliv članova bio je toliki da je sredinom 1940. godine iz tehničkih razloga prijem morao biti privremeno obustavljen. Bezmalo svi folksdojčeri, 90 %, bili su oduševljeni nacističkom ideologijom i bili su uvereni da je sudbina Rajha zapravo njihova sudbina. Svoje ponašanje, mnogi i svoje odevanje, prilagodili su svom nacističkom uverenju.

Godine pred rat karakteriše i u Jugoslaviji sve prisutnija nacistička ideologija, nastala kao rezultat značajnih političkih i organizacionih promena u Nemačkoj. Tokom vladavine Milana Stojadinovića uspostavlja se saradnja jugoslovenske i nemačke

policije, koja je za posledicu imala veću sinhronizaciju političkog, policijskog i obaveštajnog rada radi postizanja što veće efikasnosti u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. Sklapaju se tajni sporazumi a Kulturbund se pozicionira kao bitan činilac nemačke obaveštajne službe u Jugoslaviji. Ponosni na svoju ulogu folksdojčeri masovno učestvuju u radu nemačke vojne obaveštajne službe.

Za nemačku obaveštajnu službu podjednako značajna bila je i fašistička organizacija Zbor Dimitrija Ljotića, jedina grupacija koju su okupatori prihvatili kao pouzdanog saveznika. Čitav niz viđenih ličnosti iz političkog i javnog života Srbije bili su aktivni učesnici nemačke obaveštajne službe.

Navodim poznate i dokazane istorijske činjenice, za koje sam verovao da su opšte prihvaćene i da ih niko neće moći, a pre svega, neće želeti da menja, da falsifikuje. Verovao sam da je fašizam pobeđen i da se to zlo neće vratiti. U našem društvu pojam antifašizma se zagubio. Izgleda da smo, boreći se za neophodne promene u društvu, odbacujući neke negativnosti, nesmotreno i neodgovorno, odbacili i antifašizam kao civilizacijsku tekovinu za koju su stotine hiljada ljudi dali živote.

Svedoci smo neometane manifestacije neonacizma, sve češće pojave ksenofobije, rasizma, šovinizma, netolerancije i antisemitizma. Svedoci smo rehabilitacije ratnih zločinaca i kvislinških vođa. Izjednačavanja žrtava i zločinaca. Falsifikovanja istorije. Svedoci smo i pokušaja podizanja spomenika pripadnicima „Bataljona 64“ koji je od folksdojčera formirao Gestapo. Njihovi pripadnici vršili su streljanja komunista, pripadnika NOP-a, Roma i Jevreja u Jajincima, a docnije su bili čuvari logora na Sajmištu. Već dugo godina, krijući se iza filantropskih naziva, razne organizacije pokušavaju da podignu spomenike onima koji su Jevreje opljačkali, ponižavali, zlostavljali, zverski mučili i na kraju bestijalno ubijali. U tim nastojanjima prednjače Društvo za srpsko – nemačku saradnju iz Beograda, kao i Donauschwabische Kulturstiftung, Minchen, Dautschland. Njihova je, navodno, želja da se najzad podigne spomenik stradalim folksdojčerima, žrtvama komunističkog terora. Međutim, oni ne žele da na spomeniku ili spomenicima budu upisana imena nevino stradalih. Oni bi da, poput spomenika neznanom junaku, podignu spomenik „neznanom Nemcu“, koji bi bio i spomenik „svim“ žrtvama komunističkog terora. Pod tim „svim“ podrazumevaju se i oni koji su na osnovu pravosnažnih presuda, zbog počinjenih zločina, bili osuđeni, svi pa tako i okupacioni gradonačelnik Vršca Geza Frisch.

Kada iz opšteg pogleda na herojsku i veliku oslobodilačku borbu, izvlačenjem pojedinačnih, često neproverenih, najčešće lažnih slučajeva, neko želi da pravi takozvanu istorijsku istinu, to čini radi revizije istorijskih činjenica. To se ne radi bez razloga. Naravno, niko ne voli da mu je predak bio ratni zločinac. Postoji i drugi motiv za rehabilitaciju ratnih zločinaca, a nalazi se u zahtevu za povratak oduzete imovine. Često je ta imovina, pre nego što je tokom rata postala folksdojčerska, bila jevrejska.

Nesebičnu pomoć u iskrivljavanju istorije, pomenutim organizacijama i pojedincima, pružaju pojedini intelektualci koji svoj prikriveni fašizam kriju iza svog antikomunističkog opredelenja. A neki od njih su bili komunisti.

Nije sporno da je u posleratnom periodu, među pripadnicima nemačke, mađarske i drugih nacija, bilo nedužnih stradalnika. Nemačke i mađarske žrtve, prvenstveno su žrtve nacističke ideologije. Tim žrtvama, bez obzira kom su narodu pripadale, bez obzira koju su veru ispovedale, naše društvo mora podići spomenik. Mora se na dostojanstven način obeležiti mesto stradanja i imena žrtava. Ako se podigne spomenik sa upisanim imenima žrtava ja ću se sigurno pokloniti njihovim senima. Ali pomenute organizacije i pojedinci koji iniciraju podizanje spomenika žrtvama komunističkog terora, ne žele da na spomeniku ispišu imena žrtava. Depersonalizacija žrtava je njihovo ponovno ubijanje. To je ponovljeni zločin. Da li bilo ko može ozbiljno tvrditi za nekoga da je žrtva komunističkog režima, a da pri tome ne zna ništa o njemu, ni ime, ni gde je bio, ni šta je radio, niti kog je pola bio, ni koliko godina je imao, ni kojoj naciji je pripadao, ni koju veru je ispovedao. Sa tako depersonalizovanim žrtvama, licitira se i njihov broj, od stotinu do nekoliko hiljada, pa do nekoliko desetina hiljada? Sve je to necivilizacijski, ponižavajuće i uvredljivo. Vređa pre svega žrtve i njihove bližnje. Spomenik bezimenim (nemačkim) žrtvama podmetanje je kukavičijih jaja.

Istorija se ne može promeniti, niti ulepšati. Ona je takva kakva jeste. U ovom slučaju strašna. Svi napori da se ona učini boljom su njeno iskrivljavanje i falsifikovanje. Iskrivljavanje istorije, ma kakva ona bila, predstavlja društvenu opasnost.

Ako želimo da se zločini više ne dogode, moramo se kao društvo suprotstaviti prepravljanju i iskrivljavanju istorije, moramo uložiti mnogo više truda, uraditi mnogo više od samog sećanja jer ono samo po sebi nije dovoljno. Jedino ono sećanje koje je istraženo, dokazano i zapisano predstavlja validno svedočanstvo svog vremena. A ova izložba je baš to, svedočanstvo jednog vremena.

Aleksandar Nećak
Terraforming,
viši savetnik, član upravnog odbora

POGOVOR

U pripremi kataloga za izložbu „Nestali u Holokaustu – Zemun, svaka slika priča priču“, prvenstveno su korišćeni podaci iz drugog dopunjenog izdanja knjige „Jevrejska zajednica Zemun, Hronika (1739 – 1945.)“ autora Danila Fogela.

Nenad Fogel je za izložbu koristio fotografije koje su on i njegov pokojni otac Danilo Fogel prikupili za dva izdanja pomenute knjige. U periodu posle izdavanja knjige „Jevrejska zajednica u Zemunu“, nastavljena je potraga za novim fotografijama, koje su sada prvi put korišćene za ovu izložbu. Veliku pomoć u tome mu je pružio brat, Milan Fogel, koji živi u Izraelu, i koji je uspeo da dobije porodične fotografije od Zemunaca koji su se davnih godina iselili iz Jugoslavije. Za neke delove kataloga korišćeni su kompletni citati iz knjige, kao što je slučaj sa opisima stradanja u Jasenovcu i Staroj Gradiški, ili sa nabrajanjem mesta na koja su terani Jevreji iz Zemuna na prinudni rad. Spisak nacističkih objava (Bekanntmachung) preuzet je kompletno iz knjige.

U pripremi Kataloga korišćeni su podaci iz knjige „Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini“, objavljene neposredno posle završetka Drugog svetskog rata. Knjiga je izuzetan dokument, zasnovan na brojnim sudskim predmetima koji su vođeni nakon rata. Značajni delovi ove knjige bavili su se odnosom folksdojčera prema Jevrejima u Zemunu, kao i pljačkom jevrejske imovine.

U postavci izložbe korišćene su i fotografije i materijali dobijeni od Jevrejskog istorijskog muzeja iz Beograda.

Jevrejska opština Zemun se posebno zahvaljuje Fondaciji za otvoreno društvo iz Beograda na ogromnoj podršci u izradi izložbe i štampanju kataloga.

Veliku podršku dobili smo i od ing. Josefa Žambokija iz Izraela, jednog od preživelih Jevreja iz Beograda.

Preko Saveza jevrejskih opština Srbije dobili smo podršku i od jevrejske humanitarne organizacije iz Njujorka – The American Jewish Joint Distribution Committee (JDC).

Projekat je podržao i Grad Beograd preko svog Sekretarijata za kulturu.

Nenad Fogel

HOLOCAUSTOPFER AUS ZEMUN
Jedes Bild erzählt eine Geschichte

Verlag
Jüdische Gemeinde Zemun
2015

Gewidmet unseren Eltern,
Danilo und Zora Fogel geb. Rakić,
den Kämpfern in Titos Volksbefreiungsarmee
Nenad und Milan Fogel

INHALTSVERZEICHNIS

IEINLEITUNG 37

ZEMUN UND DIE JUDEN 38

WIRTSCHAFTLICHE SITUATION DER JUDEN AUS ZEMUN IN ÖSTERREICH 39

DIE JUDEN IM NEUEN STAAT 40

VERHÄLTNIS DES STAATES ZU DEN JUDEN VOR DEM AUSBRUCH DES ZWEITEN WELTKRIEGES 42

EINMARSCH DER DEUTSCHEN TRUPPEN IN ZEMUN UND WIRKUNG DES KULTURBUNDES 44

PLÜNDERUNG JÜDISCHEN EIGENTUMS 46

ZWANGSARBEIT 47

LEIDENSWEG DER JUDEN AUS ZEMUN - JASENOVAC UND STARA GRADIŠKA 49

JUDEN UNTER DEN PARTISANEN 53

ERNEUERUNG DER GEMEINDE NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG 54

FAZIT 57

PROF. DR. OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: REZENSION 58

ALEKSANDAR NEĆAK: AUSBLICK IN DIE ZUKUNFT AUS DER VERGANGENHEIT HERAUS 59

NACHWORT 62

ÜBERSETZUNG DER TEXTE AUF DEN AUSSTELLUNGSTAFELN 63

AUSSTELLUNGSTAFELN 147

EINLEITUNG

Der Zweite Weltkrieg brachte riesige materielle Zerstörungen und den Tod von mehr als 60 Millionen Menschen weltweit mit sich. Die neuen Generationen haben diese Zerstörungen vergessen. Unsere Pflicht ist es zu verhindern, dass sie auch die Opfer vergessen.

Die Ausstellung „Holocaustopfer aus Zemun“ und dieser Katalog mit einem kurzen Rückblick auf die Geschichte der jüdischen Gemeinde in Zemun soll unsere Verwandten und Freunde der Vergessenheit entreißen, die nur deshalb ermordet wurden, weil sie einer anderen Religion oder Nation angehört hatten. Gleichzeitig soll dadurch dem aufkommenden Antisemitismus in ganz Europa entgegengewirkt, aber auch der 70. Jahrestag der Beendigung des Zweiten Weltkriegs gebührend begangen werden.

Im gesamten Ex-Jugoslawien, und somit auch in Serbien bestehen Bestrebungen, alle Opfer des schrecklichen Krieges gleichzusetzen und die abgeurteilten Kriegsverbrecher zu rehabilitieren. Dies spiegelt sich unter anderem auch in den Initiativen wider, gemeinsame Denkmäler für die Opfer des Faschismus und ihre Mörder zu errichten. Ein solches Denkmal wurde bereits im Jahre 1994 in Subotica errichtet, selbstverständlich mit der Erklärung, es handle sich ja um „unschuldige Opfer“. Indem er über den ausgeübten Druck sprach, die Opfer gleichzusetzen, sagte der ehemalige kroatische Staatspräsident Stjepan Mesić Folgendes: „Es gilt die Wahrheit zu sagen, dass keiner der Ermordeten in Jasenovac für einen der in Bleiburg Ermordeten verantwortlich ist, dass aber viele von denen, die in Bleiburg hingerichtet wurden, für viele Opfer in Jasenovac die Schuld tragen.“ Das, was die jüdischen von allen anderen Opfern unterscheidet, ist nicht in den Zahlen enthalten. Das Leid der Juden, welches heute die ganze Welt als Holocaust und Israel als Shoah bezeichnet, unterscheidet sich von allem anderen dadurch, dass dies ein Staatsprojekt Nazi-Deutschlands war und die totale Vernichtung des jüdischen Volkes zum Ziel hatte. Hitlers Besessenheit von den Juden und der Lösung der „Judenfrage“, die er in seinem Buch Mein Kampf zum Ausdruck brachte, resultierte europaweit in der Ermordung von über 6 Millionen Menschen. Lange vor dem offiziellen Beschluss, den die hohen Funktionäre des nazistischen Deutschland im Januar 1942 bei der Wannseekonferenz bezüglich der „Endlösung der Judenfrage“ getroffen hatten, war die Ermordung der Juden in Europa fester Bestandteil der Staatspolitiken deutscher Verbündeten. Unmittelbar nach der Kapitulation Jugoslawiens im April 1941 gingen die neuen Machthaber in Serbien dazu über, die sog. „Judenfrage“ zu lösen. Alle jüdischen Männer aus Belgrad, dem Banat und dem besetzten Serbien wurden verhaftet und im Sammellager namens „Topovske šupe“ (Kanonenschuppen) gefangen gehalten. Sie alle wurden bis Dezember 1941 von den deutschen Besatzern hingerichtet. Ab Dezember des gleichen Jahres ging die Kollaborationsregierung von Milan Nedić dazu über, die verbliebenen jüdischen Frauen, Kinder und Greise zu inhaftieren und sie ins Judenlager Zemun zu verfrachten. Von da an sollte es nicht mehr lange dauern, bis der Befehlshaber der Staatssicherheit (SS) im besetzten Serbien, Emanuel Schäfer, am 8. Juni 1942 der Zentrale in Berlin Meldung erstattete, Serbien sei nunmehr „judenfrei“, also ein Land ohne Juden. Auf dem Gebiet des sog. Unabhängigen Staates Kroatien begann man mit der Lösung der „Judenfrage“ im August 1941, indem man die Lager in Jasenovac und Stara Gradiška eröffnete, in denen über 30.000 Juden den Tod fanden, von denen 574 aus Zemun stammten.

Das Schicksal der Juden aus Zemun kann auch als Muster dienen, wie man im besetzten Europa an die Vernichtung des gesamten jüdischen Volkes herantrat: zuerst beraubte man die Juden ihrer Bürgerrechte, dann nahm man ihnen ihr Hab und Gut weg, trieb sie zur Zwangsarbeit und transportierte sie am Ende allesamt in Vernichtungslager (Jasenovac und Stara Gradiška), wo die endgültige Exekution erfolgte.

Zemun liegt auf der Lössterrasse am rechten Ufer der Donau. Spuren, die die Besiedlung von Zemun belegen, reichen bis in das Neolithikum zurück. In der Römerzeit hieß es Taurunum, während die Kreuzritter es im 11. Jh. unter dem Namen Mallevilla erwähnen. In schriftlichen Belegen aus dem 12. Jh. stößt man erstmals auf eine Varietät des heutigen Namens, nämlich Zemlin. Die beschaulichen Ufer der Donau, wichtige Verkehrsverbindungen, ein mildes Klima sowie die wirtschaftliche Bedeutung dieser Gegenden waren schon seit jeher für die Menschen attraktiv, um sich hier anzusiedeln. Von 1521 bis 1717 unter ottomanischer Herrschaft wurde Zemun Teil von Österreich und damit auch zur Grenzstadt. Als Österreich dann im Jahre 1718 Belgrad einnahm, siedelte sich dort neben zahlreichen deutschen Kaufleuten und Handwerkern auch eine kleinere Zahl der aschkenasischen Juden an. Durch den Belgrader Frieden, der am 18. September 1739 geschlossen wurde, fiel Belgrad erneut dem Ottomanischen Imperium zu. Aus diesem Grunde verließ eine Gruppe von etwa zwanzig, überwiegend aschkenasischen Familien Belgrad und ließ sich in Zemun nieder. Das Jahr 1739 gilt als Jahr, in dem es erstmals zu einer größeren Ansiedlung der Juden in Zemun kam. Die gesellschaftliche Stellung und die Lebensbedingungen der Juden in Zemun unterschieden sich bis 1746 kaum von der Position der Juden in den restlichen Teilen Österreichs. Sie alle waren nämlich Bürger zweiter Klasse, denen zahlreiche Einschränkungen auferlegt wurden. Zu einer Verschlechterung ihrer Lage und neuen Einschränkungen kam es im Jahre 1746, als Zemun zur Militärgrenze erklärt wurde. Da es aber den Juden nicht gestattet war, sich innerhalb der Militärgrenze anzusiedeln, übte man Druck auf sie aus, Zemun zu verlassen. Durch Erlass von Kaiserin Maria Theresia vom 8. Oktober 1753 wurde am Ende den bereits in Zemun lebenden Juden erlaubt, in der Stadt zu bleiben. Die Genehmigung galt jedoch lediglich für 30 „privilegierte“ Familien. Damit die Zahl der jüdischen Familien nicht die privilegierte Zahl von 30 überschreitet, durfte jeweils nur der erstgeborene Sohn heiraten, aber nur unter der Voraussetzung, dass er innerhalb der Familie verbleibt. Bereits der zweite und jeder nachfolgende männliche Nachkomme musste im Falle einer Heirat Zemun, bzw. die Militärgrenze verlassen. Der Hausbesitz war nur jenen privilegierten Familien gestattet, die zum Zeitpunkt des kaiserlichen Erlasses bereits ein Haus besaßen. Zu einer Aufstockung der genannten Zahl auf 45 Familien kam es während des Ersten serbischen Aufstandes im Jahre 1804, als viele Juden aus Belgrad nach Zemun flüchteten. Das Problem wurde Kaiser Franz vorgetragen, der am 17. Januar 1816 bestimmte, dass die 30 jüdischen Familien, die Abkömmlinge jener Familien sind, denen 1753 das Privileg zum Verbleib in Zemun erteilt wurde, hier auch weiterhin verweilen, 30 Familienhäuser und ein Gemeindehaus besitzen dürfen. Das Problem des Verbleibs der restlichen 15 Familien wurde erst 1868 gelöst, als die innerhalb der Militärgrenze lebenden Juden mit allen anderen Konfessionen in Österreich gleichgestellt wurden.

Semlin, 19, Jahrhundert

Seit der ersten Ansiedlung in Zemun durchschritten die Juden den Weg von „Bürgern zweiter Klasse“ bis hin zu angesehenen Mitgliedern der lokalen Gemeinde. In Österreich besaßen die Juden lange Zeit keine Bürgerrechte, wurden dank kaiserlicher Gnade in den Staaten des Kaiserreiches lediglich geduldet und waren zahllosen Einschränkungen im Hinblick auf Niederlassungsmöglichkeiten, Berufswahl und religiöse Freiheiten ausgesetzt. Die größten Einschränkungen hinsichtlich der Artikulierung der Konfessionsfreiheiten spiegelten sich darin wider, dass ihnen seitens der kaiserlichen Behörden die Errichtung von sakralen Objekten verwehrt wurde. Zusätzlich zu den bereits geschilderten Einschränkungen, die sich auf ihre Ansiedlung bezogen, erlaubte man den Juden, als Handwerker und Kaufleute zu arbeiten, aber nur solange dies nicht die christlichen Handwerker oder Kaufleute störte. Doch am schwersten fielen ihnen die Beschränkungen bei der Wahl des Berufes. Es gab nämlich eine Vielzahl von Auflagen, die für jüdische Kaufleute und Handwerker galten. Man verbot ihnen, Handels- und Handwerksläden in den Hauptstraßen zu eröffnen und man setzte alles daran, dass die jüdischen Einwohner um die Dubrovačka - Straße gruppiert bleiben. Und obwohl es ihnen gestattet war, im Bereich des Handels und des Handwerks tätig zu sein, führte man für die Juden zahlreiche Verbote und Beschränkungen ein. Als die Kaufleute christlichen Glaubens zum Beispiel einsahen, wie gewinnbringend der An- und Verkauf von alten Lappen sein kann, reichten sie den österreichischen Behörden eine entsprechende Beschwerde ein, so dass man in vielen Regionen den Juden verbot, diese gewerbliche Tätigkeit weiter auszuüben. Ähnlich verhielt es sich mit dem An- und Verkauf von Blutegeln. Es gab aber auch verschiedene andere Klagen der Zemuner Kaufleute gegen die Juden. So verlangten diese, zum Beispiel, dass den Juden in Zemun der Verkauf von Textilwaren untersagt wird, da sie angeblich die Preise nach unten treiben und es den anderen Kaufleuten unmöglich machen, ihre eigene Ware abzusetzen. Sogar die Wirtsleute in Zemun verlangten, dass den Juden der Ausschank von Getränken ausschließlich an die eigenen Volksgenossen genehmigt wird. All diesen und anderen ähnlichen Anträgen wurde seitens der Behörden natürlich entsprochen, wodurch die Juden in eine missliche wirtschaftliche Lage getrieben wurden. Die jüdischen Kaufleute vermochten es jedoch immer, sich von Neuem aufzuraffen und neue Einnahmequellen zu erschließen, indem sie mit bis dahin unbekannten Artikeln handelten.

Nachdem Kaiser Franz Josef am 27. Februar 1868 die Gleichberechtigung der Juden innerhalb der Militärgrenze mit anderen in Österreich anerkannten Konfessionen verkündet hatte, konnten sich die Juden ohne jegliche Einschränkungen ansiedeln, Immobilien erwerben und ihren Beruf frei wählen.

Von da an stieg auch die Zahl der Juden in Zemun stetig. Den Angaben aus dem Jahr 1912 zufolge wurden bei der Volkszählung neben den zahlenmäßig am stärksten vertretenen Serben (6.000) und Deutschen (3.500) auch 1.200 Juden in das Einwohnerverzeichnis aufgenommen, was bis dahin noch nie der Fall gewesen ist. Durch den Zusammenschluss zum Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen verlor Zemun seinen wirtschaftlichen Stellenwert als Grenzstadt, so dass es zu einer großen Abwanderung der Juden kam. Von den insgesamt 1.200 Juden zogen 600 in unterschiedliche Städte des neu gegründeten Staates um. Diese Zahl blieb dann während der gesamten Zwischenkriegszeit nahezu unverändert.

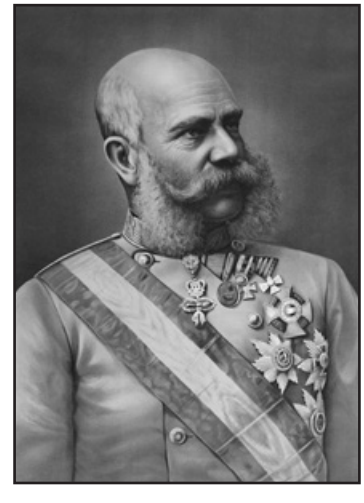

Kaiser Franz Josef

Nach Ende des Ersten Weltkriegs wurde Zemun zusammen mit der Vojvodina dem neu gegründeten Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen angeschlossen. Die Juden, die bis dahin in der Habsburger Monarchie gelebt hatten, sahen sich nun neuen Herausforderungen gegenübergestellt. Die Amtssprache des neu entstandenen Staates war Serbisch (Serbokroatisch und Slowenisch). Die Muttersprache der Juden, nämlich die deutsche Sprache, die zudem auch in den österreichisch-ungarischen Schulen offiziell unterrichtet wurde, war nun aus den Schulen vollends verbannt. In der Jüdischen Schule, die bis 1932 ihrer Tätigkeit nachging, unterrichtete man die Schüler zweisprachig, nämlich auf Serbisch und Deutsch. Aus diesem Grunde kam es auch vor, dass die einheimischen Deutschen ihre Kinder in die Jüdische Schule einschrieben. All die Neuerungen, die der neue Staat mit sich gebracht hatte, stellten jedoch kein unüberwindbares Hindernis dar, welches die Juden daran gehindert hätte, sich dem neuen Gesellschaftssystem anzupassen. Bereits im Jahre 1919 erfolgte die Gründung des Verbands der jüdischen Glaubensgemeinden im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen, dem insgesamt 64.000 Juden angehörten, die in dem neu formierten Staat lebten.

Zu den ersten, die 1917 die Balfour-Deklaration zur Errichtung einer „nationalen Heimstätte für das jüdische Volk“ offen unterstützt hatten, gehörte auch Serbien. Die jüdischen zionistischen Ziele, in Palästina die eigene, schon seit Urzeiten verlassene Heimat wieder aufzubauen, wurden auch im neuen Staat unterstützt. Ihren Beitrag zur Schaffung eines eigenständigen Staates in Palästina leisteten die Juden aus Zemun in Form von zahlreichen Aktivitäten im Rahmen der zionistischen Organisationen, die seit Anfang der 20-er Jahre bis 1941 gewirkt haben. Besonders aktiv war in den 30-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts die sozialdemokratische Bewegung „Hashomer Hatzair“.

In Zemun gab es keine orthodoxen Juden, die auch heute weltweit an ihrer Kleidungsweise und insbesondere an ihren Frisuren leicht zu erkennen sind. Die in Zemun lebenden Juden unterschieden sich weder durch ihre Kleidung, Frisur oder ihr äußeres Erscheinungsbild von den übrigen Bürgern. Anhand der erhalten gebliebenen Fotografien aus dieser Zeit wird ersichtlich, dass viele Juden sich an die damals aktuellen Modetrends hielten. Sie taten dies nicht nur, um sich so ablichten zu lassen, sondern es gehörte einfach zu ihrer alltäglichen Kleidungsweise. Danilo Semnitz beschreibt seinen Großvater Bernhard Bilitz wie folgt: „In der Gesellschaft, die im Hotel „Central“ zusammenkam, galt mein Großvater als unterhaltsamer Plauderer. Er war stets tadellos gekleidet. In seiner Westentasche steckte eine goldene Uhr mit Kette, auf dem Kopf trug er einen Halbzylinder und ging nie ohne Stock, den er aber nur der Mode wegen mitführte und ihn beim Gehen um den Finger wirbelte. Seine Mitbürger grüßte er auf der Straße, indem er den Hut abnahm und sich vor ihnen leicht verneigte.“ Die Mehrheit der Juden genoss hohes Ansehen und Respekt bei ihren Mitbürgern, mit denen sie geschäftliche, offizielle und freundschaftliche Kontakte pflegten. Zu den Feiern, die alljährlich im Hotel „Central“ anlässlich des jüdischen Purimfestes organisiert wurden, kam die gesamte Zemuner Elite zusammen. Hier konnte man Mitgliedern des Magistrats, Richtern, Ärzten, Rechtsanwälten, Lehrern, ja den angesehensten Bürgern und deren Ehegattinnen in prachtvoller Toilette begegnen.

Zufrieden mit dem neuen Status im Königreich Jugoslawien, gingen die Juden aus Zemun verschiedensten Berufen nach. Zwischen den beiden Weltkriegen gab es in Zemun Ärzte, Rechtsanwälte, Lehrer, Künstler und Kulturschaffende. Die Industriellen Moric Binder und Gabriel Polgar, Inhaber des Holz- und Sägewerks, waren für ihren humanen Umgang mit

Moritz-Mavro Binder

den eigenen Beschäftigten bekannt. Sie ließen für ihre Arbeitnehmer Häuser mit jeweils vier Wohnungen errichten. Ungeachtet der Religion und Nationalität verteilten sie jedes Jahr kurz vor Einbruch des Winters eine ganze Schiffsladung Holz an die Armen. Unter den Juden in Zemun gab es auch einige Ingenieure. Ingenieur Orban war Unternehmer, der unter anderem auch einige Streckenabschnitte auf der Verkehrsstraße zwischen Belgrad und Novi Sad baute. Weitere Ingenieure waren der Architekt Albert Spindl sowie der Bauingenieur Milan Band, der an der Errichtung von Eisenbahn- und sonstigen Brücken in ganz Jugoslawien mitgewirkt hat. Brand kam 1941 in Smederevo bei der Beseitigung von Häuserruinen nach der Explosion des Munitionsdepots in der Altstadt ums Leben. Der Maschinenbauingenieur Bela Perenji war wiederum bei der Eisenbahn beschäftigt. Sie alle waren angesehene Fachmänner und hoch geschätzte Bürger. Im Gegensatz zu den Stereotypen über Juden als Bankiers war niemand von ihnen vor dem Krieg in Zemun in diesem Beruf tätig.

Anhand des Verzeichnisses der „Volksfeinde, die Kommissare in jüdischen Geschäften waren“, das im Buch „Verbrechen der Besatzer und ihrer Handlanger in der Vojvodina“ veröffentlicht wurde, konnte man die Namen der Juden finden, die vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs als Kaufleute und Handwerker tätig waren: Alexander Frank, Uhrmacher und Goldschmied, Eugen Fogel, Bäckermeister, Gros Ladislav, Salamon Bischof, Josip und Fritz Freudenfeld sowie Bader Kalman, Einzelhändler, Isak Levi, Buchladenbesitzer, Lustig Herman, Uhrmacher, Villim Scheer, Filip Scheer und Herman Schlidel, Inhaber von Bekleidungsläden, Stevan Wechsler, Parfümeriebesitzer, Lazar Sonnefeld, Inhaber eines Trocknungswerks und einer Eisfabrik, Sziga und Ignatz Semnitz, Seifenfabrikanten.

Ida i Eugen Fogel - Bäckermeister

VERHÄLTNIS DES STAATES ZU DEN JUDEN VOR DEM AUSBRUCH DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Von Beginn an wurde im neu gegründeten Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen eine Politik der Gleichberechtigung auch der jüdischen Bürger betrieben. Doch „… nach Hitlers Machtergreifung in Deutschland (1933) traten in fast allen europäischen Staaten nationale faschistische Gruppierungen auf den Plan, wobei sich die Zahl der Maßnahmen, die gegen die Juden und ihre Grundrechte gerichtet waren, vervielfacht hatte. Die Limitierung der Aufnahme von Juden, die vor dem Nazismus aus Deutschland flüchteten, sowie die Einführung des Numerus clausus für jüdische Schüler und Studenten waren die ersten antijüdischen Maßnahmen, die in einem Teil der europäischen Länder umgesetzt wurden. In diesem Prozess stellte Jugoslawien keine Ausnahme dar. Dank der staatlichen Politik konnten profaschistische und antisemitische Gruppen ihren Aktivitäten nachgehen, ihre antisemitischen Zeitschriften und publizistischen Ausgaben wurden frei vertrieben, während Ende der 30-er Jahre sogar der Staat selbst ihren schon seit längerer Zeit immer wieder vorgebrachten Forderungen nachkam, den jüdischen Flüchtlingen aus den besetzten Ländern Europas die Einreise zu verwehren“ (Prof. Dr. O. Milosavljević). Die faschistische Bewegung von Dimitrije Ljotić namens „Zbor“ war Vorreiter bei der Verbreitung des Antisemitismus. Hierbei darf man auch den Einfluss der serbisch-orthodoxen Kirche nicht außer Acht lassen, deren Patriarch Varnava wahre Lobeshymnen auf Hitler schrieb. Es gab auch Einflüsse aus Emigrationskreisen, die von Pavelić angeführt wurden, aber auch aus anderen ausländischen Kreisen. Nur ein Jahr nach Ausbruch des Zweiten Weltkrieges führte die jugoslawische Regierung am 5. Oktober 1940 rassistische Beschränkungen für Juden ein. Den Juden war es durch die besagte Verordnung verboten, sich auf irgendeine Art und Weise im Bereich der Herstellung und des Verkaufs von Lebensmitteln zu betätigen, oder aber in diesen Wirtschaftszweig zu investieren.

Eine zweite Verordnung schränkte die Rechte der jüdischen Schüler ein, Mittel- und Hochschulen einzuschreiben. Doch auch diese rassistischen Maßnahmen, die nur sechs Monate vor der Okkupation Jugoslawiens erlassen wurden, halfen nicht, damit die Juden endlich begreifen, was da auf sie zukommt. Es verwundert, dass die Juden aus Zemun, man könnte aber auch sagen aus ganz Jugoslawien, gänzlich unvorbereitet auf die Okkupation waren. Charakteristisch für Zemun war, dass es in den 30-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts unter der Führung der zionistischen Organisation „Hashomer Hatzair“ (Der junge Wächter) eine starke Bewegung gab, die sich für die Ausreise der Juden nach Palästina einsetzte. Die Juden wurden bei den zahlreich organisierten Moschawa (Camps) auf das neue Leben in der geographisch alles andere als „gastfreundlichen“ Heimat vorbereitet. Bei diesen Zusammenkünften hat man dann, insbesondere jedoch 1939 in Selce, Diskussionen über den aufkommenden Faschismus in Europa geführt. Das Eintreffen einer größeren Zahl jüdischer Emigranten aus Deutschland und Österreich in Jugoslawien löste bei den jüdischen Einwohnern von Zemun große Beunruhigung aus. Dies verstärkte die Aktualität der Überlegungen, selbst nach Palästina auszuwandern.

Innerhalb der Organisation „Hashomer Hatzair“ wurde alles, was in Zusammenhang mit der Möglichkeit der Auswanderung vonstattenging, d.h. die englische Politik in Palästina, mit besonders großer Aufmerksamkeit verfolgt. Diese Politik wurde besonders kritisch betrachtet und löste überwiegend große Unzufriedenheit und Proteste aus. Jegliches Nachgeben gegenüber den Arabern bezüglich der Einwanderungsquoten wurde mit den unmittelbaren Interessen von Großbritannien in Verbindung gebracht, denn Erdöl war schon damals zum wichtigsten

Energieträger geworden. Die Politik, welche dort die von Großbritannien eingesetzte Regierung hinsichtlich der Ansiedlung in Palästina umsetzte, hinderte zweifelsohne eine größere Anzahl der Juden aus Zemun daran, vor dem Holocaust nach Palästina überzusiedeln.

Es sind zahlreiche Fälle bekannt, dass Juden, die auf ihrer Flucht vor dem nazistischen Terror versucht haben, Einreisevisa für Palästina zu erhalten, großes Leid widerfahren ist. Einer dieser Fälle wird mit Jugoslawien in Verbindung gebracht und ist unter dem Namen der „Kladovo-Transport“ bekannt. Den besagten „Transport“ machten mehr als 1.200 Juden aus Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei aus, die im November 1939 aus Wien nach Palästina aufbrachen. Der „Transport“ wurde in Kladovo gestoppt, da man auf die Einreisevisa nach Palästina wartete. Später wurden die Flüchtlinge nach Šabac verlegt. Nur wenige dieser Juden schafften es letztendlich, ein Visum zu erhalten und nach Palästina auszureisen. Obwohl die Jüdische Gemeinde Jugoslawiens ihnen über ein Jahr lang große materielle Hilfe zukommen ließ, stellte die Okkupation des Landes ihr Todesurteil dar. Bereits im Oktober 1941 richteten die deutschen Soldaten als Vergeltungsmaßnahme 725 jüdische Flüchtlinge in Šabac hin, während die restlichen Flüchtlinge aus dem Kladovo-Transport, insgesamt 226 an der Zahl, im Judenlager in Zemun ums Leben kamen.

Hashomer Hatzair:
Vlada Sonnenberg, Marko Semnitz, Josip Fogel, Hugo Samlaics, Josip Pisker, Elsa Klopfer, ?, Fina Klop

EINMARSCH DER DEUTSCHEN TRUPPEN IN ZEMUN UND WIRKUNG DES KULTURBUNDES

Nur sechs Tage nach der Invasion auf Jugoslawien marschierte die deutsche Besatzungsmacht am 12. April 1941 in Zemun ein. Obwohl Zemun territorial dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien zufiel, behielten die Deutschen bis Oktober 1941 die absolute Macht in der Stadt. Die deutschen Truppen und die Gestapo arbeiteten eng mit den Volksdeutschen zusammen, die Hitler als Fünfte Kolonne dienten. Die Mehrheit der Volksdeutschen, von denen es damals in Zemun etwa 10.000 gab, hatte sich aktiv und organisiert auf den Einmarsch der deutschen Wehrmacht vorbereitet, die sie als ihre Befreier empfingen. Selbstverständlich gab es auch unter den Volksdeutschen fortschrittlich denkende und humane Menschen, doch dies ändert nichts an der Tatsache, dass die absolute Mehrheit vom Nazismus besessen war. Gleich nach ihrem Einmarsch in Zemun ernannten die Deutschen den Anführer des Kulturbundes, Rechtsanwalt Dr. Hans Moser, zum Bürgermeister der Stadt. Die Mitglieder des Kulturbundes hatten bereits vor dem Eintreffen der Deutschen in Zemun die Organisation „Judenkontrolle“ ins Leben gerufen, deren Ziel es war, alle möglichen Daten über die Zemuner Juden zu sammeln. Eine wichtige Rolle bei der Judenverfolgung kam dem lokalen Polizeichef zu, einem der führenden Vertreter des Kulturbundes aus Zemun, Rudolf Theiss und seinem Bruder Paul, welcher der Gestapo angehörte. Den in Zemun lebenden Juden wurde auferlegt, Kontributionszahlungen zu leisten, so dass vermerkt blieb, dass auf das Konto von Dr. Hans Moser und N. Brenner bei der Handelsbank in Zemun mehr als eine Million Dinar geflossen waren. Später wurde dieses Geld auf Anordnung von Rudolf Theiss für die Finanzierung der volksdeutschen Polizei verwendet.

In seinem Buch „Jüdische Gemeinde Zemun“ führt Danilo Fogel die gesamte Liste der Unheil verheißenden Bekanntmachungen auf: „Die verhängnisvollen Bekanntmachungen machten die Juden in Zemun praktisch zu Gesetzlosen. Bekanntmachungen über Verbote und Verpflichtungen für Juden folgten eine nach der anderen. Bereits am 14. April 1941 wurden Plakate ausgehangen, mit denen unter Androhung der Todesstrafe Juden (Männer im Alter von 15 bis 60 sowie Frauen im Alter von 15 bis 40) aufgerufen wurden, sich am 16. April im Polizeiamt zwecks Feststellung der Fähigkeit zur körperlichen Arbeit zu melden. Gleichzeitig war auf allen öffentlichen Plätzen die Bekanntmachung über Verbote und Auflagen für alle Juden in Zemun zu lesen:

- Juden haben am Ärmel eine gelbe Binde mit der Aufschrift „Jude“ zu tragen;
- Juden wird der Zutritt zu allen öffentlichen Plätzen (Parks, Kinos, Bäder, Gasthäuser, öffentliche Verkehrsmittel) untersagt;
- Juden dürfen keine Schulen besuchen;
- Juden dürfen sonntags nicht auf die Straße gehen;
- Juden ist das Verlassen der Häuser in der Zeit zwischen 20 Uhr abends und 5 Uhr morgens untersagt;
- Verboten sind Versammlungen von mehr als fünf Personen (was wiederum bedeutete, dass legal kein Minjan für den Gottesdienst, bzw. Quorum von zehn im religiösen Sinne mündigen Juden zusammenkommen konnte);
- Eingeführt wird die Zwangsarbeit für Juden;
- Den Juden wird jegliche wirtschaftliche Tätigkeit untersagt.“

Obwohl es keine öffentliche Bekanntmachung gab, setzte im April 1941 die systematische Vertreibung der Juden aus ihren Häusern und besseren Wohnungen ein.

All diese Maßnahmen konnten nur dank der Mitwirkung der Volksdeutschen so schnell und effizient umgesetzt werden, die schon weitaus früher dafür gesorgt hatten, dass alle notwendigen Informationen über Juden bereitstehen. Zudem dienten sie den Besatzern als Führer durch die Stadt, in der sie sich als deren Bewohner bestens auskannten. Die in schwarze Uniformen gekleidete Polizei der Volksdeutschen trieb zusammen mit der deutschen Wehrmacht die Juden aus ihren Häusern und Wohnungen, führte Verhaftungen und ähnliche Dinge durch. Bei der Verfolgung der Juden taten sich besonders der Polizeichef, Rudolf Theiss, sowie Ing. Eger Ernst, Chef der Judenkontrolle hervor.

In Absprache mit der Polizei begannen die Volksdeutschen sofort mit der Inhaftierung von wohlhabenderen Juden, Besitzern von Geschäften, Handwerkerläden und Fabriken. Nach zwei bis drei Wochen Haft und Zahlung einer „Kaution“, die auf 20 bis 80 Tausend Dinar festgesetzt wurde, kamen sie wieder auf freien Fuß. In ihren Läden und Fabriken wurden in dieser Zeit Kommissare eingesetzt, und zwar in erster Linie Volksdeutsche, aber auch einheimische Ustascha. Und während die Eigentümer im Gefängnis saßen, plünderten die Kommissare ihre Läden und Fabriken. Damit alles im gesetzlichen Rahmen bleibt, wurde die bereits vollzogene Plünderung durch die „ Gesetzesverordnung über die Verstaatlichung des Eigentums von Juden und jüdischen Unternehmen“ abgedeckt, die am 10. Oktober 1941 in der „Volkszeitung“, dem Amtsblatt des Unabhängigen Staates Kroatien, veröffentlicht wurde. Schon bald danach erfolgte die Konfiskation von Fabriken, Handelsgeschäften, Handwerksläden, Lokalen und Büros, die Eigentum der Juden aus Zemun waren.

Im April 1941 schickte man dann, nachdem ein Teil der Juden aus Zemun inhaftiert wurde, die restlichen Juden zur Zwangsarbeit, während gleichzeitig die jüdischen Läden konfisziert wurden, viele Juden aus ihren Häusern oder Wohnungen ausziehen mussten und die weitere Tätigkeit der Jüdischen Gemeinde verboten wurde. Der gesamte Besitz der Jüdischen Gemeinde Zemun wurde beschlagnahmt und zum Eigentum des Unabhängigen Staates Kroatien erklärt.

TKO JE U SMISLU ZAKONA ŽIDOV

U vezi s rasnim zakonodavstvom Nezavisne Države Hrvatske a posebno radi provedbe zakonske odredbe o prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća kao i radi provedbe naredbe o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samouprav[illegible] službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja navodimo ovdje odredbe kojima se odredjuje tko je u smislu zakona Židov.

U smislu točke 3. zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941. Židovima se smatraju:

1. Osobe, koje potječu barem od troje predaka drugog koljena (djedova i baka), koji su Židovi porasl. Djedovi i bake vrijede kao Židovi ako su mojsijeve vjere ili su se u toj vjeri rodili.

2. Osobe, koje imaju dva predka drugog koljena Židova po rasi, i to u ovim slučajevima:

a) ako su bile 10. travnja 1941. pripadnici mojsijeve vjere ili ako su kasnije na tu vjeru prešli;

b) ako imaju bračnog druga, koji vrijedi kao Židov u smislu 1.;

c) ako su poslije stupanja na snagu zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti sklonile brak s osobom, koja ima dvoje ili više predaka drugog koljena Židova po rasi, i potomci iz takovog braka;

d) ako su nezakonita djeca sa Židovom u smislu 1., a rode se poslije 31. siječnja 1942.;

e) ako ministarstvo za unutarnje poslove na prijedlog rasno-političkog povjerenstva odluči da vrijede kao Židovi.

3. Osobe rodjene izvan područja Nezavisne Države Hrvatske od roditelja koji ne potječu iz Nezavisne Države Hrvatske, ako su bile 10. travnja 1941. mojsijeve vjere ili imaju najmanje dvoje predaka drugog koljena Židova po rasi, ili vrijede kao Židovi u smislu zakona zemlje, iz koje potječu.

4. Osobe, koje su poslije stupanja na snagu zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti sklonile obilaženjem zakonske odredbe o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda od 30. travnja 1941. brak, koji je zabranjen, i potomci tih osoba.

5. Osobe, koje su nezakonita djeca Židovki u smislu 1.

Die tägliche Zwangsarbeit erschwerte es den Juden, irgendwelche Einnahmen zu beziehen, die es ihnen ermöglichen würden, die eigenen Familien zu ernähren. Geplündert, viele auch aus den eigenen Häusern und Wohnungen vertrieben, gerieten sie allesamt in eine missliche materielle Lage, wo jeder Tag einen mühsamen Kampf ums nackte biologische Überleben darstellte. Die Zwangsarbeit dauerte in der Regel 12 Stunden täglich, wobei jeder für die eigene Ernährung zu sorgen hatte. Die Juden arbeiteten an mehreren Orten, doch fast ausschließlich für die deutsche Wehrmacht.

Aus dem Buch von Danilo Fogel „Jüdische Gemeinde Zemun“ wurde die Liste der Objekte übernommen, an denen die Juden zu arbeiten gezwungen waren.

„Am Donaukai wurden Schleppkähne beladen.

Das Magistrat von Zemun übernahm eine Einheit der deutschen Wehrmacht. Eine Gruppe von Juden, die zur Arbeit in diesem Gebäude abkommandiert war, musste die Möbel aus einem Büro ins andere und aus einem Stock in den anderen schleppen.

Das Gebäude der Landwirtschaftlichen Fakultät wurde zur Kaserne für Pioniereinheiten der Wehrmacht umfunktioniert. Die in diesem Gebäude arbeitende Gruppe von Juden musste das Gebäude reinigen, sowie die Böden in den Fluren und Zimmern schrubben.

Das Granatenlager der ehemaligen jugoslawischen Armee übernahm die deutsche Wehrmacht. Die Juden, die hierhin zur Zwangsarbeit eingewiesen wurden, waren zwar weniger als anderswo Schikanen ausgesetzt, doch dafür war die körperliche Arbeit besonders schwer.

Auf dem Bahnhof Zemun-Novi Grad musste eine Gruppe von Juden Heu- und Strohballen aus den Eisenbahnwagen ausladen, um sie dann später auf die Lastwagen der Wehrmacht zu hieven, die für eine im Belgrader Stadtteil Dedinje stationierte Einheit bestimmt waren. Hier oblag die Aufsicht Soldaten aus dem Sudetenland und wahrscheinlich gab es deswegen bei dieser Zwangsarbeit auch keine Beschimpfungen, beleidigenden Worte oder Schikanen. Als diese Arbeiter dann den anderen Juden von der menschlichen Vorgehensweise dieser deutschen Soldaten berichteten, beneideten sie die andernorts arbeitenden Juden und konnten kaum glauben, dass in diesen schweren Kriegszeiten so etwas überhaupt möglich ist.

Das Hauptsanitätslager der Königlich jugoslawischen Armee wurde mit dem kompletten Sanitätsmaterial sowie medizinischen Apparaten und Geräten von der deutschen Wehrmacht übernommen.

Die Beladung der Waggons am Bahnhof Zemun gehörte in der Regel zu den leichteren Arbeiten, die zur Zwangsarbeit eingewiesenen Juden verrichten mussten. Die deutschen Soldaten plünderten alles Mögliche und schickten es dann nach Deutschland.

Die Militärbäckerei in der ehemaligen Polizeischule dienste zugleich auch als Lebensmittellager für die Bedürfnisse des Militärs. Hier arbeitete eine Gruppe von Juden, die diese Lebensmittel auf die Lastwagen lud. Schläge, Beschimpfungen und Beleidigungen gingen mit schwerer körperlicher Arbeit ständig einher. Am schwersten war es, Mehlsäcke zu schleppen, die 85 kg wogen. Die Aufseher sorgten dafür, dass jeden Sack nur eine Person trug. Alle, die diese Säcke zu schleppen hatten, wogen weniger als ihr Inhalt.

Das Benzinlager der ehemaligen jugoslawischen Luftstreitkräfte, das tief unter der Laudon-Schanze in Zemun eingegraben war, wurde ebenfalls von der deutschen Wehrmacht requiriert. Auch für die hier arbeitende Gruppe von Juden dauerte die Zwangsarbeit volle 12 Stunden am Tag. Diese bestand darin, dass sie Fässer mit Benzin und anderen Kraftstoffen

sortieren mussten, die dann im Verlaufe des Tages auf Militärlaster geladen wurden. Dieses Benzinlager, den Flughafen von Zemun sowie einige andere Objekte besetzten die Volksdeutschen, noch bevor Teile der 8. Panzerdivision der deutschen Wehrmacht Zemun erreichten. In etwa 200 Volksdeutsche aus Zemun organisierten sich unter der Führung von Fritz Ranicki zu einer Einheit, die verhindern konnte, dass Truppen der ehemaligen jugoslawischen Armee den Flughafen und andere Objekte in die Luft sprengen. Bei ihren Aktionen gelang es dieser Truppe, die in schwarze Uniformen mit Hakenkreuz gekleidet war, ca. 750 Zisternen Benzin für die deutsche Wehrmacht sicherzustellen.

Die Kavallerie-Schule der Königlichen jugoslawischen Armee wurde zum Pferdelazarett der deutschen Wehrmacht umfunktioniert. Hier wurde eine größere Gruppe von Juden zur Zwangsarbeit abkommandiert.“

Im Buch „Verbrechen der Besatzer und ihrer Handlanger in der Vojvodina“ wird über die Zwangsarbeit Folgendes gesagt: „Ziel des Einsatzes der jüdischen Zwangsarbeiter war nicht nur die Ausnutzung ihrer Arbeitskraft, sondern er diente zusätzlich als Mittel zu ihrer Erniedrigung, Peinigung und Vernichtung. Die Rücksichtlosigkeit des Vorgehens sprengte dabei alle Grenzen.“

Da es immer seltener vorkam, dass Juden verhaftet wurden und die Zwangsarbeit zur alltäglichen Erscheinung geworden war, gelang es den Faschisten, die Juden in dem Glauben zu belassen, dies wäre das Schlimmste, was ihnen widerfahren könnte.

Das Schlimmste geschah jedoch in den frühen Morgenstunden des 27. Juli 1942, als allen Juden angeordnet wurde, sich bei der Polizei zu melden. Das Zusammentreiben der Juden begann eigentlich bereits in der Nacht vom 26. auf den 27. Juli. In langen Kolonnen trieb man sie dann in Richtung Bahnhof, wo sie in Viehwagen gepfercht wurden, die schon bald Zemun in Richtung Stara Gradiška und Jasenovac verließen.

Bahnhof Semlin

Das Ausmaß des Leids der Juden aus Zemun lässt sich nicht nur in Zahlen ausdrücken. Die Zahl von 574 Todesopfern mag im Vergleich zu den insgesamt 6 Millionen ermordeten Juden im Zweiten Weltkrieg als gering erscheinen, doch wenn man weiß, dass dies mehr als 90% der jüdischen Gemeinde Zemun aus dem Jahre 1941 ausmacht, erhält man ein wahres Bild darüber, wie sehr die einheimischen Verräter und Besatzer bestrebt waren, sich aktiv an der „Endlösung der Judenfrage“, bzw. an der Vernichtung des jüdischen Volkes zu beteiligen. Dank der nun schon verstorbenen Herrschaften, Villim Scheer, Alexander Frank und Johan Goldstein ist die jüdische Gemeinde in Zemun heute im Besitz eines nahezu kompletten Verzeichnisses der nazistischen Opfer. Sie waren es, die unmittelbar nach Ende des Zweiten Weltkrieges Angaben zu den ums Leben gekommenen Mitgliedern der jüdischen Gemeinde zusammengetragen haben. Auf diese Weise ist man zu einer der Wahrheit am nächsten kommenden Übersicht über die Zahlen der in Lagern, Gefängnissen und anderen Hinrichtungsstätten ermordeten Juden gekommen. In den beiden Ausgaben des Buches „Jüdische Gemeinde Zemun“ von Danilo Fogel wurden in ihre Liste weitere siebzehn neue Namen aufgenommen. Jedes Jahr kommen an dem Tag, als die Juden aus Zemun am 27. Juli 1942 in die Vernichtungslager Jasenovac und Stara Gradiška getrieben wurden, Mitglieder der jüdischen Gemeinde Zemun auf dem Jüdischen Friedhof in Zemun vor dem Denkmal zusammen, auf dem die Namen der Opfer eingemeißelt sind. Zum Zeichen des Gedenkens und der Ehrerweisung gegenüber den unschuldigen Opfern werden die Namen der Verwandten und Freunde der Mitglieder der jüdischen Gemeinde Zemun vorgelesen.

Jasenovac - Ziegelei

Und anstatt dass ich als Sohn eines der wenigen Juden aus Zemun, die diese Schrecken überlebt haben, mich nun über den Leidensweg der Juden in den Vernichtungslagern Jaseno-

vac und Stara Gradiška auslasse, in denen die meisten Juden aus Zemun, aber auch meine komplette Familie ihr Leben lassen mussten, habe ich mich entschieden, Auszüge aus dem Buch „Jüdische Gemeinde Zemun“ zu zitieren, die mein Vater Danilo Fogel verfasst hat.

Über den Leidensweg der Juden aus Zemun schrieb Danilo Fogel Folgendes: „Ich bin der Meinung, dass es nicht ausreicht, wenn man das Leben der Lagerinsassen von Jasenovac lediglich mithilfe einiger allgemeiner Phrasen beschreibt. Es sollten auch nicht die Beschreibungen der schrecklichsten Szenen unterbleiben, und zwar solange nicht bis es Menschen gibt, die diese Schrecken negieren. Aus diesem Grunde habe ich mich auch entschlossen, die Vorkommnisse in Jasenovac zu schildern, wobei ich mir dessen bewusst bin, dass dies nur ein Bruchteil jenes Grauens darstellt, dem in diesem Lager die Juden aus Zemun, aber auch alle anderen Juden aus den restlichen Teilen von Ex-Jugoslawien ausgesetzt waren.

In Yad Vashem ist die Aussage von Ervin Rosenberg zu finden, dem einzigen Juden aus Zemun, der die Schrecken des Vernichtungslagers Jasenovac überlebt hatte. Seine Aussage kann man nur in Yad Vashem in Jerusalem lesen.

Aus seinen Erinnerungen quillt jenes Grauen hervor, das in Jasenovac an der Tagesordnung war.

Die Arbeit im Lager begann um halb sechs am Morgen, als die Lagerinsassen zu unterschiedlichen schwersten körperlichen Arbeiten getrieben wurden. Doch den Ustascha genügte das nicht, denn sie dachten sich immer wieder neue Strafen aus, wie zum Beispiel das Anlegen von schweren Fußketten. Und so musste auch Ervin Rosenberg einige Zeit mit diesen Ketten arbeiten. Viele hielten nicht durch. Ervin arbeitete später in der so genannten „Ketterei“, die einen Betrieb für die Reparatur von Waffen, überwiegend Gewehren, sowie einen zweiten Betrieb besaß, in dem Teile für ein Kraftwerk gefertigt wurden, aus dem das Lager und die umliegenden Siedlungen mit Strom gespeist wurden.

Auch hier waren sich alle Insassen der Tatsache bewusst, dass ihre Tage gezählt sind und dass man sie, wenn sie nicht mehr gebraucht wurden oder Ersatz für sie gefunden wird, ermorden würde.

Ervin Rosenberg schildert in seinen Erinnerungen, dass die Lagerinsassen zumeist ans Essen dachten und daran, wie man an etwas Essbares kommen könnte. Diesbezüglich hebt er insbesondere die Bedeutung der Pakete hervor, die die Jüdische Gemeinde Zagreb schickte und die ihnen halfen, länger zu überleben.

Man stellte aber auch Gedanken an, wie man sich ein wenig ausruhen und am Leben bleiben könnte. Über Hinrichtungen, die man ständig um sich herum sah, wurde fast nie gesprochen.

Um die höllische Atmosphäre im Vernichtungslager Jasenovac, in dem ihre letzten Tage auch die Juden aus Zemun zugebracht haben, besser zu veranschaulichen, werden an dieser Stelle Teile der Erzählung von Ervin Müller aus Vinkovci zitiert. Er selbst hat fast vier Jahre in diesem Lager zugebracht und sich am Ende am Ausbruch der Gefangenen beteiligt, was ihn dann am Leben bleiben ließ.

Hinrichtungen der Lagerinsassen waren eine alltägliche Erscheinung. Manchmal führten die Ustascha Gründe für die Hinrichtung an, doch oftmals kam es vor, dass Menschen aus purer Lust am Töten sowie aus der sadistischen Veranlagung der Aufseher heraus ermordet wurden.

Im Lager gab es mehrere Arbeitstrupps, die zur Arbeit in der Ziegelei, Ketterei, Gerberei, Küche usw. eingeteilt waren.

Als Ervin Müller an einem Tag in der Ziegelei seiner Arbeit nachging, trafen etwa zwanzig Juden ein, die aus irgendwelchen Gründen aus einem Übergangslager nach Jasenovac gebracht wurden. Sie blieben etwa eine halbe Stunde in der Ziegelei, um sich zu wärmen, doch dann führten sie die Ustascha fort, damit sie sich - wie sie sagten - von den Reisestrapazen erholen.

Am gleichen Abend befahl man Ervin und zwanzig anderen jungen Lagerinsassen, ein großes Grab auszuheben. Sie gruben schweigend und von Angst erfüllt, denn sie wussten nicht, ob sie da ihr eigenes Grab schaufelten. Als das Grab tief genug war, führten sie die Ustascha zu einem wahren Leichenberg und befahlen ihnen, die Leichen zu verscharren. Bei allen Toten war der Hinterkopf zerschmettert. Unter den Ermordeten erkannte er auch die Neuankömmlinge, die sich am gleichen Tag in der Ziegelei gewärmt hatten.

Im Winter wollten alle Lagerinsassen in der Ziegelei arbeiten, denn nur diejenigen, die dort und in der Küche tätig waren, konnten sich wärmen. Aus diesem Grunde war es auch den anderen Lagerinsassen untersagt, auch nur in die Nähe der Ziegelei zu kommen. Einzelne Gefangene konnten jedoch der Versuchung nicht widerstehen und blieben draußen kurz neben der Ziegelei stehen.

Und so kam es einmal vor, dass ein Ustascha-Offizier zwei Häftlinge in der Nähe der Ziegelei stehen sah. Er führte sie hinein in die Ziegelei und ließ sie zur Strafe in die zum Brennen vorgesehenen Ziegel einmauern, um sie dann bei lebendigem Leibe zu verbrennen. Eine Zeit lang waren ihre Schreie zu hören, doch dann wurde alles still. Den Aufsehern schien diese „Vorstellung“ so gut gefallen zu haben, dass sie von da an das Ganze mehrmals wiederholten.

Im Juli 1942 traf eine große Gruppe von Juden aus Zemun ein. Es folgte die übliche Prozedur, bei der ihnen alle Wertsachen abgenommen und sie malträtiert wurden. Ein Detail gilt es detailliert zu schildern. Einer der Ustascha befahl einem jungen Mann mit Brille, ihm Wasser zu holen. Dieser antwortete, er wüsste nicht, wie man das macht. Der Ustascha geriet in Rage, schlug ihn zusammen und verfrachtete ihn ins Lager, d.h. einen mit Stacheldraht umzäunten separaten Teil. Ein zweiter Ustascha befahl dort dem Jugendlichen, Holz zu holen. Der junge Mann erwiderte erneut, er wüsste nicht, wie man das tut. Daraufhin fragte ihn der Ustascha, was er denn zu tun imstande sei. Die Antwort lautete höchstwahrscheinlich: „Für euch nichts!“, denn der Ustascha zog plötzlich seine Pistole und erschoss den jungen Mann an Ort und Stelle.

Dieser junge Mann, der sich geschworen hatte, nichts für die Ustascha zu tun, war Hinko Geršanović, aktives Mitglied im „Hashomer Hatzair“, der sich auf die Ausreise nach Palästina vorbereitete.

Es war Mitte 1943, als es zu einem der berüchtigten „Auftritte“ kam! Einer der Ustascha-Offiziere ging vor den angetretenen Lagerinsassen auf und ab, begleitet von einem der Lagerinsassen. Jeder, auf den dieser Häftling mit dem Finger zeigte, wurde zur Hinrichtung abgeführt. Angsterfüllt sahen die Lagerinsassen der Entscheidung entgegen, ob sie in diesem Augenblick dem Tod geweiht sind oder weiter leben dürfen.

Und während der auserkorene Lagerinsasse langsam vor den Reihen der angetretenen Mithäftlinge vorbeiging, gefror diesen das Blut in den Adern angesichts der Frage, auf wen er mit dem Finger zeigen würde. Und mag es noch so grotesk erscheinen, der Finger eines „Kollegen“ wurde so zum Wink des Schicksals!

Zum Schluss zeigte dieser mit dem Finger auf Josip Fogel aus Zemun, den alle nur „Joška“ nannten. Von panischer Angst ergriffen, versuchte Joška zu fliehen. Schüsse ertönten

Josip Fogel

und eine Kugel traf ihn am Kopf. Doch er rannte weiter und schaffte es sogar, sich mit einem Lappen als Kopfverband eine Weile im Lager zu verstecken. Denjenigen, den er dabei begegnete, sagte er nur: „Ich bin ja noch viel zu jung um zu sterben…“ Er war damals erst 23.

Die Ustascha entdeckten ihn kurz darauf und schnitten ihm die Kehle durch.

Die jüdischen Frauen und Kinder aus Zemun wurden von den Männern getrennt und nach Stara Gradiška abgeführt.

Ein Lagerinsasse aus Jasenovac, der als Textilfachmann ins Lager Stara Gradiška geschickt wurde, um das Zerreißen alter Lappen zu organisieren, war Augenzeuge, als die Jüdinnen aus Zemun im Lager eintrafen. Nach seiner Rückkehr nach Jasenovac berichtete er mehreren Lagerinsassen darüber, so dass folgende Schilderung erhalten blieb:

Durch das offene Tor des Lagers strömen Frauen und Kinder hinein. Unter ihnen war auch Mariana Sasson. Die Einwohner von Zemun kannten sie, weil sie nicht nur Ehrenbürgerin der Stadt war, sondern auch zwei Kiosks besaß: einen auf dem Markt und einen in Stadtzentrum.

Als Mariana das Lager betrat, brach sie in Tränen aus. Maria Burzan, eine Aufseherin aus den Reihen der Ustascha, rannte daraufhin gleich auf sie zu, schnitt ihr vor den Augen der anderen Frauen die Kehle durch und schrie: „Heulen tust du, du alte Hexe, wie?“ Als sie ihre tote Mutter erblickte, begann Marias Tochter Judith Sasson zu weinen. „So, so“, brüllte Maria Burzan erneut los „du wagst es also auch, zu heulen!“ Dann schnitt sie auch Judita die Kehle durch.

Solch schreckliche Schilderungen und Szenen könnte man endlos anführen, doch auch dies reicht vollkommen aus, um zu veranschaulichen, wie die Insassen des Vernichtungslagers Jasenovac damals lebten und zu Tode kamen, und so auch die Juden aus Zemun, die im Juli 1942 in Viehwaggons in dieses Lager getrieben und mit Ausnahme eines einzelnen Einwohners von Zemun hier auch ermordet wurden.“

Mariana Sasson

Wie kaum woanders in Europa beteiligten sich die Juden in Jugoslawien aktiv an Kampfeshandlungen gegen die Besatzer. Die Zahl der Juden in den Partisanenverbänden betrug 4.572, von denen 1.318 ihr Leben ließen. Auf den ersten Blick mag diese Zahl als nicht allzu bedeutend erscheinen, doch wenn man die Gesamtzahl der damals in Jugoslawien lebenden Juden (82.000) heranzieht, dann ist der Prozentsatz derjenigen, die sich am Volksbefreiungskampf beteiligt haben, durchaus hoch. Die Partisanenbewegung stellte den ersten organisierten bewaffneten Widerstand im okkupierten Europa dar, wobei es mit großem Stolz zu betonen gilt, dass der kleinen jüdischen Gemeinschaft zehn Volkshelden, vierzehn Generäle sowie 150 Träger der Gedenkmedaille entstammten, mit der die seit 1941 kämpfenden Partisanen nach Kriegsende ausgezeichnet wurden. Drei Juden aus Zemun sind Träger dieser Gedenkmedaille, nämlich Edita Pisker, Danilo Fogel und Josip Beherano. Folgende Juden haben in den Partisaneneinheiten gekämpft und den Krieg überlebt: Alexander Schwitzer - Šani, Jakov und Beti Čelebi, Estera Demajo-Čelebi, Sofija Arandjelović-Čelebi, Jakob Neumann, Ervin Rosenberg und Mirko Mayer. Doch leider fielen mehrere Dutzend Juden aus Zemun in den Kämpfen der Partisanen. Eine der Gefallenen, Jelisaveta - Suzana Šalgo, die Anfang 1942 ums Leben kam, war vor dem Krieg Mitglied der KPJ (Kommunistischen Partei Jugoslawiens) und gemeinsam mit Edita Pisker Organisatorin der Befreiungsbewegung in Zemun. An dieser Stelle sollte hervorgehoben werden, dass die Juden schon immer loyale Bürger der Staaten waren, in denen sie lebten. Sie fühlten sich nie wie Gäste, sondern erlebten sich selbst als gleichberechtigte Mitglieder der Gesellschaft. Juden aus Zemun dienten im Ersten Weltkrieg im Heer von Österreich-Ungarn. Im Königreich Jugoslawien leisteten Juden wie alle anderen ihren Wehrdienst ab und zu Beginn des Zweiten Weltkriegs kämpften sie auch in regulären Einheiten gegen den Besatzer. Ungeachtet ihres Patriotismus verlangte die Kollaborationsregierung von General Milan Nedić von der deutschen Besatzungsmacht härter gegen jüdische Offiziere der Königlichen Armee vorzugehen, die in deutsche Kriegsgefangenschaft geraten waren. Sie überlebten nur dank des Umstands, dass sie durch die Genfer Konvention geschützt waren. Viele von ihnen, die dem Holocaust und den Deportationen entgingen, waren später aktive Kämpfer in der Volksbefreiungsarmee.

Hugo Samlaics - Soldat der Königlichen Armee im Urlaub, 1938.

Ausgehend von den zusammengetragenen Schilderungen beschreibt Danilo Fogel die ersten Tage nach der Befreiung Zemuns am 22. Oktober 1944 wie folgt:

„In der ehemaligen Wohnung des sephardischen Chachams lebte bis dahin ein Faschist, der vor der Volksbefreiungsarmee geflüchtet war. Sofort nachdem dieser die Wohnung räumte, vereinnahmte sie Johan Goldstein für die Bedürfnisse der Jüdischen Gemeinde in Zemun.

Die Gemeinde nahm sofort ihre Arbeit wieder auf und zählte zu Beginn insgesamt neun Mitglieder. Bereits einen Monat später stieg die Zahl auf 40.

Zum ersten Präsidenten der Nachkriegszeit wurde Johan Goldstein gewählt.

Von Beginn an musste die Verwaltung vor allem soziale Probleme lösen: Unterbringung, elementare Verpflegung, Hilfeleistung für Juden, die sich auf Durchreise befanden usw. Man ging aber auch sofort dazu über, die noch wenigen Überreste des Archivs der Jüdischen Gemeinde, Matrikelbücher u. Ä. vor dem totalen Verfall zu retten. Anhand der Aussagen und Erinnerungen der Überlebenden füllte man zudem Umfragebögen mit Angaben über die Opfer aus. Auch das religiöse Leben wurde den gegebenen Umständen entsprechend fortgeführt. Kurz gesagt, die Arbeit dieser jüdischen Gemeinde wurde wieder aufgenommen.

Im Juni 1945 kehrte Dr. Leo Brandeis nach Zemun zurück und übernahm wieder den Posten des Präsidenten.“

In den darauffolgenden Jahren vollzog sich die Arbeit der Gemeinde in überaus bescheidenen Verhältnissen. In dem Gebäude, das Eigentum der Jüdischen Gemeinde Zemun war und eine Nutzungsfläche von 250m^2 besaß, teilte die neue Regierung der Gemeinde lediglich bescheidene 40m^2 ohne Toilette und fließendes Wasser zu. Zudem wohnten in weiteren zwei Wohnungen immer noch geschützte Mieter, die dafür eine minimale Miete zahlten. Wenn man zudem bedenkt, dass auch eine gewisse Anzahl von Juden aus anderen Teilen Jugoslawiens nach Zemun gezogen war, war es für die Gemeinde schwer, aus eigenen Mitteln zumindest minimale soziale Leistungen sicherzustellen. Um genügend Mittel für die Deckung der gestiegenen Bedürfnisse der verarmten Juden zu gewährleisten, ging die Gemeindeverwaltung dazu über, die in der ehemaligen Schule befindlichen Wohnungen zu vermieten. Parallel dazu wurde auch die aschkenasische Synagoge an die Stadtgemeinde Zemun vermietet. Das sephardische Gotteshaus war hingegen bei der Bombardierung durch die Alliierten im Jahre 1944 schwer beschädigt worden. Weil das Geld für den Wiederaufbau fehlte, beschloss die Verwaltung der Jüdischen Gemeinde Zemun, die Synagoge gänzlich abzureißen. Türen, Ziegelsteine, Balken sowie alles andere Material, das man noch verwenden konnte, wurden verkauft, während auf dem Grundstück der Gemeinde die neuen Machthaber ein Wohnkomplex errichten ließen. Aus der aschkenasischen und sephardischen Synagoge sind nur Bruchteile der kirchlichen Utensilien erhalten geblieben. Das Wertvollste, die Thora, ist wie durch ein Wunder unbeschädigt geblieben. In den 50-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts erfolgte dann die Nationalisierung des Schulgebäudes, das eine der wenigen Einnahmequellen für die Fortführung der Arbeit der Gemeinde darstellte. Nachdem diese wichtige Einnahmequelle nunmehr nicht mehr zur Verfügung stand, beschloss die Verwaltung der Jüdischen Gemeinde Zemun in Absprache mit dem Verband der jüdischen Gemeinden Jugoslawiens, die aschkenasische Synagoge zu verkaufen. Nach langwierigen Verhandlungen mit führenden Vertretern der Gemeinde Zemun wurde die Synagoge mit der mündlichen Zusage verkauft, dass sie fortan als Kulturzentrum dienen würde. Doch die Versprechungen fielen schon bald in Vergessenheit, so dass die Syn-

agoge den Weg vom Lagerhaus, über eine Discothek, das „Heim der gesellschaftspolitischen Organisationen“, eine Nachtbar, bis hin zur Zentrale verschiedener politischer Parteien nach der demokratischen Wende durchschritten hat. Heute ist die Synagoge Teil des Gemeindeunternehmens „Gewerbeflächen Zemun“ und in ihr befindet sich ein Restaurant mit nationaler Küche. Die Synagoge, deren Grundsteinlegung im Jahre 1850 erfolgte, verdient sicherlich ein weitaus besseres Schicksal.

Die Tätigkeit der Jüdischen Gemeinde seit 1995, als auch das Programm der Erneuerung kleinerer Gemeinden in Jugoslawien zu laufen begann, ist ein Beleg dafür, dass nunmehr der überwiegende Teil der vor dem Zweiten Weltkrieg üblichen Aktivitäten wiederhergestellt ist. Seit dem Jahr 2000 werden die kirchlichen Feiertage regelmäßig begangen und gesellige Treffen mit anderen, in Zemun wirkenden Glaubensgemeinden organisiert. Die bescheidenen Räumlichkeiten der Gemeinde stehen allen positiv gesonnenen Menschen jederzeit offen. Gäste der Gemeinde waren in all diesen Jahren namhafte Professoren der Medizinischen Fakultät, Geschichtslehrer, bedeutende Schriftsteller und Dichter sowie zahlreiche Vortragende zu unterschiedlichsten Themen. Das Wichtigste ist aber, dass die Türen der Gemeinde jeden Tag geöffnet sind. Jedes Mal, wenn die Räumlichkeiten der Gemeinde nicht ausreichten, um alle interessierten Besucher aufzunehmen, wich man in städtische Veranstaltungsräume aus. So wurde zum Beispiel in den Jahren 2004 und 2005 das jüdische Fest Chanukka im Saal der Feuerwehr „Matica“ und im „Heim der Luftstreitkräfte“ feierlich begangen. Im Theater „Pinocchio“ wurde wiederum im Jahre 2008 der Europäische Tag der jüdischen Kultur gebührend gefeiert. Projekte der Gemeinde wurden im Gymnasium in Zemun vorgestellt, aber auch in den Galerien „Altes Hafenamt“ und „Čubrilo“ sowie im Milleniumturm „Gardoš“. In der Synagoge (dem heutige Restaurant) wurden die Feste Chanukka und Tu biChevat gefeiert, wo auch zwei Bücher vorgestellt wurden. Der letzte Ort, an dem die Gemeinde wie der beste Freund empfangen wurde, ist die Volksschule „Svetozar Miletić“. Nach der feierlichen Eröffnung der Ausstellung und einem Vortrag über den Holocaust, ließ der Schuldirektor Ljubomir Musurović in der Aula der Schule die Ausstellung der Gemeinde „Das Judenlager Zemun“ dauerhaft aufstellen, die den Leidensweg der Juden im Holocaust zum Thema hat. Besonders stolz ist die Gemeinde auf die eigene verlegerische Tätigkeit. So wurden in nur 15 Jahren insgesamt 30 unterschiedliche Werke herausgegeben. Alle zwei Jahre wird zudem der „Katalog der Aktivitäten der Jüdischen Gemeinde Zemun“ gedruckt, wobei bisher fünf dieser Kataloge erschienen sind. Im Zeitraum 2009-2013 geschah es zum ersten Mal, dass der Gemeinderat von Zemun einige Projekte der Jüdischen Gemeinde unterstützt hat, so unter anderem auch den Druck von zwei Katalogen, wofür die Gemeinde besonders dankbar ist. Mit eigenen Ausstellungen und Buchvorstellungen bereiste die Gemeinde ganz Serbien und alle ex-jugoslawischen Länder. Das israelische Parlament, die Knesset, ließ der Gemeinde 2014 die besondere Ehre zuteilkommen, in ihrem Tempel der Demokratie die Ausstellung über die Gerechten unter den Völkern aus Jugoslawien sowie das Buch „Holocaust in Jugoslawien“ vorzustellen. In diesem Jahr 2015 wird auch ein kleines Jubiläum begangen, nämlich der zehnte Jahrestag der Webseite der Jüdischen Gemeinde Zemun www.joz.rs. Die Webseite ist nicht als Fenster gedacht, durch das Neugierige hereinschauen sollen, sie ist vielmehr die „entblößte Seele“ der Gemeinde, die allen Menschen zugänglich ist, welche sich für die Aktivitäten der Gemeinde interessieren. Den Besuchern aus über 120 Ländern nach zu urteilen, ist diese „entblößte Seele“ in der Zwischenzeit Teil der gesamten menschlichen Welt geworden.

Dank aller Präsidenten seit der Befreiung des Landes am 22. Oktober 1944 bis heute (Johan Goldstein, Dr. Leo Brandeis, Villim Scheer, Alexander Frank, Isak Levi, Ivan Brandeis, Vladimir Scheer und Nenad Fogel) ist es der Jüdischen Gemeinde Zemun gelungen, das eigene Fortbestehen, ihre Kontinuität, Tradition, Religion und Kultur zu sichern. Ihnen gilt unser besonderer Dank!

Leo und Ivan Brandeis und Alexander Frank

Willim und Vladimir Scheer und Nenad Fogel

FAZIT

Das, was die Juden aus Zemun nach den durchlebten Leiden im Holocaust nie begreifen konnten, war das Ausbleiben der staatlichen Unterstützung für die Gemeinde. Der Staat hat vielmehr der Gemeinde all das abgenommen, was er ihr abnehmen konnte, doch dafür wollte er im Gegenzug der Gemeinde einfach nicht helfen, das fast zum Erliegen gebrachte Leben der einst so bedeutenden Gemeinde in Zemun zu erneuern und weiterzuentwickeln. Seit 1999 bietet die Verwaltung der Jüdischen Gemeinde Zemun den zuständigen Stellen immer wieder an, die Synagoge entweder an die Gemeinde zu verkaufen oder sie der Gemeinde unentgeltlich für ihre Aktivitäten zur Verfügung zu stellen, doch die Antwort blieb immer wieder aus. Heute, da der Prozess der Restitution im vollen Gange ist, erwartet die Gemeinde mit absolutem (moralischen) Recht, dass die Verantwortlichen einem fairen Vergleich zustimmen werden, dass die Gemeinde die Synagoge im Tausch gegen all die anderen Immobilien zurückerhält, die vom Staat in den 50-er Jahren des 20. Jahrhunderts in seinen Besitz übergeführt wurden. Und nicht nur dass diese Immobilien verstaatlicht wurden, nein sie wurden vom Staat in den 90-er Jahren an Privatpersonen veräußert. Der Gesamtwert der damals verstatlichten Besitztümer der Jüdischen Gemeinde Zemun übersteigt bei Weitem den aktuellen Wert der Synagoge. Das, was die Verwaltung der Jüdischen Gemeinde Zemun ständig all denjenigen zu erklären versucht, die auf irgendwelche Art und Weise ihr bei der Rückgabe der Synagoge behilflich sein können, ist, dass sie zum Kulturzentrum umfunktioniert wird, welches allen Einwohnern von Zemun zugutekommen und zugleich dem „Rest“ der einst blühenden jüdischen Gemeinde eine Ausweitung ihrer Aktivitäten ermöglichen wird.

Ungeachtet dessen, wie der Ausgang dieser Bemühungen um die Rückgabe der Synagoge aussehen wird, werden wir, die wenigen Nachfahren der hingerichteten jüdischen Einwohner von Zemun, auch weiterhin bestrebt sein, mit großer Hingabe unserer geliebten und einzigen Stadt nur das Beste zu bieten.

MEINUNG ZUR AUSSTELLUNG „HOLOCAUSTOPFER - ZEMUN, JEDES BILD ERZÄHLT EINE GESCHICHTE“ VON NENAND FOGEL

Die Ausstellung der Jüdischen Gemeinde Zemun „Holocaustopfer - Zemun, jedes Bild erzählt eine Geschichte” des Autors Nenad Fogel ist eine vergleichende und allumfassende Darstellung des Lebens und des Sterbens der aus Zemun stammenden Juden. Mit Hilfe einer ganzen Reihe von Fotografien aus dem Leben werden ihr gesellschaftliches und religiöses Leben in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, aber auch die Berufe, die sie ausübten, ihr Alltag, ihr Familienleben sowie ihr Verhältnis zum Staat und die eigene Rolle als Bürger vorgestellt. Einen absoluten Gegensatz zu dieser nicht mehr existierenden Welt des Schönen und des Glücks bildet der Einschnitt, den der Ausbruch des Zweiten Weltkriegs mit sich brachte, als auch die Juden aus Zemun das Schicksal der Juden aus Europa zu teilen begannen - angefangen bei den fristlosen Entlassungen aus Unternehmen, in denen sie beschäftigt waren, der Vertreibung aus ihren eigenen Häusern, der Enteignung und Zwangsarbeit, bis hin zur Abführung in die Konzentrationslager Stara Gradiška und Jasenovac, wo ihr Leben auf brutalste Art und Weise endete.

Der Kontrast zwischen den glücklichen Gesichtern der Menschen, Familien, Kinder und Freunde auf diesen Fotografien und der Erkenntnis, dass sie alle schon bald danach in Viehwaggons in die Lager der Ustascha abtransportiert wurden, wo man sie fast alle ermordete, vermag am besten das mörderische Antlitz des Faschismus, seiner Schöpfer und Helfer zu verdeutlichen, wobei gleichzeitig belegt wird, wie dünn der Faden gesponnen ist, der das normale Leben des Menschen von bestialischer Erniedrigung trennt, und zwar wenn die die faschistische Elite und diejenigen, die diese vergöttern, für sich das exklusive Recht auf ein Leben als höherwertigere Menschen vereinnahmen, während sie alle anderen zur Inferiorität und zum Tod verdammen. Aus diesem Grunde reicht auch schon das Bild der jungen Mutter im geblümten Kleid und ihres Babys, das noch nicht einmal alleine stehen kann und die beide im Lager Stara Gradiška ermordet wurden, vollkommen aus, um jegliche aktuelle Relativierung des Holocaust und die Kollaboration mit dem Faschismus sowie die Forderungen nach der „Versöhnung” von Opfern und Henkern als ihre erneute Exekution zu kennzeichnen.

Die Ausstellung „Holocaustopfer - Zemun, jedes Bild erzählt eine Geschichte”, die Nenad Fogel vorstellt, bildet die vierte Ausstellung des gleichen Autors über den Leidensweg der jugoslawischen Juden im Holocaust (die vergangenen drei Ausstellungen trugen die Titel „Die Gerechten aus Serbien”, „Das Judenlager Zemun” und „Fahrende Ausstellung über gute Menschen - die Gerechten aus Jugoslawien”). Dank des großen Enthusiasmus des Autors bei seiner bisherigen Arbeit konnte verhindert werden, dass die Gesichter und Namen von Kindern, Frauen und Männern, die von den Bildern auf uns schauen, der Vergessenheit anheimfallen und dass sie nichts anderes als namenlose Zahlen geführt werden. Die Motive, die den Autor das Amt des Vorsitzenden der Jüdischen Gemeinde Zemun und des Redakteurs ihrer Verlagstätigkeit bekleiden lassen, sind das Ergebnis seines Wunsches, die Erinnerung an die Vergangenheit zu erhalten, aber auch ihre moderne Verfälschung nicht zuzulassen. Eine solche Hingabe bei der Erforschung der jüdischen Leiden verursachten wohl auch die heutige teilweise Wiederholung der schrecklichen Vergangenheit und deren Rezidive, nämlich der aufkommende Nationalismus, die Leugnung des Volksbefreiungskampfes und die Verherrlichung der nazistischen Kollaborateure in den jugoslawischen Nachfolgestaaten. Aus diesem Grunde verhindert Nenad Fogel auch mit dieser Ausstellung, dass man die Opfer vergisst aber auch dass das primäre Ziel des historischen Revisionismus verwirklicht wird - die Verbergung der Exekutoren. Und eben dies ist die Funktion dieser Ausstellung.

Prof. Dr. Olivera Milosavljević

Diese Ausstellung und dieser Katalog sind den Juden gewidmet, die bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkriegs in Zemun gelebt haben und dem Holocaust zum Opfer gefallen sind. Sie alle wurden entsprechend der NS-Doktrin nur deshalb ermordet, weil sie Juden waren. Dies bedeutet wiederum, dass hinter dem Holocaust der Staat stand, nämlich das Dritte Reich, seine Ressourcen, Institutionen und Organisationen.

An der Realisierung dieses monströsen Projekts haben sich unter anderem auch die Nachbarn der ermordeten Juden beteiligt. Es handelte sich hierbei um Nachbarn, scheinbar unbescholtene Familienmenschen und Bürger, die ihrerseits die Gesetze des eigenen Landes achten und die moralischen Werte der Zivilisation und einer erhabenen Geistigkeit anstreben. Viele von ihnen waren zudem Gläubige. Und gerade aus diesem Grunde müssen wir, wenn wir über Juden aus Zemun sprechen, die im Holocaust ihr Leben lassen mussten, auch über die Volksdeutschen, die ethnischen Deutschen aus Zemun sprechen, die mit all ihren Kräften den Prozess der Massenvernichtung menschlichen Lebens unterstützt haben. Die deutsche Minderheit in Jugoslawien zählte vor dem Zweiten Weltkrieg ca. 500.000 Mitglieder. In Slowenien, wo sich diese Zahl auf etwa 10.000 belief, nannte man sie Altösterreicher, während sie in den restlichen Teilen Jugoslawiens, nämlich in Slawonien, Baranja, Syrmien sowie in der Batschka und im Banat unter dem Namen Volksdeutsche oder (Donau)Schwaben bekannt waren. Viele Volksdeutsche waren zugleich Mitglieder des Kulturbundes, einer Organisation, die seit ihrer Gründung 1920 in Novi Sad bestrebt war, die deutsche Kultur und die deutsche Sprache zu pflegen und zu erhalten.

An dieser Stelle möchte ich betonen, dass es keine guten und schlechten Völker gibt. Vielmehr gibt es in jedem Volk gute und schlechte Menschen. Mehrere Hundert Volksdeutsche waren in der Zwischenkriegszeit in Jugoslawien Sozialisten, Aktivisten der Gewerkschaftsbewegung, Parteimitglieder der verbotenen Kommunistischen Partei Jugoslawiens (KPJ) sowie Akteure des politischen Lebens auf Seiten der linksorientierten Organisationen. Sie alle waren Antifaschisten. Etwa 2.000 Volksdeutsche haben sich aktiv am Kampf des Volkes für die Befreiung des Landes beteiligt oder haben die Partisanen während des Krieges unterstützt. Hier spreche ich nicht über das deutsche oder ungarische Volk. Hier spreche ich über die aktive Beteiligung der Angehörigen des deutschen und ungarischen Volkes in Syrmien, der Batschka und im Banat an der „Endlösung der Judenfrage“.

Zwei Jahre vor dem Einmarsch der deutschen Wehrmacht in Serbien hatten Mitglieder des Kulturbundes mit den logistischen Vorbereitungen für eine effiziente Durchführung von verbrecherischen Handlungen an der Zivilbevölkerung begonnen. In allen Orten, in denen der Kulturbund seine Niederlassungen gegründet hatte, wurden Listen mit den Namen von Personen erstellt, die Feinde des Reiches waren, oder die nach ihrem Dafürhalten eine Gefahr für das Dritte Reich darstellten. Diese Namenslisten wurden regelmäßig nach Graz in die „Zentrale für die Registrierung von Personen, die die Interessen des Reiches gefährden“ geschickt. Insbesondere wurden Verzeichnisse mit den Namen von Juden und ihrem Eigentum erstellt, die nach der Okkupation die Gestapo für ihre Zwecke verwenden sollte.

Die Zahl der Volksdeutschen, die dem Kulturbund beitraten, war immens. Der Andrang war so groß, dass Mitte 1940 die Aufnahme neuer Mitglieder aus technischen Gründen vorübergehend eingestellt werden musste. Nahezu alle Volksdeutschen, d.h. 90% von ihnen begeisterten sich für die nazistische Ideologie und waren der festen Überzeugung, dass das Schicksal des Reiches in Wirklichkeit auch ihr Schicksal sei. Sie alle passten ihr Auftreten, ja viele von

ihnen sogar auch ihre Kleidung der eigenen nazistischen Überzeugung an.

Die Jahre vor dem Krieg charakterisierte die auch in Jugoslawien immer allgegenwärtigere nationalistische Ideologie, die als Ergebnis bedeutender politischer und organisatorischer Veränderungen in Deutschland aufgekommen war. Während der Regierung von Milan Stojadinović baute man eine Zusammenarbeit zwischen der jugoslawischen und der deutschen Polizei auf, die eine stärkere Synchronisierung der politischen, polizeilichen und nachrichtlich-dienstlichen Zusammenarbeit zwecks Erreichung einer möglichst hohen Effizienz bei der Verwirklichung der gemeinsamen Zielsetzungen zur Folge hatte. Zudem wurden geheime Abkommen unterzeichnet, während der Kulturbund sich als wichtiger Faktor der deutschen Staatssicherheit in Jugoslawien positionieren konnte. Stolz auf ihre neue Rolle beteiligten sich die Volksdeutschen massenweise aktiv an der Arbeit der deutschen Staatssicherheit.

Ich führe allseits bekannte und belegte historische Fakten an, von denen ich geglaubt habe, dass sie allgemein akzeptiert worden sind, sowie dass sie insbesondere niemand zu ändern oder zu fälschen gewillt sein würde. Für mich schien der Faschismus besiegt zu sein und dass er nie wieder zum Leben aufgeweckt werden würde, doch in unserer Gesellschaft scheint der Begriff Antifaschismus verlorengegangen zu sein. Anscheinend haben wir im Kampf um gesellschaftliche Veränderungen, in dem wir bestimmte Negativitäten verworfen haben, überaus unvorsichtig und unverantwortlich auch den Antifaschismus als zivilisatorische Errungenschaft verworfen, für die hunderttausende Menschen ihr Leben geopfert haben.

Heute sind wir Zeugen einer ungestört vonstattengehenden Manifestation des Neonazismus, einer immer öfters vorkommenden Xenophobie, des Rassismus und Chauvinismus, der Intoleranz und des Antisemitismus. Wir sind Zeugen der Rehabilitierung von Kriegsverbrechern und Quislingen, Zeugen der Gleichsetzung von Opfern und Verbrechern, Zeugen der Geschichtsfälschung. Des Weiteren sind wir auch Zeugen der Versuche, ein Denkmal zu Ehren der Angehörigen des „Bataillons 64“ zu errichten, das die Gestapo aus Vertretern der hiesigen Volksdeutschen gegründet hatte. Diese vollzogen Erschießungen von Kommunisten, Widerstandskämpfern, Roma und Juden im Konzentrationslager Jajinci und wurden später zu Aufsehern im Lager auf dem Belgrader Messegelände. Verborgen hinter philanthropischen Namen, versuchen unterschiedliche Organisationen schon seit Jahren Denkmäler zu Ehren von jenen zu errichten, die Juden geplündert, erniedrigt, gequält und schließlich auf bestialische Art gemordet haben. In diesen Bestrebungen tun sich insbesondere die Gesellschaft für die serbisch-deutsche Zusammenarbeit aus Belgrad sowie die Donauschwäbische Kulturstiftung aus München, Deutschland, hervor. Ihr angeblicher Wunsch ist es, endlich ein Denkmal jenen Volksdeutschen zu setzen, die Opfer des kommunistischen Terrors waren. Doch sie wollen nicht, dass auf dem Denkmal oder den Denkmälern Namen der unschuldigen Opfer verzeichnet werden. Sie möchten vielmehr in Anlehnung an das „Denkmal zu Ehren des unbekannten Soldaten“ ein Denkmal „zu Ehren des unbekannten Deutschen“ errichten, welches an „alle“ Opfer des kommunistischen Terrors erinnern würde. Darunter würden aber auch all diejenigen fallen, die aufgrund von rechtskräftigen Gerichtsurteilen wegen der verübten Kriegsverbrechen verurteilt worden sind und somit auch der während der Besatzung amtierende Bürgermeister von Werschetz, Geza Frisch.

Wenn jemand aus dem globalen Blick auf den heldenhaften und großen Freiheitskampf einzelne, oftmals nicht nachgeprüfte und in erster Linie gefälschte Fälle herausfiltert und eine so genannte historische Wahrheit konstruieren will, tut er dies aus Gründen der Revision historischer Fakten. Und dies geschieht nicht ohne Grund. Natürlich hat es niemand gern, wenn einer seiner Vorfahren ein Kriegsverbrecher war, doch es gibt auch ein anderes Motiv für die

Versuche der Rehabilitation von Kriegsverbrechern, nämlich die Entschädigung für den enteigneten Besitz. Doch dieser Besitz gehörte oftmals ursprünglich den Juden, bevor er dann während des Krieges in die Hände der Volksdeutschen überging.

Eine unumwundene Unterstützung bei der Verfälschung der Geschichte lassen den eingangs genannten Organisationen und Personen einzelne Intellektuelle zukommen, die den in sich schlummernden Faschismus hinter der eigenen antikommunistischen Gesinnung zu verbergen suchen. Einige von ihnen waren sogar selbst Kommunisten.

Zweifellos hat es in der Nachkriegszeit unter den Angehörigen der deutschen, ungarischen und anderer Nationen unschuldige Opfer gegeben. Deutsche und ungarische Opfer sind in erster Linie Opfer der nazistischen Ideologie. Diesen Opfern muss unsere Gesellschaft ein Denkmal setzen, und zwar ungeachtet dessen, welchem Volk oder welcher Religion sie angehört haben. Es gilt, auf gebührende Art und Weise den Ort des Verbrechens und die Namen der Opfer zu kennzeichnen. Wenn man ein Denkmal mit den Namen der Opfer errichtet, werde ich mich ganz sicher vor ihnen verneigen. Doch die Organisationen und Individuen, die eine Errichtung von Denkmälern zu Ehren der Opfer der kommunistischen Terrorherrschaft initiieren, sind nicht gewillt, die Namen der Opfer auf ihnen zu vermerken. Eine Depersonalisation der Opfer ist eigentlich nichts anderes als ihre erneute Ermordung. Dies kommt einer Wiederholung des Verbrechens gleich. Kann man denn wirklich ernsthaft behaupten, dass jemand Opfer des kommunistischen Regimes war, ohne dabei etwas über ihn zu wissen, seinen Namen zu kennen, bzw. zu wissen, wo er sich aufgehalten und was er getan hatte, welchen Geschlechts und wie alt er war, welcher Nation und Glaubensgemeinschaft er angehörte. Parallel zu den auf dieses Weise depersonalisierten Opfern wird auch über ihre Zahl spekuliert, angefangen bei hundert bis zu einigen Tausend, ja vielleicht einigen Zehntausend? All dies ist unzivilisiert, demütigend und beleidigend, und zwar vor allem für die Opfer, aber auch für ihre Angehörigen. Ein Denkmal zu Ehren namenloser (deutscher) Opfer kommt der Unterschiebung von Kuckuckseiern gleich.

Den Verlauf der Geschichte kann man weder ändern noch verschönern. Sie ist so, wie sie ist. Im vorliegenden Fall ist sie schrecklich. Alle Bestrebungen, sie besser zu machen als sie ist, stellen ihre Verfälschung und ihr Falsifizieren dar. Ungeachtet dessen in welche Richtung sie verläuft, ist die Verfälschung der Geschichte als große gesellschaftliche Gefahr anzusehen.

Wenn wir verhindern wollen, dass sich Verbrechen wiederholen, müssen wir alle als Gesellschaft den Versuchen der Änderung und Verfälschung der Geschichte entgegentreten, wir müssen weitaus größere Anstrengungen unternehmen, viel mehr machen, als lediglich der Opfer zu gedenken, weil dies nicht ausreichend ist. Nur jenes Gedenken, das erforscht, bewiesen und verzeichnet ist, stellt ein valides Zeitzeugnis dar. Und diese Ausstellung ist gerade dies, ein Zeugnis einer Zeit.

Aleksandar Nećak
Terraforming Oberrat
Verwaltungsratsmitglied

NACHWORT

Bei den Vorbereitungen des Katalogs für die Ausstellung „Holocaustopfer aus Zemun - Jedes Bild erzählt eine Geschichte“ wurden in erster Linie Fakten aus der zweiten und erfänzten Ausgabe des Buches von Danilo Fogel „Jüdische Gemeinde Zemun, Chronik (1739-1945) herangezogen.

Nenad Fogel hat für die Ausstellung zahlreiche Aufnahmen genutzt, den er und sein verstorbener Vater, Danilo Fogel, für die beiden Ausgaben des eingangs genannten Buches zusammengetragen haben. Im Laufe der vorbereitenden Arbeiten für die Ausstellung wurde zudem die Suche nach neuen Fotografien fortgeführt, die nun erstmals im Rahmen dieser Ausstellung vorgestellt werden. Eine große Hilfe war ihm dabei sein in Israel lebender Bruder, Milan Fogel. Ihm gelang es nämlich, von den früh aus Jugoslawien ausgewanderten ehemaligen Einwohnern von Zemun überaus interessante Familienfotos zu erhalten. In einigen Teilen des Katalogs wurden komplette Zitate aus dem Buch übernommen, so zum Beispiel bei der Schilderung jüdischen Leids in den Vernichtungslagern Jasenovac und Stara Gradiška, oder aber bei der Aufzählung der einzelnen Orte, wo Juden aus Zemun als Zwangsarbeiter eingesetzt wurden. Die Liste der nazistischen Bekanntmachungen wurde komplett aus dem Buch übernommen.

Eine wichtige Quelle bei den Vorbereitungen für den Katalog waren Angaben aus dem Buch „Verbrechen der Besatzer und ihrer Handlanger in der Vojvodina“, das unmittelbar nach Ende des Zweiten Weltkriegs erschienen ist. Das Buch stellt ein außerordentlich bedeutendes Dokument dar, das sich auf zahlreichen gerichtlichen Verfahren gründet, die nach dem Krieg geführt wurden. Wichtige Abschnitte dieses Buches hatten das Verhältnis der Volksdeutschen zu den Juden in Zemun, aber auch die Plünderung jüdischen Eigentums zum Thema.

Unser Dank gilt auch den Beschäftigten im Jüdischen historischen Museum in Belgrad, die uns bei der Sammlung von Materialien für die Ausstellung vollends ihre Unterstützung haben zukommen lassen.

Die Jüdische Gemeinde Zemun bedankt sich insbesondere bei der Stiftung für eine offene Gesellschaft in Belgrad für ihre große Unterstützung bei der Organisation der Ausstellung und beim Druck des Katalogs. Große Unterstützung wurde uns auch von Herrn Ing. Josef Žamboki aus Israel zuteil, einem der überlebenden Juden aus Belgrad.

Über den Verband der jüdischen Gemeinden Serbiens wurde das Vorhaben auch seitens der jüdischen humanitären Organisation aus New York - The American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) gefördert.

Das Projekt unterstützte des Weiteren auch die Stadt Belgrad über das städtische Sekretariat für Kultur.

1
HOLOCAUSTOPFER AUS ZEMUN

Jedes Bild erzählt eine Geschichte

Der Zweite Weltkrieg brachte riesige materielle Zerstörungen und den Tod von mehr als 60 Millionen Menschen weltweit mit sich. Die neuen Generationen haben diese Zerstörungen vergessen. Unsere Pflicht ist es zu verhindern, dass sie auch die Opfer vergessen.

Die Ausstellung „Holocaustopfer aus Zemun“ und dieser Katalog mit einem kurzen Rückblick auf die Geschichte der jüdischen Gemeinde in Zemun soll unsere Verwandten und Freunde der Vergessenheit entreißen, die nur deshalb ermordet wurden, weil sie einer anderen Religion oder Nation angehört hatten. Gleichzeitig soll dadurch dem aufkommenden Antisemitismus in ganz Europa entgegengewirkt, aber auch der 70. Jahrestag der Beendigung des Zweiten Weltkriegs gebührend begangen werden.

Das Schicksal der Juden aus Zemun kann auch als Muster dienen, wie man im besetzten Europa an die Vernichtung des gesamten jüdischen Volkes herantrat: zuerst beraubte man die Juden ihrer Bürgerrechte, dann nahm man ihnen ihr Hab und Gut weg, trieb sie zur Zwangsarbeit und transportierte sie am Ende allesamt in Vernichtungslager (Jasenovac und Stara Gradiška), wo die endgültige Exekution erfolgte.

ÖFFENTLICHE GESCHICHTSSTUNDE

Studenten der Philosophischen Fakultät in Belgrad vor dem Denkmal zu Ehren der ermordeten Juden aus Zemun (2011).

2
GEISTLICHES LEBEN

Die zentrale Versammlungsstätte bei den Juden ist die Synagoge. Nach der ersten organisierten Ansiedlung von rund zwanzig jüdischen Familien in Zemun (1739) wurde parallel zum Bau von Familienhäusern auch das sog. Jüdische Haus errichtet. In diesem Haus wohnten der Rabin (oder Kantor), der Lehrer, der rituelle Schlächter und der Schuldiener. Trotz großen Widerstands gegen den Beschluss der Regierung, den Juden in Zemun die Errichtung von sakralen Objekten zu gestatten , wurde 1850 der Grundstein für den Bau der Synagoge gelegt, deren feierliche Einweihung im Jahre 1863 erfolgte. Mit dem Segen von Kaiser Franz Josef wurde 1871 zudem der Grundstein für die sephardische Synagoge gelegt.

Der sephardische Tempel wurde bei der Bombardierung im Jahre 1944 schwer beschädigt.

Das Innere der aschkenasischen Synagoge im Jahre 1937.

Aschkenasische Synagoge, in den 60er Jahren Heim der politischen Organisationen. Die aschkenasische Synagoge dient heute als Restaurant.

3
GESELLSCHAFTLICHES LEBEN - JÜDISCHE SCHULE

Die religiösen Vorschriften bei den Juden erlegten den volljährigen Männern (die kirchliche Volljährigkeit erlangt man mit Vollendung des 13. Lebensjahres) auf, schriftkundig zu sein, um die heiligen Bücher (auf Hebräisch) lesen zu können. Aus diesem Grunde führten die Juden als erste die Schulpflicht ein. Aus der 1755 durchgeführten Volkszählung geht hervor, dass be-

reits damals in Zemun eine Jüdische Schule existiert hat. Die Schule wurde 1871 in das staatliche Bildungssystem aufgenommen und sie ging bis 1932 ihrer Tätigkeit nach.

Jahrgänge von 1911 bis 1932.

4
GESELLSCHAFTLICHES LEBEN - VEREINE

Am Anfang des 20. Jahrhunderts schlossen sich die jüdischen Jugendlichen, die sich für die Ideen von Theodor Herzl begeisterten, immer zahlreicher der zionistischen Bewegung an. So wurden auch die zionistischen Vereine „Esperanza“ (1907) und „Theodor Herzl“ (1911), aber auch der Jüdische Lesesaal (1910) gegründet. Später erfolgte die Gründung der Sportvereine „Makkabi“ (Der Hammer, 1920) und „Hakoah“ (Die Kraft, 1923). Der Pfadfinderverein „Ken“ (Das Nest) wurde 1929 ins Leben gerufen und „Hashomer Hatzair“ (Der junge Wächter) 1931. In den 30-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts waren die Tätigkeiten der Vereine Ken und Hashomer Hatzair auf die Vorbereitung der Vereinsmitglieder auf das neue Leben in Palästina ausgerichtet. Die Frauen waren wiederum im Rahmen der „Jüdischen Frauengesellschaft“ organisiert, die 1870 gegründet und 40 Jahre lang überaus erfolgreich von Rosa Sonnenfeld angeführt wurde.

Zionistischer Verein 1906

Einer der zahlreichen Vereine mit Lazar Sonnefeld als Kassenwart

Zionistische Jugend 1918

Präsidentin der „Frauengesellschaft“ Rosa Sonnefeld mit Sohn Lazar

Zionistischer Verein „Theodor Hertzl“ 1920. Eingerahmt sind die Brüder Pavle und Otto Bihaly.

5
GESELLSCHAFTLICHES LEBEN - VEREINE

Mitglieder des Vereins „Ken“ 1937

Mitglieder des Vereins „Ken“ 1931

Hashomer Hatzair:

Vlada Sonnenberg, Marko Semnitz, Josip Fogel, Hugo Samlaics, Josip Pisker, Elza Klopfer, Fina Klop.

Jüdisches Neujahrsfest 1940

6
BERUFE

Zwischen den beiden Weltkriegen gab es unter den Juden in Zemun Ärzte (Dr. Arnold Schön), Rechtsanwälte (Dr. Leo Brandeis und Samuel Sonnefeld), Ingenieure (Milan Brand, Bela Perenji, Albert Spindl und Dr. Ješa Farchy), Professoren (Dr. Albert Weiss), sowie Künstler und Kulturschaffende (Otto und Pavle Bihaly). Doch den größten Teil bildeten Handwerker und Kaufleute: Alexander Frank, Uhrmacher und Goldschmied, Eugen Fogel, Bäckermeister, Ladislav Gross, Salamon Bischof, Josip und Fritz Freudenfeld sowie Bader Kalman, Einzelhändler, Isak Levi, Buchladenbesitzer, Lustig Herman, Uhrmacher, Willim Scheer, Filip Scheer und Schlidel Herman, Inhaber von Bekleidungs-Galanterieläden, Stevan Wechsler, Parfümeriebesitzer, Lazar Sonnefeld, Inhaber eines Trocknungswerks und einer Eisfabrik, Sziga und Ignatz Semnitz, Seifenfabrikanten sowie die Industriellen Moric Binder und Gabriel Polgar, die Inhaber einer Holzfabrik und eines Sägewerks waren.

Isak Levi vor seiner Buchhandlung im Zentrum von Zemun.

Lazar Sonnefeld, Inhaber eines Trocknungswerks und einer Eisfabrik, besaß seine eigene Kutsche.

Alexander Frank in seinem Laden (aufgenommen nach dem Zweiten Weltkrieg).

Willim Scheer vor seinem Laden.

7
JUDEN UND DIE MODE

Die in Zemun lebenden Juden unterschieden sich weder durch ihre Kleidung, Frisur oder ihr äußeres Erscheinungsbild von den übrigen Bürgern. Anhand der erhalten gebliebenen Fotografien aus dieser Zeit wird ersichtlich, dass viele Juden sich an die damals aktuellen Modetrends hielten. Sie taten dies nicht nur, um sich so ablichten zu lassen, sondern es gehörte einfach zu ihrer alltäglichen Kleidungsweise.

Beti Čelebi, geb. Reisberg, verheiratet mit Jakov Čelebi. Beide schlossen sich den Partisanen an und überlebten den Krieg.

Jakov-Žak Čelebi blieb in Zemun als eines der aktivsten Mitglieder der Feuerwehr in Erinnerung.

Fric (Miroslav) Farchy überlebte den Zweiten Weltkrieg als deutscher Kriegsgefangener. Im Holocaust kamen seine Mutter Alisa, seine Frau Alegra und sein Sohn Mihajlo ums Leben. Insgesamt 29 Angehörige der Familie Farchy fielen dem Holocaust zum Opfer.

Hasan Hugo, geboren am 18. Januar 1920 in Zemun. Als das Land besetzt wurde, war er Student der Medizin. Die Verfolgung der Juden überlebte er dank Dr. Kovačević aus dem Krankenhaus in Zemun.

8
FAMILIEN AUS ZEMUN

Die Familie Binder zog Ende des 19. Jahrhunderts aus Wien nach Zemun. Moric-Mavro Binder heiratete Henrieta geb. Belak. Moric und Henrieta hatten insgesamt sechzehn Kinder, von denen zehn in Zemun zur Welt kamen. Der Name dieser Familie wurde am häufigsten zusammen mit dem Familiennamen Polgar erwähnt, da Moric Binder und Gabriel Polgar gemeinschaftlich eine Fabrik für die Fertigung von Gewehrkolben gegründet hatten. Bald danach eröffneten sie auch ein Holz- und Sägewerk. In Zemun nannten alle dieses Unternehmen „Holzwerk Binder und Polgar“.

Moric - Mavro Binder war einer der reichsten Juden nicht nur in Zemnun sondern auch außerhalb der Grenzen dieser Stadt.

Gabriel Polgar siedelte sich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Zemun an. Geboren im Jahre 1853, verstarb er 1915. Nach der Ankunft in Zemun eröffnete er zusammen mit Binder ein Holz- und Sägewerk, das bis zum Zweiten Weltkrieg in Betrieb war. Die Familie Polgar besaß ein Anwesen in der Nähe von Bežanijska kosa. Auf diesem Anwesen wurden eine Zeit lang die künftigen Chalutzime (Pioniere) in landwirtschaftlichen Arbeiten geschult, die sich auf die Aussiedlung nach Palästina vorbereiteten.

9
FAMILIEN AUS ZEMUN

Franciska-Fani Schreiber, geboren 1882, verheiratet mit Frantz Koristka. Sie hatten drei Töchter. Valeria, Feodora und Margareta. Alle drei überlebten den Holocaust.

Jakob Lev, geboren 1858, war ein wohlhabender Getreidehändler. Verheiratet war er mit Natalia Kadmon. Sie hatten zehn Kinder.

Aladar Polak, auch unter dem Pseudonym Radala bekannt, wurde 1890 in Zemun als Kind von Filip Polak und Fani Hertzl geboren. Ihr Vater war Bruder des Vaters von Theodor Hertzl. Aladar beendete das Gymnasium in Zemun und studierte Jura in Zagreb. Das geistige Wirken dieses außerordentlichen Intellektuellen wurde leider durch seinen zu frühen Tod unterbrochen. Er verstarb mit nur 25 Jahren.

Sara Kalderon mit ihren Töchtern.

10
SOLDATEN

Juden waren schon immer loyale Bürger der Staaten, in denen sie lebten. Sie fühlten sich nie wie Gäste, sondern erlebten sich selbst als gleichberechtigte Mitglieder der Gesellschaft.

Juden aus Zemun dienten im Ersten Weltkrieg im Heer von Österreich-Ungarn.

Lazar Sonnefeld

Albert Semnitz als Soldat der österreichisch-ungarischen Streitkräfte.

Aladar Polak

Emil Leon, der Vater von Mariana Eberle.

11
SOLDATEN

Im Königreich Jugoslawien leisteten Juden wie alle anderen ihren Wehrdienst ab und zu Beginn des Zweiten Weltkriegs kämpften sie auch in ihren Einheiten gegen den Besatzer.

Salomon Levi, sitzend.

Robert Levi, erster von links. Seine gesamte Kompanie schloss sich 1941 der Partisanenbewegung an.

Jakov Čelebi in der Armee des Königreichs Jugoslawien.

Ivan Binder und Ivan Brandeis als Gefangene in Osnabrück.

Franja Herzog, Kavallerie-Hauptmann.

12
SOLDATEN

Juden aus Jugoslawien kämpften aktiv in den Partisaneneinheiten gegen die Besatzungsmächte. Drei Juden aus Zemun wurden mit der Partisanen-Gedenkmedaille ausgezeichnet: Edita Pisker, Danilo Fogel und Josip Beherano.

Danilo Fogel, Srem 1944.

Jakov Čelebi als Partisan

Josip Beherano

Benjamin Beherano

13
ENTEIGNUNG UND ZWANGSARBEIT

Die Plünderung jüdischen Eigentums in den ersten Tagen der Okkupation wurde durch die „Gesetzesverordnung über die Verstaatlichung des Eigentums von Juden und jüdischen Unternehmen“ abgesegnet, die am 10. Oktober 1941 in der „Volkszeitung“, dem Amtsblatt des Unabhängigen Staates Kroatien, veröffentlicht wurd

„Volkszeitung“ des Unabhängigen Staates Kroatien – Enteignung

Verkauf jüdischen Eigentums

Zwangsarbeit

14
DEPORTATION NACH STARA GRADIŠKA UND JASENOVAC

Das Schlimmste geschah jedoch in den frühen Morgenstunden des 27. Juli 1942, als allen Juden angeordnet wurde, sich bei der Polizei zu melden. Das Zusammentreiben der Juden begann eigentlich bereits in der Nacht vom 26. auf den 27. Juli. In langen Kolonnen trieb man sie dann in Richtung Bahnhof, wo sie in Viehwagen gepfercht wurden, die schon bald Zemun in Richtung Stara Gradiška und Jasenovac verließen.

Bahnhof in Zemun

Das erste Opfer: Mariana Sasson, hingerichtet 1942 in Stara Gradiška. Sie war Ehrenbürgerin von Zemun.

Die jüdischen Frauen und Kinder aus Zemun wurden von den Männern getrennt und nach Stara Gradiška abgeführt.

Durch das offene Tor des Lagers strömen

Frauen und Kinder hinein. Unter ihnen war auch Mariana Sasson. Die Einwohner von Zemun kannten sie, weil sie nicht nur Ehrenbürgerin der Stadt war, sondern auch zwei Kiosks besaß: einen auf dem Markt und einen in Stadtzentrum.

Als Mariana das Lager betrat, brach sie in Tränen aus. Maria Burzan, eine Aufseherin aus den Reihen der Ustascha, rannte daraufhin gleich auf sie zu, schnitt ihr vor den Augen der anderen Frauen die Kehle durch und schrie: „Heulen tust du, du alte Hexe, wie?“ Als sie ihre tote Mutter erblickte, begann Marias Tochter Judita Sasson zu weinen. „So, so“, brüllte Maria Burzan erneut los „du wagst es also auch, zu heulen!“ Dann schnitt sie auch Judita die Kehle durch.

15
POSTKARTEN AUS DEM LAGER

Alma Sasson ist eine Persönlichkeit, die es verdient, dass ihr ein separates Buch gewidmet wird, doch auch dann könnte man nicht im ausreichenden Maße diese außerordentliche Frau gebührend ehren. Sie heiratete vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs den Slowenen Mirko-Fritz Končan. Als das Land im Jahre 1941 okkupiert wurde, weilte sie in Zemun, während ihr Mann sich zur gleichen Zeit in Zagreb aufhielt. Sie wollte unbedingt zu ihrem Mann, doch als Jüdin durfte sie Zemun nicht verlassen. Mit ihrer Beharrlichkeit schaffte sie es schließlich, einen humanen Beamten zu finden, der ihr einen Passierschein ausstellte, um reisen zu können. In Zagreb kam sie mit ihrem Ehegatten zusammen und gelangte wegen der Mischehe nicht ins Lager. Die tragische Kunde von der Deportation der Juden aus Zemun in die Konzentrationslager in Jasenovac und Stara Gradiška, unter denen sich auch zahlreiche ihrer Verwandten, Freunde und Bekannten befanden, nahm sie mit tiefer Trauer und Angst um ihr Schicksal auf. Sie begann Überlegungen anzustellen, wie sie ihren Mitbürgern helfen und ihnen das Leben in dieser faschistischen Hölle erleichtern könnte. Trotz aller Hürden schaffte es Alma, etwa 450 Pakete nach Jasenovac und Stara Gradiška zu schicken. Da ja allgemein bekannt ist, dass die Agonie der Juden aus Zemun rund 300 Tage angedauert hat, bedeutet dies, dass Alma fast jeden zweiten Tage ein Paket in die Lager geschickt hatte. Sie verstarb 1962 in Zagreb und wurde in der Familiengruft der Končans in Maribor beigesetzt.

David Fogel, hingerichtet in Jasenovac im April 1945.

David Fogel schreibt der Jüdischen Gemeinde Zagreb mit der Bitte um eine Paket.

Alexander Scheer ersucht, ein Paket zu schicken.

16
OPFER

Vitalis Behereno war angesehener Angestellter der Französisch-serbischen Bank in Belgrad. Vitalis und seine Ehefrau Erna kamen in Jasenovac und Stara Gradiška ums Leben. Ihre Söhne Josip (Partisanenkämpfer) und Benjamin überlebten den Holocaust.

Regina und Salamon Elias. Regina wurde 1942 in Stara Gradiška hingerichtet, während Salamon 1945 in Zemun verstarb. Aufnahme aus dem Jahr 1905.

Alisa Farchy, ermordet 1942 in Stara Gradiška. Ihr Ehemann Dr. Jesa verstarb 1941 in Zemun. Aufnahme aus dem Jahr 1901.

Familie Goldstein: Bernhard, Scharlotte geb. Sonnefeld, Tochter Ela sowie Söhne Oskar und Ervin, die alle in den Lagern Jasenovac und Stara Gradiška ermordet wurden.

17
OPFER

Ida Erndiner stammte aus einer Kaufmannsfamilie. Sie war mit Eugen Fogel verheiratet. Ida, Eugen und ihre beiden Söhne David und Josip starben in Jasenovac, bzw. Stara Gradiška.

18
OPFER

Manci Kraus und ihre Großmutter Edita wurden beide im Lager Stara Gradiška hingerichtet.

Ida Fogel mit ihrer Schwester Josefina Nachmias und deren Tochter Lenka Weiss, die alle drei in Stara Gradiška verstarben.

Andor und Lenka Weiss, Manci und Manfred Kraus, die alle in den Lagern Jasenovac und Stara Gradiška ums Leben kamen.

19
OPFER

Lazar Sonnefeld war einer der wohlhabendsten Juden in Zemun. Er besaß eine Spirituosenfabrik im Zemuner Stadtteil Francstal. Zudem war er Besitzer einer Eisfabrik, er arbeitete aber auch mit der berühmten Bierbrauerei Weifert zusammen. Samuel Sonnefeld war wiederum ein bekannter Rechtsanwalt. Von den zahlreichen Mitgliedern der Familie Sonnefeld fielen folgende dem Holocaust zum Opfer: Samuel, Lazar, Sharlotte Goldstein, Oto, Franciska, Hilda, Angela, Ivica, Eja und Ervin.

Samuel Sonnefeld

Filip und Malvina Scheer. Malvina wurde im August 1942 im Lager Jajinci hingerichtet, während Filip im Januar 1944 in Jasenovac ermordet wurde. Neben ihnen verloren auch Filips Vater und Mutter, Salamon und Regina Scheer sowie deren Kinder Marko, Adolf, Aleksandra, Margita, Katica, Olga und die Adoptivtochter Lucija im Holocaust ihr Leben.

Albert Semnitz, geboren 1877 in Almasch. Nach Abschluss der Schule in Zemun arbeitete er eine Zeit lang als Bankbeamter und später als Vertreter einer großen Druckerei. Albert war einer der ersten, die in einen der vielen Lastwagen gepfercht wurden, mit denen die Soldaten von General Nedić die Belgrader Juden ins Lager abtransportierten.

20
OPFER

Hermina Leon, die Schwester des Arztes Emil Leon, der im Ersten Weltkrieg fiel.

Olga Leon, die Mutter von Mariana Eberle.

Kristof und Mariana mit Sohn Rihard. Mariana Eberle geb. Leon, die Tochter von Emil, šberlebte dank ihres Ehegatten Kristof, der sie während des gesamten Krieges in Francstal in Zemun versteckte. Hermina Leon und Olga Leon folgten nicht dem Ruf von Kristof Eberle, nach Francstal zu ziehen. Beide wurden ins Lager Stara Gradiška transportiert, wo sie auch umkamen.

21
OPFER

Alfred Katschka, 1942 von den Tschetniks ermordet, Gavra Koen, beim Fluchtversuch aus dem Lager Jasenovac ums Leben gekommen und Danilo Fogel, der sich den Partisanen anschloss.

Klara Katschka, Tochter des Kantors Gerschon - beide endeten tödlich in den Lagern Stara Gradiška und Jasenovac.

Josip Beherano, am Leben geblieben, Alfred Katschka, hingerichtet, Danilo Fogel, am Leben geblieben und Izahar Haim, hingerichtet.

22
OPFER

Berta Schwtzer geb. Neumann kam im Lager Stara Gradiška ums Leben. Von der viel-

köpfigen Familie Schwtzer überlebten nur Marko und Alexander den Holocaust.

Mordechai

Klara Levi

Nisims Töchter, die alle in den Lagern Jasenovac und Stara Gradiška ihr Leben ließen.

23
OPFER

Das Ausmaß des Leids der Juden aus Zemun lässt sich nicht nur in Zahlen ausdrücken. Die Zahl von 574 Todesopfern mag im Vergleich zu den insgesamt 6 Millionen ermordeten Juden im Zweiten Weltkrieg als gering erscheinen, doch wenn man weiß, dass dies mehr als 90% der jüdischen Gemeinde Zemun aus dem Jahre 1941 ausmacht, erhält man ein wahres Bild darüber, wie sehr die einheimischen Verräter und Besatzer bestrebt waren, sich aktiv an der „Endlösung der Judenfrage“, bzw. an der Vernichtung des jüdischen Volkes zu beteiligen.

Werden wir, die wenigen Nachfahren der hingerichteten jüdischen Einwohner von Zemun, auch weiterhin bestrebt sein, mit großer Hingabe unserer geliebten und einzigen Stadt nur das Beste zu bieten.

Zionistische Jugendliche aus Zemun, Radalj 1938.

Zionistische Jugendliche aus Zemun, Škofija Loka 1939.

Vereinsmitglieder von „Ken“, 1933 - 38.

‚Jugendabteilung des Vereins „Ken“, 1938.

DIE JUGEND UND ZUKUNFT DER JÜDISCHEN GEMEINDE IN ZEMUN VERSCHWAND FÜR IMMER IN DEN LAGERN JASENOVAC UND STARA GRADIŠKA

24
RETTER

Ungeachtet der Todesdrohungen gab es auch humane und mutige Menschen in Zemun, die Juden vor dem Tod retteten.

Das israelische Parlament, die Knesset, gründete 1953 die Gedenkstätte „Yad Vashem“ zu Ehern der Opfer des Holocaust. Zehn Jahre später wurde die Kommission für die Wahl der Gerechten unter den Völkern ins Leben gerufen.

Diese Auszeichnung, die in Form einer Medaille und Urkunde vergeben wird, zeugt von den Taten einzelner nichtjüdischer Personen und Organisationen, die während des Zweiten Weltkriegs ihr eigenes und das Leben ihrer Lieben aufs Spiel setzten, um Menschen jüdischer Abstammung zu retten, die sie oftmals nicht einmal kannten.

Drei Einwohner von Zemun wurden von Yad Vashem mit der Medaille der Gerechten unter den Völkern geehrt.

Martina Levec, verheiratete Marković, wurde 2000 zur Gerechten unter den Völkern gekürt, weil sie Benjamin und Josip Beherano sowie Danilo Fogel vor dem Tod gerettet hatte.

Wegen der Rettung von Pavle Belah erhielten Antun Benčević und Mira Cvijović 1994 die Auszeichnung der Gerechten unter den Völkern.

Nenad Fogel

ELTŰNTEK A HOLOKAUSZTBAN - ZIMONY

Minden kép egy történet

Kiadó
Zsidó Hitközség Zimony
2015

Szüleink, Danilo és Zora Fogel született Rakić emlékének,
akik Tito népfelszabadító hadseregének harcosai voltak
Nenad és Milan Fogel

TARTALOM

BEVEZETŐ 75

ZIMONY ÉS A ZSIDÓK 76

A ZIMONYI ZSIDÓK GAZDASÁGI HELYZETE AUSZTRIÁBAN 77

A ZSIDÓK AZ ÚJ ÁLLAMBAN 78

A HATALOM VISZONYULÁSA A ZSIDÓKHOZ A II. VILÁGHÁBORÚ KÜSZÖBÉN 80

A NÉMET CSAPATOK BEVONULÁSA ZIMONYBA ÉS A KULTURBUND TEVÉKENYSÉGE 82

A ZSIDÓ VAGYON FOSZTOGATÁSA 84

KÉNYSZERMUNKA 85

A ZIMONYI ZSIDÓK SZENVEDÉSEI - JASENOVAC ÉS STARA GRADIŠKA 87

ZSIDÓ PARTIZÁNOK 91

A KÖZÖSSÉG MEGÚJHODÁSA A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN 92

ZÁRÓSZÓ 95

DR. OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: VÉLEMÉNY 96

ALEKSANDAR NEĆAK: JÖVŐBE TEKINTÉS A MÚLTBÓL 97

UTÓSZÓ 100

A KIÁLLÍTÁSI PANNÓK FORDÍTÁSA 101

KIÁLLÍTÁSI PANNÓK 147

BEVEZETŐ

A II. világháború világszerte mintegy 60 millió ember számára óriási anyagi pusztulást és szenvedést hozott. Az új nemzedékek körében feledésbe merült a pusztítás. Kötelességünk, hogy az áldozatok ne merüljenek feledésbe.

Az Eltűntek a holokausztban – Zimony kiállítás és a zimonyi zsidó közösség rövid történetét ismertető katalógussal szeretnék visszahozni a feledésből rokonainkat és barátainkat, akiket azért gyilkoltak meg, mert más vallásúak és nemzetiségűek voltak, hogy szembeszegüljünk az Európa-szerte duzzadó antiszemitizmussal, és megjelöljük a II. világháború befejezésének 70. évfordulóját.

Ma az egykori Jugoszlávia területén, de Szerbiában is felülkerekedett egy irányzat, amely szerint a háború összes áldozatát ki kell egyenlíteni, az elítélt háborús bűnösöket pedig rehabilitálni kell. A többi között az említettek nyilvánulnak meg abban a kezdeményezésben is, hogy közös emlékműveket kell felállítani a fasizmus áldozatainak és hóhéraiknak. Ilyen emlékművet emeltek 1994-ben Szabadkán, természetesen azzal a magyarázattal, hogy „ártatlan áldozatokról“ van szó. Stjepan Mesić egykori horvát elnök az áldozatok kiegyenlítésére gyakorolt nyomásokról szólva a következőket mondta: „Ki kell mondani az igazságot, hogy egyetlen egy jasenovaci áldozat sem vétkes egyetlen bleiburgi áldozatért sem, de számos bleiburgi áldozat lelkén szárad számos jasenovaci sorsa.“ Ami a zsidó áldozatokat a többiektől megkülönbözteti, azt a számok nem tartalmazzák. A zsidók szenvedése, amit ma az egész világ holokausztnak, Izrael pedig soának nevez, abban tér el, hogy ez a náci Németországnak a zsidó nép teljes megsemmisítésére irányuló állami projektuma volt. Hitlernek a zsidóktól való megszállottsága és a „zsidó kérdés“ megoldása, amelyet a Mein Kampf című könyvében lefektetett, több mint hatmillió zsidó legyilkolását hozta egész Európában. Már jóval a náci Németország magas rangú tisztségviselői 1942 januárjában a Wannsee-i konferencián hozott hivatalos döntése előtt a „zsidó kérdés végleges megoldása“ („Endlösung der Judenfrage”), a német szövetségesek állampolitikájának részét képezte. Jugoszlávia 1941 áprilisi kapitulációját követően az újonnan kinevezett szerbiai hatalom nyomban megkezdte az ún. „zsidókérdés“ megoldását. Minden belgrádi, bánáti és a leigázott Szerbiában élő zsidó férfit letartóztattak és a Topovske šupe gyűjtőtáborba zártak. 1941 decemberéig a német megszálló kivégezte őket. Még az év decemberétől, Milan Nedić kollaboráns kormánya letartóztatja a megmaradt zsidó nőket, gyermekeket és öregeket, és a zimonyi zsidótáborba hurcolja őket. Nem sokkal később a megszállt Szerbia biztonsági rendőrségének főnöke, Emanuel Scheffer 1942. június 8-án a berlini központnak arról számol be, hogy Szerbia „Judenfrei“, zsidómentes ország. Az ún. Független Horvát Állam területén a „zsidókérdés“ megoldását 1941 augusztusában kezdték meg a Jasenovac és Stara Gradiška táborok megnyitásával, amelyekben több mint 30.000 zsidó lelte halálát, köztük 574 zimonyi polgár.

A zimonyi zsidók sorsa példaként szolgálhat, milyen módon fogtak hozzá Európaszerte az egész zsidó nép megsemmisítéséhez. Először megfosztották őket polgári jogaiktól, majd elkobozták a vagyonukat, utána kényszermunkára hajtották őket, végül pedig mindannyiukat táborba (Jasenovac és Stara Gradiška) szállították, ahol következett a végső megsemmisítésük.

Zimony a Duna bal partjának löszteraszán fekszik. A Zimony benépesedéséről fennmaradt nyomok egészen a neolit korig vezethetők vissza. A római korban Taurumnak hívták, a keresztesek pedig a XI. században Mallevilla néven emlegetik. Mai nevének változata – Zemlen - először a XII. századi feljegyzésekben található meg. A szelíd Duna partjai, a fontos útvonalak, a kellemes klíma, a terület gazdasági jelentősége mindig is vonzották a letelepülőket. Az 1521-től 1717-ig terjedő időszakban oszmán uralom alatt volt, majd Ausztriához került és határ menti településsé vált. Amikor 1718-ban Ausztria elfoglalta Belgrádot, a jelentős számú német kereskedő és iparos mellé bizonyos számú askenázi zsidó is letelepedett. Az 1739. szeptember 18-án aláírt belgrádi béke értelmében Belgrád újból az Oszmán Birodalomhoz került. Ennek folytán mintegy húsz fős, jobbára askenázi családból álló csoport elhagyta Belgrádot és Zimonyban települt le. Az 1739-es év jelenti a zsidók csoportos Zimonyba települését. Zimonyban a zsidók helyzete és életkörülményei egészen 1746-ig nem sokban tértek el a zsidók helyzetétől Ausztria többi területén. Valamennyien másodrendű polgárok voltak, számos korlátozással. Amikor 1746-ban Zimonyt határőrvidékké nyilvánították, rosszabbodott a zsidók helyzete és újabb korlátozásokkal kellett szembenézniük. A zsidók számára ugyanis tilos volt a határőrvidéken letelepedni, mellyel nyomást gyakoroltak rájuk, hogy kitelepüljenek Zimonyból. Mária Terézia császárnő 1753. október 8-án hozott döntése alapján a már ott élő zsidók privilégiumot kaptak a Zimonyban maradáshoz. A tartózkodást mindössze 30 „privilegizált“ családnak engedélyezték. A zsidó családok 30-as számának fenntartásához csak az elsőszülött fiúnak engedélyezték a házasodást, feltéve, ha a családban marad. Ha a másodszülött vagy sorrendben bármelyik másik fiú megnősült, el kellett hagynia Zimonyt, azaz a határőrvidéket. Ház feletti tulajdonuk csak azoknak a privilegizált családoknak lehetett, akik a császárnő döntésének idején háztulajdonosok voltak. Az első szerb felkelés idején, 1804-ben a zsidó családok száma negyvenötre emelkedett, amikor is több zsidó Belgrádból Zimonyba menekült. Ferenc császár értesülve a fenti problémáról, 1816. január 17-én elrendelte, hogy az 1753-ban a Zimonyban maradáshoz privilégiumban részesült 30 zsidó családból származóknak jóváhagyja a további ott tartózkodást és 30 ház és egy községi ház birtoklását. A további 15 család Zimonyban maradásának kérdését csak 1868-ban oldották meg, amikor a határőrvidéken élő zsidókat a többi ausztriai konfesszióval egyenjogúnak ismerték el.

Zimony, XIX. század

A zsidók Zimonyba való első betelepülésüktől megjárták a „másodrendű polgároktól“ a helyi társadalom megbecsült polgáraivá válás útját. Ausztriában a zsidók sokáig polgári jogok nélküli lakosok voltak, akiket az uralkodó kegyelméből tűrtek meg a császárságban, és betelepülésük, foglalkozás választásuk és vallási szabadságuk kinyilvánítása tekintetében számos korlátozással kerültek szembe. Vallási szabadságuk alapvető korlátozása abban nyilvánult meg, hogy a császári hatóságok nem hagyták jóvá számukra vallási létesítmények építését. A szemléltetett betelepülési korlátozásokon túl, a zsidóknak engedélyezték az ipar és a kereskedelem űzését, de csak addig, ameddig ez nem zavarja a keresztény iparosokat és kereskedőket. A legfájóbban a foglalkozásválasztás korlátozása érintette őket. Különféle korlátozásokkal szembesültek az általuk űzött kereskedelem és kisipari szolgáltatások tekintetében. Nem nyithattak kereskedést és iparos műhelyt a főutcán, a zsidó lakosságot igyekeztek a Dubrovnik utca környékére tömöríteni. A zsidók ugyan foglalkozhattak kereskedelemmel és iparral, a szóban forgó gazdasági ágazatokban velük szemben mégis bevezettek különféle tilalmakat és korlátozásokat. Példaként említendő, amikor a keresztény kereskedőkben tudatosult, mennyire jövedelmező a használt ruha felvásárlása és eladása, panaszt tettek az osztrák hatóságoknál, mire az egész régióban megtiltották a zsidóknak, hogy ezzel foglalkozzanak. Hasonló történt a pióca felvásárlás és értékesítés esetében is. A zimonyi kereskedők is különféle panaszokat nyújtottak be a zsidók ellen. Követelték például a hatóságoktól, tiltsák meg a zsidóknak a textil eladását Zimonyban, mert állítólag az alacsony áraik miatt a többiek nem adhatják el az árujukat. Még a zimonyi kocsmárosok is azt követelték, hogy a zsidóknak az italmérést csak nemzettársaik számára engedélyezzék. A felsorolt és hozzájuk hasonló követeléseknek a hatóságok rendre eleget tettek, ami a zsidókat kedvezőtlen gazdasági helyzetbe hozta. A zsidó kereskedők azonban mindig talpra álltak és újabbnál újabb bevételforrást leltek fel újabbnál újabb iparcikkekkel.

Amikor Ferenc József császár 1868. február 27-én a határőrvidéken élő zsidóknak elismerte a többi ausztriai konfesszióval való egyenlőséget, megszűntek a betelepülésük, ingatlanvásárlásuk és foglalkozás választásuk elé gördített akadályok.

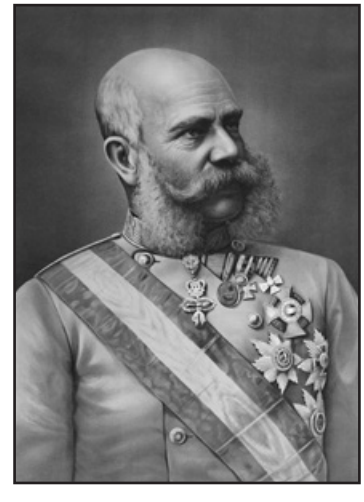

I. Ferenc József osztrák császár

Ettől az évtől kezdve a zimonyi zsidók száma folyton nőtt. Az 1912-ből származó adatok szerint Zimonyban a legszámosabb szerb (6000) és német (3500) lakos mellett 1200 zsidót számláltak meg, ami a valaha is feljegyzett legnagyobb számuk volt. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttével Zimony elveszíti határvárosként betöltött gazdasági jelentőségét, ezért megkezdődik a zsidók tömeges kitelepülése innen. Az 1200 főből hatszázan az újonnan alakult állam különböző városaiban települtek le. A két háború közötti időszakban számuk nem változott jelentősebben.

Az I. világháború befejeztével Zimonyt Vajdasággal együtt az újonnan alakult Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolták. Az addig az Osztrák-Magyar Monarchiában élő zsidóknak új kihívásokkal kellett szembenézniük. Az új állam hivatalos nyelve a szerb (szerbhorvát és szlovén) lett. Anyanyelvüket és az osztrák-magyar iskolákban hivatalosan oktatott nyelvet, a németet kiiktatták az iskolákból. Az 1932-ig működő zsidóiskolában a tanítás két nyelven, szerbül és németül folyt. Ezért voltak olyan esetek, hogy az egyes itteni németek gyerekeiket a zsidó iskolába íratták be. Az új állam hozta újdonságok a zsidóknak az új rendszerbe való teljes beilleszkedése tekintetében nem jelentettek akadályt. Már 1919-ben megalakult a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság Zsidó Vallású Községeinek Szövetsége, amely az újonnan létrejött államban élő 64 000 zsidót ölelt fel.

Szerbia az elsők között támogatta 1917-ben a „zsidók számára egy népi otthon" megteremtéséről kiadott Balfour-nyilatkozatot. A Palesztinában, rég elhagyott országukban hazájuk kiépítésére irányuló cionista zsidó célkitűzéseknek nyújtott támogatás az újonnan kialakult államban is folytatódott. A zimonyi zsidók egy önálló állam Palesztinában való felállítását a XX. század elejétől egészen 1941-ig működő cionista szervezetekben kifejtett számos tevékenységük révén támogatták. A múlt század harmincas éveiben különösen tevékeny volt a Hasomér Hacair szociáldemokrata mozgalom.

Zimonyban nem éltek ortodox zsidók, akik ma is világszerte öltözetükről és hajviseletükről ismerhetők fel. A zimonyi zsidók öltözködése, hajviselet és külleme egyáltalán nem tért el a többi polgárétól. A korabeli fényképek arról tanúskodnak, hogy sok zsidó „divatozott", amit nem csupán a fényképezkedés miatt tett, hanem öltözködési stílusa volt. Danilo Szemnitz a következőképpen írja le nagyapját Bernard Bilicet: „Nagyapám a Central Szállóba járó társasága körében jó társalkodónak számított. Mindig tökéletes volt az öltözéke. Mellényében aranyórát hordott lánccal, fejét keménykalap ékesítette és kötelezően bottal járt, amit csak divatból tett (járás közben forgatta). A ismerőseit kalapemeléssel és enyhe meghajlással üdvözölte."

Többségük tekintélynek és tiszteletnek örvendett polgártársai körében, akikkel üzleti, hivatali és baráti kapcsolatokat épített. A Central Szállóban szinte évente a purim zsidó ünnepen megtartandó mulatságon megjelent a teljes zimonyi előkelőség. Ott voltak a Magisztrátus képviselői, bírók, orvosok, ügyvédek, tanárok, egyszóval a legtekintélyesebb polgárok pompás öltözékekben megjelenő nejeikkel.

Moritz-Mavro Binder

A Jugoszláv Királyságban szerzett új státusukkal elégedett zimonyi zsidók különféle foglalkozásokat űztek. A két világháború között Zimonyban voltak köztük orvosok, ügyvédek, tanárok, művészek és kultúrmunkások. Binder Móric és Polgár Gábriel gyárosok, fatelep és fűrésztelep tulajdonosok ismertek voltak a munkavállalóik iránti emberséges viszonyulásukról. Munkásaik részére négylakásos házakat építtettek. Minden évben a tél beállta előtt a

zimonyi szegényeknek, vallási és nemzeti hovatartozásukra való tekintet nélkül egy-egy uszály fát osztottak ki. A zimonyi zsidók között volt néhány mérnök is. Orbán mérnök vállalkozóként működött. A többi között ő építette a belgrád-újvidéki út egyes szakaszait. Továbbá Albert Spindl műépítész, Milan Band építőmérnök, aki vasúti és más hidakat emelt Jugoszlávia-szerte. 1941-ben Smederevóban szerencsétlenül járt, amikor az óvárosi töltényrobbanás után részt vett a romok eltakarításában. Perényi Béla gépészmérnök a vasútnál dolgozott. Valamennyien elismert szakemberek és tiszteletre méltó polgárok hírében álltak. A zsidókról mint bankárokról kialakult sztereotípiától eltérően a háború előtt Zimonyban közülük senki sem foglalkozott banki tevékenységgel.

A „zsidó üzletekben biztosként dolgozó népellenség“ összeírása alapján, amely A megszálló és segítőik bűntettei Vajdaságban című könyvben jelent meg, megtaláltuk azoknak a zsidóknak a jegyzékét, akik a II. világháború előtt kereskedelemmel és iparral foglalkoztak, ezek: Alexander Frank órás és ékszerész, Eugen Fogel pék, Ladislav Gross, Salamon Bischof, Josip és Fritz Freundfeld, Báder Kálmán kiskereskedők, Isaac Levi könyvkereskedő, Herman Lustig órás, Willim Scheer és Hermann Schliedel készruha kereskedők, Stevan Wechsler illatszerbolt tulajdonos, Lazar Sonnenfeld szárító és jéggyár tulajdonos, Szemnitz Zsiga és Ignác szappangyárosok.

Ida és Eugen Fogel - pék

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulásától a hatalmi szervek egyenlőségi politikát folytattak a zsidó polgárokkal szemben. Azonban „… miután Németországban Hitler hatalomra került (1933), szinte minden európai országban kialakultak fasiszta csoportosulások, a zsidók elleni intézkedések legalapvetőbb jogaik veszélyeztetésével megsokszorozódtak. Az első zsidó ellenes intézkedéseket az európai országok egy részében a nácizmus elől Németországból menekülő zsidók befogadásának korlátozása és a zsidó diákok és egyetemi hallgatók számára a numerus clausus bevezetése jelentette. A szóban forgó folyamatban Jugoszlávia sem képezett kivételt. Az államhatalmi szervek álláspontja lehetővé tette a fasisztabarát és antiszemita csoportok tevékenységét, antiszemita sajtójukat és írásaikat szabadon terjeszthették, sőt a harmincas évek végén maga az állam is eleget tett már korábbi követeléseiknek, hogy meg kell akadályozni az Európa megszállt részeiből érkező zsidó menekülők beáramlását" (Dr. O. Milosavljević). Dimitrije Ljotić fasiszta mozgalma, a ZBOR élen járt az antiszemitizmus terjesztésében. Nem tévesztheto szem elől a szerb pravoszláv egyház tevékenysége sem, melynek pátriárkája, Varnava ódákat ír Hitlerről. Az emigráns körök, élükön Pavelićtyal, és más külföldi körökkel ugyancsak befolyást gyakoroltak. Csupán egy évvel a II. világháború kitörése előtt, 1940. október 5-én, a jugoszláv hatalom rasszista korlátozásokat vezetett be a zsidókkal szemben. Ezzel a rendelettel a zsidóknak megtiltják, hogy bármilyen módon is élelmiszer előállítással és értékesítéssel foglalkozzanak, vagy az említett gazdasági ágazatba tőkét fektessenek be. A másik rendelet a zsidó diákok számára tiltotta a középiskolákba és a főiskolákra iratkozást. Ám a hat hónappal Jugoszlávia megszállása előtt hozott felsorolt rasszista intézkedések sem segítettek a zsidóknak, hogy tudatosítsák, mi készül ellenük. Meglepő, hogy a zimonyi, de kimondhatjuk, az egész Jugoszláviában élő zsidók szinte teljesen felkészületlenül várták be a megszállást. Zimonyt az jellemezte, hogy a Hasomér Hacair (Ifjú őr) cionista szervezet erős mozgalmat vezetett a Palesztinába település érdekében. A zsidók több mosáv (táborozás) keretében tanulták a földrajzilag nem éppen „vendégszerető" országban az új élethez való alkalmazkodást. Ezeken a táborozásokon, különösen 1939-ben Selceben számos vita folyt az Európában feltörekvő fasizmusról. A németországi és ausztriai zsidó emigránsok Jugoszláviába érkezése felzaklatta a zimonyi zsidó lakosságot. Egyidejűleg időszerűsítette a Palesztinába településüket.

A Hasomér Hacair keretében mindent gondosan figyelemmel kísértek, ami a Palesztinába település lehetőségéhez, illetve az angolok Palesztina-politikájához fűződött. Ezt a politikát nagyon kritikusan szemlélték, leggyakrabban elégedetlenség és felháborodás kísérte. A betelepülési kvóta korlátozására az araboknak tett minden engedmény Nagy-Britannia közvetlen kőolajérdekeihez fűződött, amely már akkor a legfontosabb energiahordozóvá vált. A Nagy-Britannia által folytatott palesztinai betelepülési politika, biztosan akadályozott több zimonyi zsidót, hogy még a pogrom előtt kitelepüljön Palesztinába.

Ismertek azoknak a zsidóknak a nagy szenvedései, akik a náci terror elől menekülve megpróbáltak beutazási vízumot kapni Palesztinába, amely akkor Nagy-Britannia gyarmati hatalma alatt volt. Az egyik ilyen eset Jugoszláviához fűződik és „kladovói szállítmány" néven ismert. Több mint 1200 ausztriai, németországi és csehszlovákiai zsidó 1939 novemberében Bécsből indult el Palesztinába. A palesztin betelepülési vízum jóváhagyá-

sára várva a „szállítmányt“ Kladovónál megállították. Később a menekülőket Šabacra irányították. Csak egy kis részüknek sikerül vízumhoz jutni és elutazni Palesztinába. Jóllehet a jugoszláv zsidó közösség több mint egy éven át tetemes anyagi segítséget nyújtott nekik, Jugoszlávia megszállása számukra a halálos ítéletet jelentette. Már 1941 októberében a német katonaság megtorlásként Šabacon 725 zsidó menekültet gyilkolt le, míg a „kladovói szállítmány“ többi tagja, 266-an a zimonyi zsidó táborban lelték halálukat.

Hasomér Hacair:
Vlada Sonnenberg, Marko Szemnitz, Josip Fogel, Hugo Szamlaics, Josip Pisker, Elsa Klopfer, ?, Fina Klop

A NÉMET CSAPATOK BEVONULÁSA ZIMONYBA ÉS A KULTURBUND TEVÉKENYSÉGE

Csupán hat nappal Jugoszlávia lerohanása után, 1941. április 12-én a német megszálló hadsereg bevonult Zimonyba, amely területileg az ún. Független Horvát Államhoz tartozott, de egészen 1941 októberéig a németek teljhatalmat gyakoroltak. A német csapatok és a Gestapo (az Állami Titkosrendőrség) szoros együttműködést építettek ki a hazai németekkel (Volksdeutscher), akik Hitler ötödik hadosztályát képezték. A Zimonyban élő mintegy 10 000 itt élő német többsége tevékenyen és szervezetten készült a német hadsereg érkezésére, amelyet felszabadítóként fogadtak. Természetesen az itt élő németek között is voltak haladó és humánus emberek, ami azonban nem változtat azon a tényen, hogy a németek nagy többsége behódolt a nácizmusnak. A németek Zimonyba való bevonulásuk után azonnal a Kulturbund vezetőjét, dr. Hans Moser ügyvédet tették meg polgármesternek. A Kulturbund tagjai már a németek bevonulása előtt megalakították a Judenkontrolle – Zsidó Ellenőrzés nevű szervezetet azzal a céllal, hogy begyűjtsenek a zsidókra vonatkozó minden lehető adatot. A zsidóüldözésben fontos szerepet töltött be a Kulturbund egyik vezetője, Rudolf Theiss és fivére Paul, a Gestapo tagja. Mivel a zimonyi zsidóknak kontribúciót rendeltek el, lejegyezték, hogy dr. Hans Moser és N. Brenner számláján a zimonyi Kereskedelmi Bankban több mint egymillió dinárt helyeztek el. Később ezt a pénzt Rudolf Theiss döntése alapján a német (Volksdeutscher) rendőrség fenntartására használták fel.

Danilo Fogel A zimonyi zsidó közösség című könyvében felsorolja a hírhedt Közleményeket: „Az aljas náci közlemények (Bekanntmachung) gyakorlatilag törvényen kívül helyezték a zimonyi zsidókat. Egymás után érkeztek a parancsok a zsidókat érintő tilalmakról és kötelezettségekről.

Már az 1941. április 14-én kitűzött plakátok halálos ítélettel fenyegetve felhívják a zsidókat (a 15-60 éves férfiakat és a 15-40 éves nőket), hogy április 16-án jelentkezzenek a rendőrkapitányságon (Polizeiamt) a fizikai munkaképességük megállapítására. Egyidejűleg minden nyilvános helyen kitűzték a közleményt az összes zimonyi zsidóra vonatkozó tilalmakról és kötelezettségekről.

- a zsidóknak „Jude“ felirattal sárga karszalagot kell viselni,
- a zsidóknak tilos a nyilvános helyek megközelítése és látogatása (park, mozi, közfürdő, kávéház, tömegközlekedés stb.),
- tilos az iskolalátogatás,
- tilos vasárnap az utcán járniuk,
- tilos este 20 órától reggel 5 óráig elhagyni otthonukat,
- tilos öt főnél nagyobb csoportba gyülekezni (ami azt jelentette, hogy legálisan nem gyűlhet össze imára a minján, azaz tíz vallási tekintetben nagykorú férfi),
- bevezetik a zsidók számára a kötelező kényszermunkát,
- a zsidóknak tilos bármilyen gazdasági tevékenységet folytatni.“

.

Jóllehet erről nem jelent meg nyilvános közlemény, 1941 áprilisa folyamán megkezdődött a zsidók kiűzése házaikból és a jobb lakásokból.

Mindezeket az intézkedéseket ilyen gyorsasággal és hatékonyan az etnikai németek hathatós együttműködésének köszönhetően lehetett végrehajtani, akik már korábban gondoskodtak a zimonyi zsidókra vonatkozó minden fontos adat nyilvántartásáról. Mivel helybeliként jól ismerték a várost vezetőként is szolgáltak. Fekete egyenruhás rendőrségük a német rendőrséggel és katonasággal kiűzte házaikból és lakásaikból a németeket, letartóztatásokat és hasonlókat hajtott végre. Az üldöztetésekben különösen a Volksdeutscherek tűntek ki, Rudolf Theiss rendőrfőnök és Ernest Eger mérnök, a Judenkontrolle főnöke.

A rendőrséggel együttműködő etnikai németek nyomban letartóztatták a gazdagabb zsidókat, kereskedések, iparos műhelyek, gyárak tulajdonosait. Két-három hétig tartották őket börtönben, majd a húszezertől nyolcvanezer dinárig terjedő „óvadék" ellenében szabadon bocsájtották őket. Műhelyeikbe, gyáraikba főként etnikai biztosokat, de hazai usztasákat is helyeztek. Míg a tulajdonosok börtönben ültek, a biztosok szinte teljesen kifosztották üzleteiket és gyáraikat. Törvényes színt adva mindennek, a már kifosztott vagyont A zsidók és a zsidó vállalatok vagyonának államosításáról 1941. október 10-én a Narodne novine lapban, a Független Horvát Állam hivatalos lapjában megjelentetett törvényrendelettel törvényesítették. Nagyon gyorsan lebonyolították a zimonyi zsidók tulajdonában levő gyárak, kereskedések, iparos műhelyek, üzlethelyiségek és irodák konfiszkálását.

Mivel 1941 áprilisában a zimonyi zsidók egy részét bebörtönözték, a többieket kényszermunkára hajtották, a zsidó üzleteket konfiszkálták, sokakat pedig kiűztek házukból vagy lakásukból, betiltották a Zsidó Község további munkáját is. A Zimonyi Zsidó Község vagyonát elkobozták és a Független Horvát Állam vagyonaként jegyezték be.

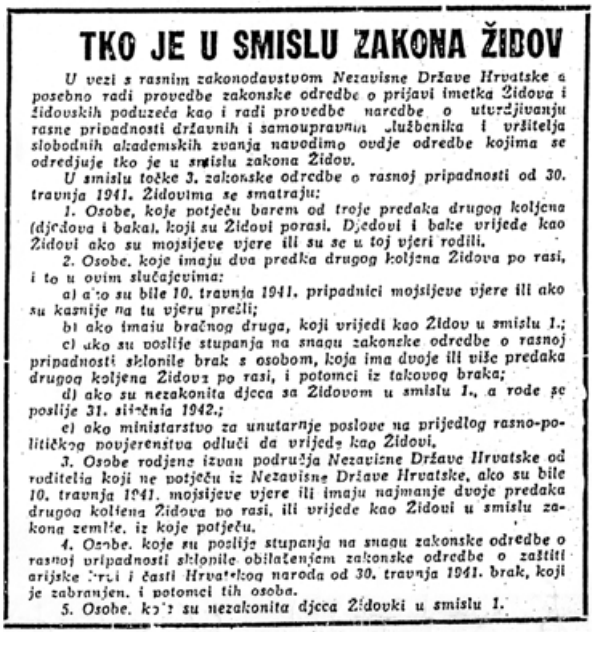

TKO JE U SMISLU ZAKONA ŽIDOV

U vezi s rasnim zakonodavstvom Nezavisne Države Hrvatske a posebno radi provedbe zakonske odredbe o prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća kao i radi provedbe naredbe o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samoupravnih službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja navodimo ovdje odredbe kojima se odredjuje tko je u smislu zakona Židov.

U smislu točke 3. zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941. Židovima se smatraju:

1. Osobe, koje potječu barem od troje predaka drugog koljena (djedova i baka), koji su Židovi porasi. Djedovi i bake vrijede kao Židovi ako su mojsijeve vjere ili su se u toj vjeri rodili.

2. Osobe, koje imaju dva predka drugog koljena Židova po rasi, i to u ovim slučajevima:

a) ako su bile 10. travnja 1941. pripadnici mojsijeve vjere ili ako su kasnije na tu vjeru prešli;

b) ako imaju bračnog druga, koji vrijedi kao Židov u smislu 1.;

c) ako su poslije stupanja na snagu zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti sklonile brak s osobom, koja ima dvoje ili više predaka drugog koljena Židova po rasi, i potomci iz takovog braka;

d) ako su nezakonita djeca sa Židovom u smislu 1., a rode se poslije 31. siječnia 1942.;

e) ako ministarstvo za unutarnje poslove na prijedlog rasno-političkog povjerenstva odluči da vrijede kao Židovi.

3. Osobe rodjene izvan područja Nezavisne Države Hrvatske od roditelja koji ne potječu iz Nezavisne Države Hrvatske, ako su bile 10. travnja 1941. mojsijeve vjere ili imaju najmanje dvoje predaka drugog koljena Židova po rasi, ili vrijede kao Židovi u smislu zakona zemlje, iz koje potječu.

4. Osobe, koje su poslije stupanja na snagu zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti sklonile obilaženjem zakonske odredbe o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda od 30. travnja 1941. brak, koji je zabranjen, i potomci tih osoba.

5. Osobe, koje su nezakonita djeca Židovki u smislu 1.

A mindennapi kényszermunka megnehezítette a zsidók számára, hogy bármilyen jövedelemet is teremtsenek családjuk eltartására. Kifosztva, sokan házukból és lakásukból kiűzve, nagyon súlyos anyagi helyzetbe kerültek, amelyben minden nap kínos küzdelmet jelentett a túléléshez, a puszta biológiai fennmaradás megőrzéséhez.

A kényszermunka napi 12 órát tartott, mindenkinek magának kellett biztosítania az élelmet. A zsidók több helyen dolgoztak, de szinte kizárólag a Német Hadsereg (Deutsche Wehrmacht) számára.

Danilo Fogel: A zimonyi zsidó közösség című könyve felsorolja azokat a létesítményeket, amelyekbe a zsidókat kényszermunkára osztották be:

„**A dunai rakparton** rakodtak az uszályokra.

A Zimonyi Magisztrátust a német katonaság valamelyik egységének parancsnoksága foglalta el. A zsidók egy csoportja, akiket ebbe az épületbe osztottak be munkára, irodáról irodára, egyik emeletről a másikra cipelte a bútorokat.

A Mezőgazdasági Kar épületét a német műszaki egységek laktanyájává alakították át. A zsidók ide beosztott csoportja az épületet takarította, súrolta a folyosók és a szobák padlóját.

Az egykori Jugoszláv Katonaság **ágyúgolyó szerelő helyét** a Német Katonaság vette át. A zsidók csoportját, amelyet ebbe a raktárba utaltak, kevésbé nyomorgatták, mint az előzőekben említett helyeken. Itt azonban nagyon megerőltető fizikai munkát végeztek.

A Zimony – Novi Grad vasútállomáson dolgozó zsidóknak a vagonokból széna és szalma bálákat kellett kirakodni, majd a belgrádi Dedinjén állomásozó valamelyik katonai alakulat német teherautóiba kellett berakodni. Itt szudétanémetek felügyeltek, ezért ezen a kényszermunkán nem volt sürgetés, szidás vagy bármilyen nyomorgatás. Amikor a Zimony – Novi Grad vasútállomáson dolgozó zsidók az említett német katonáknak az emberséges bánásmódjáról beszéltek, a többi helyen dolgozó zsidó irigyelte őket és szinte el sem hitte, hogy ezekben a súlyos háborús időkben ilyesmi is megtörténik.

A Jugoszláv Királyi Katonaság **fő egészségügyi raktárát** a teljes egészségügyi anyaggal, orvosi gépekkel és felszereléssel a német katonaság vette át.

A Zimony vasútállomáson végzett berakodás általában a kényszermunkát végző zsidók könnyebb munkái közé tartozott. A német katonák mindenfélét vásároltak, aztán innen küldték Németországba.

Az egykori rendőriskolában elhelyezett **katonai pékség** egyben a katonaságnak szánt különféle élelmiszerek raktárának is szolgált. A zsidók itt a katonai teherautókba rakták be az élelmiszert. A nehéz fizikai munkával durva bánásmód, káromolás és szidalmazás járt. A legnehezebb a 85 kilós lisztes zsákok cipelése volt. Az őrök nem engedték meg, hogy egy zsákot egynél több ember vigyen. Szinte minden zsákoló könnyebb volt, mint a zsák tartalma.

Az egykori jugoszláv repülés **benzinraktárát**, amelyet Zimonyban a Laudon-sáncba ástak be, átvette a német hadsereg. Az itt dolgozó zsidók kényszermunkája napi 12 órát tartott. Az volt a dolguk, hogy válogassák a benzines és hasonló üzemanyagot tartalmazó

hordókat, amelyeket a nap folyamán német katonai teherautókra raktak. Ezt a benzinraktárt, a zimonyi repülőteret és néhány más létesítményt a hazai németek még a Nyolcadik német páncélos hadosztály Zimonyba való bevonulása előtt elfoglalták. Fritz Runitzki vezetésével mintegy kétszáz zimonyi németet szerveztek be, akik megakadályozták az egykori Jugoszláv Katonaság egységeit, hogy aláaknázzák és a levegőbe röpítsék a repülőteret és más létesítményeket. Ezekben az akciókban a karján horogkeresztet viselő fekete egyenruhába öltözött csoport mintegy 750 tartály benzint mentett meg a Wehrmacht számára.

A Jugoszláv Királyi Katonaság **Lovasiskolája** a Német Katonaság lókórházává (Pferdelazarett) alakult át. Ide a zsidók egy nagyobb csoportját osztották be kényszermunkára."

A megszálló és segítőik bűntettei Vajdaságban című könyv a kényszermunkáról megállapítja: „A zsidók kényszermunkára küldésének célja nem csak munkaerejük kihasználását szolgálta, hanem a megalázásukra, kínzásukra és megsemmisítésükre irányuló intézkedés volt. A kíméletlenség e tekintetben túllépet minden határt."

Miután megritkult a zsidók letartóztatása, a kényszermunka pedig napi szokássá vált, a fasisztáknak sikerült megtéveszteni a zsidókat, hogy ez a legrosszabb, ami velük történhet. A legrosszabb azonban 1942. július 27-én kora hajnalban következett be. Elrendelték, hogy minden zsidó jelentkezzen a rendőrségen. Tulajdonképpen összegyűjtésük még azon a július 26-a és 27-e közötti éjszakán megkezdődött. A zsidók menetét a vasútállomás felé hajtották, és ott marhavagonokba szállították be, amelyek nemsokára elhagyták Zimonyt Stara Gradiška és Jasenovac irányába.

Vasútállomás Zimony

A zimonyi zsidók szenvedése nem mérhető csupán számokkal. Az 574 áldozat a II. világháborúban áldozatul esett hatmillió zsidóhoz képest valakinek kevésnek tűnhet. Ám ha tudjuk, hogy ez a Zimonyban 1941-ben élő zsidó közösség tagjainak több, mint 90%-a, tényleges képet kapunk, mennyire elszántak voltak a hazai árulók és a megszállók a „zsidó kérdés végleges megoldása", illetve a minden zsidó legyilkolása tekintetében. A ma már néhai Willim Scheer, Alexander Frank és Johann Goldstein uraknak hála, a Zimonyi Zsidó Község rendelkezik a nácizmus áldozatainak szinte teljes jegyzékével. Ők közvetlenül a II. világháború után összegyűjtötték a Zsidó Község áldozatul esett tagjainak adatait. Ily módon elkészült a táborokban, börtönökben és más vesztőhelyeken megöltek legmegközelíthetőbb áttekintése. Danilo Fogel két kiadást is megért könyvében A zimonyi zsidó közösség, jegyzékük mintegy hetven új névvel bővült. Minden évben azon a napon, amikor 1942. július 27-én a zsidókat a Stara Gradiška-i és a jasenovaci táborba küldték, a Zimonyi Zsidó Község tagjai a zimonyi Zsidó temetőben gyűlnek össze az emlékműnél, amelybe az áldozatok nevét vésték. Az ártatlan áldozatokról való megemlékezés és az irántuk érzett tisztelet jeleként, felolvassák ártatlanul áldozatul esett rokonaink és barátaink, a Zimonyi Zsidó Község tagjainak névsorát.

Jasenovac – téglagyár

Ahelyett, hogy mint a kevés túlélő zimonyi zsidó fia a jasenovaci és Stara Gradiška-i táborokban átélt szenvedésekről írnék, ahol a zimonyi zsidók többségét, és az egész családomat megölték, úgy döntöttem, inkább elhunyt apám, Danilo Fogel könyvének A zimonyi zsidó közösség részleteit idézem.

A zimonyi zsidók szenvedéseiről Danilo Fogel így ír: „Úgy gondolom, nem elég

csupán általános mondatokkal szemléltetni a jasenovaci foglyok életét. Nem kell kerülni a legszörnyűbb jelenetek megörökítését sem, mindaddig, amíg vannak olyanok, akik tagadják mindezeket a szörnyűségeket. Ezért döntöttem a jasenovaci események leírása mellett, melynek során tudatában vagyok, hogy ez csupán a borzalmak egy piciny része, amelyet ebben a táborban átélt a zimonyi és a volt Jugoszlávia zsidósága.

A Jad Vasemben találtuk meg a jasenovaci táborba bezárt egyetlen túlélő zimonyi zsidó, Erwin Rosenberg nyilatkozatát, amely egyedül a jeruzsálemi Jad Vasemben olvasható

Visszaemlékezéseiből előtörnek a Jasenovacon naponta megtörtént borzalmak.

A tábori munka reggel fél hatkor kezdődött, a táborlakókat különböző nehéz munkákra osztották be. Az usztasáknak azonban ez nem volt elég, hanem olyan büntetéseket eszeltek ki, mint a láncra verés. Maga Erwin Rosenberg is egy ideig láncra verve dolgozott. Sokan ezt nem bírták ki. Erwin később az ún. „láncosban“ dolgozott, amelynek fegyver- főleg puskajavító részlege volt, egy részlegben pedig a tábort és a környező falvakat árammal ellátó központhoz gyártottak alkatrészeket.

Itt is mindenki tudta, hogy meg vannak számlálva a napjai, és amikor már nem lesz rájuk szükség, vagy helyettest találnak, megölik őket.

Erwin Rosenberg visszaemlékezései szerint a táborlakók legtöbbet az élelemre és megszerzésére gondoltak. E tekintetben kiemeli a Zágrábi Zsidó Község által küldött csomagok jelentőségét, amelyek hozzájárultak túlélésükhöz.

Azon gondolkodtak, hogyan pihenhetnének egy kicsit és mindenről, ami életben tarthatta őket. Szinte soha nem beszéltek az előttük lejátszódó gyilkosságokról.

Hogy még erőteljesebben átélhessük a jasenovaci tábor pokoli légkörét, amelyben a zimonyi zsidók életük utolsó napjait töltötték, idézzük a vinkovci Ervin Miler nyilatkozatának részleteit. Ő közel négy évet töltött a táborban, végül részt vett a Jasenovacról való tömeges kitörésben, így lett túlélő.

A fogva tartottak gyilkolása napi jelenség volt. Az usztasák néha hangsúlyozták a gyilkolás okait, de sokszor csupán élvezetből, gőgből és szadizmusból öltek.

A táborban a „téglagyárba“, a „láncgyárba“, a „bőrgyárba“, a konyhára stb. beosztott több munkacsoport dolgozott.

Míg Ervin Miler a téglagyárban dolgozott, mintegy húsz zsidó érkezett valamelyik ideiglenes táborból Jasenovacra. Egy félórányit melegedtek ott, majd az usztasák elvezették őket, mint mondták, hogy kipihenjék a megerőltető út fáradalmait.

Ervinnek este mintegy húsz fiatal táborlakóval együtt elrendelték, hogy ássanak egy nagy gödröt. Csendben, feszülten, félelemmel dolgoztak. Nem tudták a saját sírgödrüket ássák-e. Amikor elég mélyek lettek a gödrök, az usztasák a csoportot egy hullarakáshoz vezették és megparancsolták nekik, hogy ássák el őket a gödörben. Mindegyiknek szét volt zúzva a tarkója. A hullák között felismerte azokat, akik aznap a téglagyárban melegedtek.

Télvíz idején a táborlakók a téglagyárban szerettek volna dolgozni, mert csak azok melegedhettek meg, akik ide vagy a konyhára voltak beosztva. A többi táborlakónak szigorúan megtiltották, hogy még csak a téglagyár közelébe is jöjjön. Néhány rab mégsem tudott ellenállni a kívánságának, hogy egy kicsit megmelegedjen, ezért rövid időre megálltak a téglagyáron kívül.

Egyszer két fogva tartottat a téglagyár közelében elfogott egy usztasa tiszt. A téglagyárba hozta őket, büntetésből a téglaégetőbe záratta és a téglákkal együtt élve a lángok közé eresztette őket. Egy ideig hallatszott a jajgatásuk, azután csend lett. Az usztasáknak úgy látszik megtetszett az „előadás“, és ettől fogva gyakrabban alkalmazták.

1942 júliusában nagy csoport zimonyi zsidó érkezik. Azonos bánásmóddal elveszik értékeiket, zaklatják és megfélemlítik őket. Egy részletet külön le kell írni. Az usztasa elrendeli egy szemüveges zimonyi fiatalembernek, hozzon vizet, aki azt válaszolja, hogy ezt nem tudja megtenni. A feldühödött usztasa az ütlegelés után a táborba, azaz egy dróttal körülkerített térségbe zárja az ifjút. A másik usztasa megparancsolja az ifjúnak, hozzon fát. A legény azt mondja, ezt nem tudja megtenni. Az usztasa megkérdezi, akkor mit tud csinálni. A válasz valószínűleg az volt: „Magának semmit!“, mert az usztasa kivette pisztolyát és a helyszínen lelőtte a legényt.

A fiatalember, aki megfogadta, hogy semmit sem fog a fasisztáknak csinálni, Hinko Geršanović volt, a Hasomér Hacair aktív tagja, aki eltökélten készült halucnak Palesztinába.

1943 derekán történt. Hírhedt „fellépés“! Egy usztasa tiszt sétál a foglyok sorfala előtt, egy foglyot vezet. Akire ő rámutat, azt elvezetik és kivégzik. Mindenki rettegve és szorongva várja a halálos ítéletet vagy a hosszabbítást.

A fogoly sétál a sorfal előtt, a szerencsétlenek ereiben megfagy a vér…, kire fog rámutatni? Bármilyen groteszknek tűnik is, egy „kolléga“ ujja a sors ujja’“

Végül a fogoly a zimonyi Josip Fogelra mutat, akit Jóskának hívnak. Ebben a pillanatban Jóska páni félelemmel menekülni kezd. Lövések hallatszanak, az egyik golyó megsebesíti a fejét. Ő azonban folytatja a szökést, és bizonyos ideig ronggyal a fején sikerül neki a táborban rejtőzködni. Akikkel ilyen állapotában találkozott, azt mondta: „Még fiatal vagyok, hogy meghaljak…“ 23 éves volt.

Az usztasák felfedezték és azonnal lemészárolták.

A zimonyi zsidó nőket és gyerekeket szétválasztották a férfiaktól és a Stara Gradiška-i táborba küldték.

Egy jasenovaci fogoly, akit textilszakértőként azért küldtek a Stara Gradiška-i táborba, hogy megszervezze a használt ruha tépését, szemtanúja volt a zimonyi zsidó nők táborba érkezésének. Visszatérve Jasenovacra több társa előtt mesélte ezt el, ezért őrzi az emlékezet a következő eseményt.

A tábor kitárt kapuján át érkeznek a nők és a gyerekek. Köztük lépked Mariana Sasson. A zimonyiak úgy emlékeznek rá, mint a város díszpolgárára, meg a két trafikjára, a piacon és a város központjában.

Josip Fogel

Amikor Mariana belépett a kapun, sírva fakadt. Azonnal odaugrott hozzá Maria Burzan usztasa nő és a meghökkent nők előtt lemészárolta: „Sírsz vén boszorkány“ - kiabálta. Lánya, Judith Sasson látva lemészárolt anyját, elkezdett sírni. „Te is sírni merészelsz?“ – kiáltott rá Maria Burzan és Judithot is megölte.

Az ilyen szörnyűséges eseményeket és jeleneteket sokáig lehetne sorolni, ám a leírtak is elég ahhoz, hogy az olvasó átérezze, hogyan éltek és haltak meg a jasenovaci foglyok, köztük minden zimonyi zsidó, aki 1942 júliusában érkezett marhavagonokban a haláltáborba. (Egy zimonyi kivételével)

Mariana Sasson

ZSIDÓ PARTIZÁNOK

Európában ritka az olyan példa, mint Jugoszlávia, ahol a zsidók tevékenyen részt vettek a megszálló elleni harcban. A partizánegységekben 4572 zsidó harcolt, közülük 1318 az életét adta. Első pillantásra ez a szám nem tűnik túl jelentősnek, ám ha a Jugoszláviában akkor élő zsidók teljes létszámát (82 000) figyelembe vesszük, akkor a népfelszabadító háborúban részvevő zsidók száma nagy. A partizán mozgalom volt az első szervezett fegyveres ellenállás a megszállt Európában, és büszkeséggel kell hangsúlyozni, hogy a kicsiny zsidó közösség tíz néphőst, tizennégy tábornokot adott és 150-en kaptak 1941-es Partizán emlékérmet. Zimonyból három zsidó érdemelte ki a Partizán emlékérmet, ők Edita Pisker, Danilo Fogel és Josip Beherano. A partizán alakulatokban harcoló és a háborút túlélő zsidók Alexander Schwitzer – Shani, Jakov és Beti Čelebi, Estera Demajo–Čelebi, Sofija Aranđelovic–Čelebi, Jakob Neumann, Erwin Rosenberg, Mirko Mayer. Sajnos több tíz zsidó elesett a harcokban. Egyiküket Jelisaveta – Suzana Schalgót 1942 elején ölték meg. Ő még a háború előtt tagja volt a JKP-nek és Edita Piskerrel együtt szervezte Zimonyban a felszabadító mozgalmat.

Ezen a helyen alkalmas elmondani, hogy a zsidók mindig is lojális polgárai voltak az államnak, amelyben éltek. Nem érezték magukat vendégnek. A társadalom egyenrangú tagjának tartották magukat. A zimonyi zsidók az I. világháborúban az Osztrák-Magyar hadseregben harcoltak. A Jugoszláv Királyságban letöltötték a sorkatonai szolgálatot, és a II. világháború kezdetén a hivatalos egységekben harcoltak a megszálló ellen. Tekintet nélkül patriotizmusukra, Milan Nedić kollaboráns hatalma a német megszálló hatalomtól az kérte, hogy a Királyi Katonaság zsidó tisztjeivel, német hadifoglyokkal szemben szigorúbb intézkedéseket alkalmazzanak. Csak azért élték túl a tábort, mert a Genfi konvenció védte őket. Sokan, akiknek sikerült elkerülni az üldöztetést és a deportálást, a népfelszabadító háború aktív részvevői lettek.

Hugo Szamlaics, a Jugoszláv Királyi Hadsereg katonája szabadságon, 1938

Az összegyűjtött nyilatkozatok alapján Danilo Fogel így írja le Zimonynak az 1944. október 22-i felszabadulása utáni első napokat.

„A szefárd hahama egykori lakásában egy fasiszta lakott, aki a felszabadító hadsereg elől elmenekült. Amint a lakás kiürült, Johann Goldstein elfoglalta a Zimonyi Zsidó község részére.

A község azonnal folytatta a munkát, kezdetben kilenc tagja volt. Egy hónappal később számuk negyvenre nőtt.

A háború utáni első elnöknek Johann Goldsteint választották.

Kezdettől fogva a vezetőségnek a szociális problémákat kellett megoldania: elhelyezést, alapellátást, az átutazó zsidóknak nyújtott segítséget és hasonlókat. Azonnal megkezdték a Zsidó Község szerény maradványainak, az anyakönyvek stb. megmentését. A túlélők nyilatkozatai és emlékezése alapján kitöltötték az áldozatokra vonatkozó kérdőíveket. Folytatódott az úgy-ahogy rendes vallási élet. Egy szóval, újraéledt ennek a zsidó közösségnek a munkája.

1945 júniusában visszatért dr. Leo Brandeis, és ismét átvette az elnöki tisztséget."

Az elkövetkező években a Község munkája szerény körülmények között zajlott. A Zsidó Község tulajdonában levő 250 m^2-es épületből a hatalmi szervek a Községnek szerény 40 m^2-t ítéltek oda toalett és folyóvíz nélkül. Két lakásban még mindig védett státusú lakók élnek, akik minimális bérletet fizetnek. Ha szem előtt tartjuk, hogy Zimonyba Jugoszlávia más részeiből is ideköltözött bizonyos számú zsidó, nagyon nehéz volt a szociális juttatásokhoz legalább a szükségletek minimumát saját eszközökből biztosítani. Az elszegényedett zsidók megnövekedett szükségleteinek kielégítését szolgáló elegendő eszköz biztosítása érdekében a Község vezetősége elkezdte az egykori iskola épületében levő lakások kiadását. Egyidejűleg az askenázi zsinagógát a Zimonyi Városi Községnek adta ki. A szefárd szentély 1944-ben súlyosan károsodott, amikor a szövetségesek Zimonyt bombázták. A szentélyt ért károsodások helyrehozásához szükséges pénz hiánya miatt, a Zimonyi Zsidó Község vezetősége úgy döntött, teljesen ledönti. Minden eladható anyagot: ajtót, téglát, gerendákat és hasonlókat értékesítettek, a hatalom pedig a telkünkön lakóépületeket emelt. Az askenázi és a szefárd zsinagógából csupán az egyházi leltárból maradt valamicske. A legértékesebb, a Tóra csak csodával határos módon maradt meg. A múlt század ötvenes éveiben államosították az iskolaépületet, amely a Község működéséhez szükséges bevételt teremtette. Mivel jelentős bevétel nélkül maradt, a Zimonyi Zsidó Község vezetősége a Jugoszláviai Zsidó Községek Szövetségével egyetértésben dönt az askenázi zsinagóga eladásáról. A Zimonyi Község vezetőségével folytatott többszöri tárgyalásokat követően, a zsinagógát azzal a szóbeli ígérettel adták el, hogy kultúrközpontnak fogják használni. Az ígéretekről azonban nagyon gyorsan megfeledkeztek, így a zsinagóga volt raktár, disco-klub, társadalmi-politikai szervezetek otthona, éjjeli mulató, majd a demokratikus változásokat követően politikai pártok gyülekezőhelye lett. A zsinagóga ma a Poslovni prostor Zemun községi vállalat kötelékében népkonyhaként működik. A zsinagóga, melynek alapjait 1850-ben rakták le, mégis jobb sorsot érdemelne.

A Zsidó Község tevékenysége 1995-től, amikor kezdetét vette a kisebb jugoszlávi-

ai községek munkájának megújítási programja, arra utal, hogy sikerült visszaállítani a II. világháború előtti szokványos tevékenységeink többségét. A 2000. évtől rendszeresen megünnepeljük vallási ünnepeinket és szervezetten fenntartjuk a kapcsolatot a Zimonyban tevékenykedő vallási közösségekkel. Szerény helyiségeinket kitártuk minden jó szándékú ember előtt. Az évek folyamán vendégeink voltak az Orvostudományi Kar tekintélyes tanárai, történelemtanárok, ismert írók és költők, számos különféle téma előadói, ami a legfontosabb a Község ajtaja minden nap nyitva áll. Amikor helyiségeink szűknek bizonyultak minden érdeklődő befogadására, a városban találtunk helyet, így 2004-ben és 2005-ben a Matica Tűzoltó Egyesületben és a Repülősök Otthonában ünnepeltük meg a hanuka vallási ünnepünket. 2008-ban a Pinocchio Színházban emlékeztünk meg a zsidó kultúra európai napjáról. Projektjeinket a Zimonyi Gimnáziumban, a Stara kapetanija Galériában, a gárdosi millenniumi torony Čubrilo Galériájában mutattuk be, a zsinagógában (étterem) ünnepeltük meg a hanukát és a tu bisvátot és két könyvbemutót tartottunk. Legutóbb legnagyobb barátként fogadtak minket a Svetozar Miletić Általános Iskolában. A kiállítás bemutatása és a holokausztról megtartott előadás után Ljubomir Mosurović iskolaigazgató az iskola csarnokában állandósította A zimonyi zsidó tábor című kiállításunkat, amely a holokauszt zsidó áldozataival foglalkozik. Különösen büszkék vagyunk kiadói tevékenységünkre. Mindössze tizenöt évi tevékenységünk alatt több mint 30 címszót jelentettünk meg. Kiadói tevékenységünk keretében minden évben közzétesszük a Zimonyi Zsidó Község tevékenységi katalógusát, eddig összesen ötöt. 2009-től 2013-ig első alkalommal támogatta a községi hatalom néhány projektünket, a többi között két tevékenységi katalógusunk nyomtatását is, amiért rendkívül hálásak vagyunk. Kiállításainkkal és könyvbemutatóinkkal bejártuk az egész Szerbiát és a volt Jugoszlávia minden tagállamát. Az izraeli parlament, a Knesszet 2014-ben külön megtisztelt bennünket azzal, hogy a demokráciájuk szentélyében mutathattuk be az Igazak a jugoszláv népek között című kiállításunkat és a Holokauszt Jugoszláviában című könyvünket. Ebben, a 2015-ös évben kis jubileumot ünnepelhetünk, a Zimonyi Zsidó Község www.joz.rs honlapja felállításának tizedik évfordulóját. A honlap nem a kíváncsiskodóknak kukucskálásra kinyitott ablak, hanem csupasz lelkünk kitárva mindenki számára, akit tevékenységünk érdekel. A több mint 120 országból honlapunkat olvasókból ítélve, „lemeztelenített lelkünk“ az egész világ részévé vált.

A felszabadulástól (1944. október 20) máig elnökeinek (Johann Goldstein, dr. Leo Brandeis, Willim Scheer, Alexander Frank, Isaak Levi, Ivan Brandeis, Vladimir Scheer és Nenad Fogel) köszönhetően, a Zsidó Községnek sikerült a zimonyi zsidó közösség fennmaradását, folyamatosságát, azonosságát, hagyományát, vallását és kultúráját megőrizni. Köszönet ezért!

Leo és Ivan Brandeis, Alexander Frank

Willim és Vladimir Scheer és Nenad Fogel

ZÁRÓSZÓ

A zimonyi zsidók a holokausztban átélt mérhetetlen szenvedések után sehogyan sem tudták felfogni, miért marad el a közösségünknek nyújtható állami támogatás. Ha elvehettek tőlünk valamit, azt elvették, de nem kívántak segíteni egykor jelentős és szinte kialudt zimonyi közösségünk megújhodásában és fellendítésében. 1999-től éppen a Zsidó Község vezetősége kínálta fel a hatalomnak, hogy megvásároljuk a zsinagógát, vagy ingyen engedjék át tevékenységünkhöz, de választ nem kaptunk. Ma, amikor az elkobzott vagyon visszaszármaztatási folyamata javában folyik, teljes (erkölcsi) joggal elvárjuk, hogy a felelősök elfogadják tisztességes egyezségünket, hogy zsinagógát adják vissza cserében mindazért, amit az állam a huszadik század ötvenes éveiben elvett tőlünk. Nem csak elvette, hanem a kilencvenes években magánszemélyeknek el is adta. A Zimonyi Zsidó Község elkobzott vagyonának értéke jóval meghaladja a zsinagóga mai értékét. A Zimonyi Zsidó Község vezetősége állhatatosan magyarázza mindenkinek, aki bármilyen módon is segíthet a zsinagóga visszaszármaztatásában, hogy azt kultúközponttá alakítjuk át, amely minden zimonyi polgárt szolgál, nekünk az egykori fellendülő zsidó közösség „maradékának“, pedig lehetővé teszi tevékenységeink szélesítését.

Tekintet nélkül a zsinagóga visszaszármaztatásának kimenetelére, okulva a történelmen át a zimonyi zsidókhoz való sokkal mostohább viszonyulásból, mi az áldozatul esett zsidó zimonyi polgárok kisszámú utódai szeretettel nyújtjuk részünkről a legjobbat egyetlen városunknak.

VÉLEMÉNY AZ ELTŰNTEK A HOLOKAUSZTBAN – ZIMONY, MINDEN KÉP EGY TÖRTÉNET CÍMŰ KIÁLLÍTÁSRÓL, MELYNEK SZERZŐJE NENAD FOGEL

Az Eltűntek a holokausztban – Zimony, minden kép egy történet Nenad Fogel szerző által felállított kiállítás a zimonyi zsidók életének és halálának párhuzamos és átfogó bemutatása. Számos életből vett fénykép révén bemutatja a XX. század első feléből társadalmi és vallási életüket, a foglalkozásokat, amelyeket űztek, mindennapjaikat, családi életüket, az államhoz és polgári szerepükhöz való viszonyulásukat. Ennek az elmúlt szép és boldog világnak a szöges ellentéte a II. világháború elején történt törés, amikor a zimonyi zsidók osztoznak az európai zsidók sorsában – kezdve a munkahelyi felmondásoktól, a házaikból való kiűzésükön, vagyonuk elkobzásán, kényszermunkára hajtásukon át egészen a Stara Gradiška és Jasenovac táborokba hurcolásukig, ahol kegyetlen véget ér életük.

Az ellentét - a fényképeken látható egyének, családok, gyermekek, barátok boldog arca és annak ismerete, hogy ezt követően nagyon gyorsan marhavagonokban usztasa táborokba hurcolták őket, ahol szinte valamennyiüket megölték - a legjobban felfedi a fasizmus, megalkotói és cinkosai szörnyűséges arcát, bizonyítva, mennyire vékony szál választja el a rendes életet a bestiális megaláztatástól, ha csupán a fasiszta elit és követőik megragadják a kizárólagos jogot, és magukénak nyilvánítják a magasabb rendű értékeket és az élethez való jogot, másoknak pedig az alacsonyabb rendűséget és a halált rendelik el. Éppen ezért már maga a virágos ruhás fiatal anyuka és az éppen felállni próbálkozó kisbabájának fényképe, akiket a Stara Gradiška táborban öltek meg, elegendő ahhoz, hogy a holokauszt és a fasizmussal való együttműködés minden jelenkori relativizálását, az áldozatok és hóhéraik „megbékélése“ iránti igényt másodszori megöletésüknek minősítsük.

A Nenad Fogel szerző által felállított kiállítás Eltűntek a holokausztban – Zimony, minden kép egy történet sorrendben a szerző negyedik kiállítása a holokauszt idején áldozatul esett jugoszláviai zsidókról (az előző három: A szerbiai igazak, A zimonyi zsidó tábor, Vándorkiállítás a jó emberekről – jugoszláviai igazak). A szerző eddigi tevékenysége során megnyilvánult nagy lelkesedése tette lehetővé, hogy megmentse a feledéstől a fényképekről rá tekintő gyermekek, nők és férfiak alakját és nevét, és megakadályozza, hogy személytelen és névtelen számokká váljanak. A szerző motívumai, amelyek hosszú évek során a Zimonyi Zsidó Közösség elnöki tisztségében és kiadói tevékenységének szerkesztői tisztségében tartják mintegy harminc publikációval, azon óhajának eredménye, hogy megőrizze a múltra való emlékezést és megakadályozza mai meghamisítását. A zsidók szenvedései kutatásának szentelt tevékenységének oka a mai részben megismétlődő csúnya múlt és visszatérése: a nacionalizmus tombolása, a népfelszabadító harc tagadása, Jugoszlávia utódköztársaságaiban a quislingek magasztalása. A szerző Nenad Fogel ezzel a kiállítással állja útját, hogy az áldozatok feledésbe merüljenek, és a történelmi revizionizmus elérje elsődleges célját: hóhérainak elrejtését. Ez a funkciója ennek a kiállításnak is.

Dr. Olivera Milosavljević professzor

Kiállításunkat és a katalógust azoknak a zsidó polgároknak szenteltük, akik a II. világháborúig Zimonyban éltek és a holokauszt áldozatai lettek. A náci Németország állami tervével összhangban azért gyilkolták meg őket, mert zsidók voltak. A holokauszt mögött tehát az állam – a Harmadik Birodalom – erőforrásai, intézményei és szervezetei álltak.

Az iszonyatos projektum kivitelezésében többek között tevékenyen részt vettek a meggyilkolt zsidók szomszédjai is. Szomszédok, akik rendes családias embereknek és polgároknak tűnnek, akik tiszteletben tartják hazájuk törvényeit, és a civilizáció elért erkölcsi értékeire és fennkölt szellemiségre törekszenek. Sokan közülük hívők voltak. Ezért, amikor a holokausztban eltűnt zimonyi zsidókról szólunk, beszélnünk kell a zimonyi Volksdeutscherokról, az etnikai németekről is, akik teljes erejükből munkálkodtak a zsidók eltűntetésében. A jugoszláviai német kisebbség a II. világháború előtt 500 000 lelket számlált. Szlovéniában, ahol mintegy tízezren éltek, régi osztrákoknak (Altösterreicher) nevezték őket, Jugoszlávia többi részeiben: Szlavóniában, Baranyában, Szerémségben, Bácskában és Bánátban Volksdeutscheroknak vagy Duna menti sváboknak hívták őket. Nagy részük tagja volt az 1920-ban, Újvidéken megalakult szervezetnek, a Kulturbundnak, amely a német kultúrát és nyelvet volt hivatott őrizni.

Szeretném hangsúlyozni, hogy nem léteznek sem jó, sem rossz nemzetek. Minden nép körében vannak derék és rossz emberek. Jugoszláviában a két háború között több száz etnikai német szocialista, szakszervezeti mozgalmi tag, a betiltott JKP tagja volt, a politikai életben a baloldali irányultságú szervezetek oldalán vett részt. Antifasiszták voltak. A háború idején mintegy kétezren aktívan részt vettek a népfelszabadító harcban vagy segítették a partizánokat. Nem a német vagy a magyar népről beszélek. A német és a magyar nép szerémségi, bánáti és bácskai tagjainak a „zsidó kérdés végső megoldásában" való aktív részvételéről szólok.

Két évvel a német hadsereg szerbiai bevonulása előtt, a Kulturbund tagjai megkezdték a logisztikai előkészületeket a polgári lakosság feletti bűntény hatékony végrehajtására. Mindenhol, ahol a Kulturbundnak tagozatai működtek, listákat állítottak össze a Birodalommal szemben ellenségesen viszonyuló személyekről, vagy akiket veszélyesnek ítéltek meg a Birodalomra nézve. Ezeket a jegyzékeket rendszeresen továbbították Grazba, a Birodalom Érdekeit Veszélyeztető Személyeket Nyilvántartó Központba. Külön listákat állítottak össze a zsidókról és vagyonukról, amelyet a Gestapo a megszállás után használt.

Nagyszámú etnikai német csatlakozott a Kulturbundhoz. Annyian jelentkeztek, hogy 1940 derekán technikai okokból a felvételüket ideiglenesen fel kellett függeszteni. Szinte minden etnikai német, 90%-uk lelkesült a náci ideológiáért és meggyőződéssel vallotta, hogy a Birodalom sorsa éppen az ő sorsa. Magatartásukat, sokan öltözködésüket is náci meggyőződésükhöz igazították.

A háború előtti években Jugoszláviában is egyre fokozottabban jelen van a Németországban végbement jelentős politikai és szervezeti változások következményeként kialakult náci ideológia. Milan Stojadinović uralkodása alatt együttműködés jön létre a jugoszláv és a német rendőrség között, melynek következménye a politikai, rendőrségi és hírszerzési tevékenység fokozottabb összehangolása a közös célok minél hatékonyabb

elérése érdekében. Titkos egyezmények születnek, a Kulturbund pedig Jugoszláviában a német hírszerzés fontos tényezőjeként hozza magát helyzetbe. Az etnikai németek büszkék szerepükre, és tömegesen segítik a német katonai hírszerző szolgálat munkáját.

A német hírszerzés számára ugyanolyan fontos volt Dimitrije Ljotić fasiszta szervezete, a ZBOR, az egyetlen csoportosulás, amelyet a megszállók megbízható szövetségesként fogadtak el. A szerbiai politikai és közélet számos ismert személyisége vett aktívan részt a német hírszerző szolgálat munkájában.

Olyan ismert és bizonyított történelmi tényeket sorolok fel, amelyekről azt hittem, hogy általánosságban elfogadottak és senki sem változtathat rajtuk, de elsősorban nem akarja megváltoztatni, hamisítani őket. Hittem, hogy a fasizmust legyőztük és a gonoszság nem fog visszatérni. Társadalmunkban elveszett az antifasizmus fogalma. Úgy tűnik, az elengedhetetlen társadalmi változásokért harcolva, elvetve egyes negatív jelenségeket, óvatlanul és felelőtlenül elvetettük az antifasizmust mint civilizációs vívmányt, amelyért százezrek áldozták életüket.

Tanúi vagyunk a neonácizmus zavartalan megnyilvánulásának, az idegengyűlölet, a rasszizmus, a sovinizmus, az intolerancia és az antiszemitizmus egyre gyakrabban felbukkanó jelenségének. Tanúi vagyunk a háborús bűnösök és quisling vezérek rehabilitálásának. Az áldozatok és gonosztevők kiegyenlítésének. A történelem meghamisításának. Tanúi vagyunk a kísérletnek, hogy emléket állítsanak a 64. zászlóaljnak, amelyet a Volksdeutscherokból a Gestapo alakított. Tagjai végezték ki Jajinciban a kommunistákat, a népfelszabadító mozgalom tagjait, a romákat és zsidókat, később a Vásártéri (Sajmište) tábor őrei voltak. Évek óta emberbaráti elnevezések mögé rejtőzve, különböző szervezetek igyekeznek emlékművet emelni azoknak, akik a zsidókat fosztogatták, megalázták, bántalmazták, kegyetlenül megkínozták és végül bestiálisan meggyilkolták. Ezen törekvésekben élen járnak a belgrádi Szerb-Német Együttműködési Társaság, valamint a müncheni Donauschwabische Kulturstiftung (Duna Menti Svábok Művelődési Alapítványa). Állítólagos óhajuk, hogy végre emlékművet állítsanak az etnikai németeknek, a kommunista terror áldozatainak. Ők azonban nem azt akarják, hogy az emlékműre vagy az emlékművekre az ártatlan áldozatok nevét véssék. Az Ismeretlen katona emlékművének mintájára az „Ismeretlen német emlékére“ emlékművet szeretnének emelni, amely a kommunista terror „valamennyi“ áldozatának állítana emléket. A „valamennyin“ értendők azok is, akiket az elkövetett bűncselekményeikért jogerős ítélettel elítéltek, mindenki, így a megszállt Versec polgármestere, Frisch Géza is.

Amikor a hősi és nagy felszabadító harcot általánosan szemlélve valaki egyedi, gyakran ellenőrizetlen, legtöbbször hamis esetekből szeretne ún. történelmi igazságot kovácsolni, ezt a történelmi tények revíziója céljából teszi. Az ilyesmi nem ok nélkül történik. Természetesen senki sem veszi szívesen, hogy felmenője háborús bűnös. A háborús bűnösök rehabilitálásának van egy másik motívuma is, ez pedig az elkobzott vagyon visszaszármaztatása iránti kérelem. Az ilyen vagyon mielőtt Volksdeutscherokhoz került volna, zsidó vagyon volt.

A történelem elferdítésében az említett szervezeteknek és egyéneknek egyes értelmiségiek is önzetlen segítséget nyújtanak, akik rejtett fasiszta érzelmeiket kommunistaelle-

nes irányválasztásuk mögé rejtik. Közülük egyesek kommunisták voltak.

Nem fér hozzá kétség, hogy a háború utáni időszakban, a német, magyar és más népek közül voltak ártatlan áldozatok is. A német és magyar áldozatok elsősorban a náci ideológia áldozatai. Ezeknek az áldozatoknak, függetlenül attól, mely néphez tartoztak, függetlenül attól, mely vallást gyakorolták, számukra társadalmunknak emléket kell állítania. Méltó módon kell megjelölni az áldozatok szenvedésének helyét és nevét. Ha nevükön nevezett áldozatoknak állítanak emléket, biztosan főt hajtok az áldozatok emlékének. A kommunista terror áldozatainak emlékműállítást kezdeményező fenti szervezetek és egyének az emlékműbe nem akarják az áldozatok nevét bevésetni. Az áldozatok személytelenné tétele újbóli meggyilkolásukat jelenti. Egyenlő a megismételt bűntettel. Állíthatja-e valaki is valakiről mérvadóan, hogy a kommunista rendszer áldozata, ugyanakkor semmit sem tud róla, nem tudja a nevét, nem tudja, hol volt és mit csinált, nem tudja a nemét és életkorát, nemzetiségét, vallását. A személytelenített áldozatok számával száztól néhány ezerig, több tízezerig lehet licitálni? Mindez civilizálatlanság, megalázó és sértő. Elsősorban az áldozatokat és hozzátartozóikat sérti. A névtelen (német) áldozatok emlékműve fészekbe rakott kakukktojás.

A történelmet nem lehet sem megváltoztatni, sem megszépíteni. Olyan, amilyen. Ez esetben szörnyű. A jobbá alakítására tett törekvések a történelem elferdítése és meghamisítása. A történelem elferdítése, bármilyen legyen is, társadalmi veszélyt jelent.

Ha szeretnénk, hogy többé ne történjenek bűncselekmények, a társadalomnak kell szembeszállnia a történelem megmásításával és elferdítésével, sokkal nagyobb erőt kell befektetni, sokkal többet kell tenni a puszta emlékezésnél, mert az emlékezés önmagában nem elég. Csak a felkutatott, bizonyított és lejegyzett emlékezés hiteles tanúja korának. Ez a kiállítás pedig éppen az, egy kor vallomása.

Aleksandar Nećak
Terraforming, főtanácsadó
igazgatóbizottsági tag

UTÓSZÓ

Az Eltűntek a holokausztban – Zimony, minden kép egy történet című kiállítás katalógusának előkészítése során elsősorban Danilo Fogel: A zimonyi zsidó közösség, Krónika 1739 – 1945) című könyv második bővített kiadásának adatait használtuk fel.

Nenad Fogel a kiállításhoz számos olyan fényképet használt, amelyet megboldogult apjával Danilo Fogellel gyűjtöttek össze az említett könyv két kiadásához. A kiállítási előkészületek során folytatódott az új képek utáni kutatás, és ezeket most első ízben mutatjuk be ezen a kiállításon. Nagy segítségére volt fivére az Izraelben élő Milan Fogel. Neki sikerült rendkívül érdekes családi fényképeket szereznie azoktól a zimonyiaktól, akik még sok évvel ezelőtt kitelepültek Jugoszláviából. A katalógus egyes részeihez a könyvből vettünk át teljes idézeteket, mint az a jasenovaci és a Stara Gradiška-i táborokban leírt megsemmisítés, vagy a felsorolt helyek, ahová a zimonyi zsidókat kényszermunkára hurcolták. A náci közlemények (Bekanntmachung) szövegét teljes egészében a könyvből vettük át.

A katalógus előkészítése során jelentős forrás volt közvetlenül a II. világháború befejezés után megjelent A megszálló és segítőik bűntettei Vajdaságban című kiadvány. A könyv kivételes dokumentum, a háború után folytatott számos bírósági ügyön alapul. A könyv fontos részei foglalkoznak az etnikai németeknek a zimonyi zsidókhoz való viszonyulásával, valamint a zsidó vagyon fosztogatásával.

Köszönettel tartozunk a belgrádi Zsidó Történeti Múzeum munkatársainak, akik maradéktalan támogatást nyújtottak a kiállítási anyag összegyűjtésében.

A Zimonyi Zsidó Község külön köszönetet mond a belgrádi Nyitott Társadalom Alapítványnak a kiállítás felállításában és a katalógus nyomtatásában nyújtott hathatós segítségéért.

Jelentős támogatást kaptunk az izraeli Josef Zsamboki mérnöktől, a túlélő belgrádi zsidók egyikétől.

A Szerbiai Zsidó Községek Szövetsége révén segítséget kaptunk a New York-i The American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) zsidó humanitárius szervezettől is. A projektumot Művelődésügyi Titkársága révén támogatta Belgrád városa is.

1
ELTŰNTEK A HOLOKAUSZTBAN – ZIMONY

Minden kép egy történet

A II. világháború világszerte mintegy 60 millió ember számára óriási anyagi pusztulást és szenvedést hozott. Az új nemzedékek körében feledésbe merült a pusztítás. Kötelességünk, hogy az áldozatok ne merüljenek feledésbe.

Az Eltűntek a holokausztban – Zimony kiállítás és a zimonyi zsidó közösség rövid történetét ismertető katalógussal szeretnék visszahozni a feledésből rokonainkat és barátainkat, akiket azért gyilkoltak meg, mert más vallásúak és nemzetiségűek voltak, hogy szembeszegüljünk az Európa-szerte duzzadó antiszemitizmussal, és megjelöljük a II. világháború befejezésének 70. évfordulóját.

A zimonyi zsidók sorsa példaként szolgálhat, milyen módon fogtak hozzá Európaszerte az egész zsidó nép megsemmisítéséhez. Először megfosztották őket polgári jogaiktól, majd elkobozták a vagyonukat, utána kényszermunkára hajtották őket, végül pedig mindannyiukat táborba (Jasenovac és Stara Gradiška) szállították, ahol következett a végső megsemmisítésük.

NYILVÁNOS TÖRTÉNELEMÓRA

A belgrádi Bölcsészettudományi Kar hallgatói a zimonyi zsidó áldozatok emlékműve előtt (2011)

2
VALLÁSI ÉLET

A zsidók központi gyülekezőhelye a zsinagóga. A mintegy húsz zsidó család első szervezett Zimonyba településétől kezdve (1739), a családi házak építésével egyidejűleg felépítették az ún. Zsidó Házat. Ebben a házban élt a rabbi (vagy a kántor), a tanító, a sakter (aki rituálisan vágja a jószágot) és az iskolaszolga. A hatóságok kemény ellenállásának dacára, hogy a zsidóknak engedélyezzék vallási létesítmény építését, 1850-ben lerakták az askenázi zsinagóga alapjait, 1863-ban pedig felszentelték. Ferenc József császár áldásával 1871-ben lefektették a szefárd zsinagóga alapjait is.

A szefárd szentély az 1944. évi bombázásoktól súlyosan károsodott

Az askenázi zsinagóga belseje 1937-ben

Az askenázi zsinagóga, a hatvanas években a Politikai Szervezetek Otthona volt. Az askenázi zsinagóga ma étterem.

3
TÁRSADALMI ÉLET - ISKOLA

A zsidók vallási előírásai szerint minden nagykorú férfinak (az egyházi nagykorúságot a tizenharmadik életév betöltésével szerzik) írástudónak kell lenni, hogy (héber nyelven) olvashassa a szent könyveket. Ennek a feladatnak a szolgálatában a zsidók vezették be először a kötelező oktatási rendszert. Az 1755. évi lakossági összeírásból megtudjuk, hogy Zimonyban már akkor volt zsidó iskola. Az iskola 1871-ben került be az állami oktatási rendszerbe, és egészen 1932-ig működött.

Az 1911. évitől az utolsó 1932. évi generációig

4
TÁRSADALMI ÉLET - EGYESÜLETEK

A XX. század elején a zsidó ifjúság lelkesedve Theodor Herzl eszméiért, egyre inkább a cionista mozgalomhoz húz. Megalakulnak a cionista egyesületek az Esperanza (1907) és a Theodor Herzl (1911), valamint a Zsidó Olvasóterem (1910). Később megalakulnak a Makkabi (Kalapács - 19011) és a Hakoah (Erő – 1923) sportegyesületek. A Kén (Fészek) cserkészegyesület 1929-ben, a Hasomér Hacair (Ifjú Őr) pedig 1931-ben alakul meg. A múlt század harmincas éveiben a Kén és a Hasomér Hacair egyesületeknek a tevékenysége tagjaiknak a Palesztinában rájuk váró új életre való felkészítésére irányult. A nők az 1870-ben alakult női Hölgytársaságban szerveződtek, amelyet negyven éven át Rosa Sonnenfeld sikeresen vezetett.

Cionista egyesület 1906-ban

Cionista ifjúság 1918-ban

Egy a sok egyesület közül, Lazar Sonnenfeld pénztáros

Rosa Sonnenfeld a Hölgytársaság elnöke fiával, Lazarral

A Theodor Herzl Cionista Egyesület 1920-ban, bekeretezve: Pavle és Oto Bihali

5
TÁRSADALMI ÉLET - EGYESÜLETEK

A Kén tagsága 1937-ben

A Kén tagsága 1931-ben

Hasomér Hacair: Vlada Sonnenberg, Marko Szemnitz, Josip Fogel, Hugo Szamlaics, Josip Pisker, Elza Klopfer, Fina Klop.

A zsidó újév megünneplése 1940-ben

6
FOGLALKOZÁSOK

A két világháború között a zimonyi zsidók között voltak orvosok, dr. Arnold Schön; ügyvédek, dr. Leo Brandeis és Samuel Sonnenfeld; mérnökök, Milan Band, Perényi Béla, Albert Spindl és dr. Jesha Farchy tanárok, dr. Albert Weiss; művészek és kultúrmunkások, Oto és Pavel Bihali. Többségük iparral és kereskedelemmel foglalkozott: Alexander Frank órás és ékszerész, Eugen Fogel pék, Ladislav Gross, Salamon Bischof, Josip és Fritz Freundenfeld, Báder Kálmán kiskereskedők voltak, Isaac Levi könyvkereskedő, Herman Lustig órás, Willim Scheer, Filip Scheer és Herman Schliedel készruha- és paszományáru kereskedést tartottak, Stevan Wechsler illatszerbolt, Lazar Sonnenfeld szárító és jéggyár tulajdonosa volt, Szemnitz Zsigának és Ignácnak szappangyáruk volt, Binder Móric és Polgár Gábriel pedig fa- és fűrésztelep tulajdonosok voltak.

Isaac Levi könyvesboltja előtt Zimonyban

Lazar Sonnenfeldnek, a szárító és jéggyár tulajdonosának saját kocsija volt

Alexander Frank a boltjában (a felvétel a II. világháború után készült)

Willim Scheer a boltja előtt

7
A ZSIDÓK ÉS A DIVAT

A zimonyi zsidók öltözködése, hajviselet és külleme egyáltalán nem tért el a többi polgárétól. A korabeli fényképek arról tanúskodnak, hogy sok zsidó „divatozott“, amit nem csupán a fényképezkedés miatt tett, hanem öltözködési stílusa volt.

Beti Čelebi, született Reisberg, Jakov

Čelebi felesége. Mindketten partizánok voltak, és túlélték a háborút.

Jakov-Jacques Čelebire Zimonyban úgy emlékeztek mint az egyik legtevékenyebb tűzoltóra

Fritz (Miroslav) Farchy a II. világháborút német hadifogolyként élte túl. A holokausztban anyja, Alisa, felesége, Alegra és fia, Mihailo vesztek oda.

Hasan Hugo 1920. január 18-án született, Zimonyban. A megszálláskor orvostanhallgató volt. A zsidóüldözést a zimonyi kórház orvosának dr. Kovačevićnek köszönhetően élte túl.

8
ZIMONYI CSALÁDOK

A Binder család a XIX. század végén költözött Bécsből Zimonyba. Binder Móric-Mavro született Belak Henriettát vette feleségül, akivel tizenhat gyermekük volt, közülük mintegy tízen Zimonyban születtek. A család nevét a Polgár családnévvel együtt emlegették, mert Binder Móric és Polgár Gábriel közösen alapították a puskatus gyárat. Hamarosan fa- és fűrésztelepet nyitottak. Zimonyban vállalatukat Binder és Polgár fatelepként emlegették.

Binder Móric - Mavro volt az egyik leggazdagabb zsidó nem csak Zimonyban, hanem a város határain túl is.

Polgár Gábriel a XIX. század második felében érkezett Zimonyba. 1853-ban született és 1915-ben hunyt el. Zimonyba településekor Binderrel együtt fatelepet nyitott, amely egészen a II. világháborúig működött. Polgáréknak a Bežanijska kosán volt birtokuk, ezen egy ideig azokat a jövendőbeli hálucokat (első telepesek) tanították mezőgazdasági munkákra, akik Palesztinába készültek kitelepülni.

9
ZIMONYI CSALÁDOK

Franziska – Fanni Schreiber 1882-ben született. Franz Koristkához ment feleségül, három leányuk volt, Valeria, Feodora és Margareta. Mindhárman túlélték a holokausztot.

Jakob Levi 1858-ban született Vidinben. Gazdag gabonakereskedő volt. Feleségével Natalija Kadmonnal tíz gyermekük született.

Polák Aladár, álnéven Radala, 1890-ben született Zimonyban Polák Fülöp és Fanni Herzl házasságából, akinek Theodor Herzl apai nagybátyja volt. Aladár Zimonyban végezte el a gimnáziumot, majd Zágrábban a jogot. Sajnos ennek a kiváló értelmiséginek a tevékenységét korai halála félbeszakította. 25 éves korában hunyt el.

Sarah Kalderon leányaival

10
KATONÁK

A zsidók mindig is lojális polgárai voltak az államnak, amelyben éltek. Nem érezték magukat vendégnek. A társadalom egyenrangú tagjának tartották magukat.

A zimonyi zsidók az I. világháborúban az Osztrák-Magyar Hadsereg kötelékébe tartoztak

Lazar Sonnenfeld

Albert Szemnitz az Osztrák-Magyar Hadseregben 1915-ben

Polák Aladár

Emil Leon, Mariana Eberle szül. Leon édesapja

11
KATONÁK

A zsidók a Jugoszláv Királyságban rendes sorkatonai szolgálatot teljesítettek, és a II. világháború kezdetén a hivatalos egységekben a megszálló ellen harcoltak.

Solomon Levi, ül

Robert Levi, az első balról. Teljes egysége 1941-ben csatlakozott a partizánmozgalomhoz

Jakov Čelebi a Jugoszláv Királyi Hadseregben

Ivan Binder és Ivan Brandeis fogságban Osnabrückben

Franja Herzog tartalékos lovasszázados

12
KATONÁK

A jugoszláviai zsidók aktívan harcoltak a partizánegységekben a megszálló ellen. Három zimonyi zsidó: Edita Pisker, Danilo Fogel és Josip Beherano is a Partizán emlékérem tulajdonosa.

Danilo Fogel, Szerémség 1944.

Jakov Čelebi partizán

Josip Beherano

Benjamin Beherano

13
VAGYONELKOBZÁS ÉS KÉNYSZERMUNKA

A zsidóság vagyonának már a megszállás első napjaiban való fosztogatását A zsidók és a zsidó vállalatok vagyonának államosításáról szóló törvényrendelettel a Narodne novine lapban, a Független Horvát Állam hivatalos lapjában 1941. október 10-én megjelentetett törvényrendelettel törvényesítették.

Független Horvát Állam - vagyonelkobzás

A zsidó vagyon eladása

Kényszermunka

14
DEPORTÁLÁS JASENOVACRA ÉS STARA GRADIŠKÁBA

Miután megritkult a zsidók letartóztatása, a kényszermunka pedig napi szokássá vált, a fasisztáknak sikerült megtéveszteni a zsidókat, hogy ez a legrosszabb, ami velük történhet. A legrosszabb azonban 1942. július 27-én kora hajnalban következett be. Elrendelték, hogy minden zsidó jelentkezzen a rendőrségen. Tulajdonképpen összegyűjtésük még azon a július 26-a és 27-e közötti éjszakán megkezdődött. A zsidók menetét a vasútállomás felé hajtották, és ott marhavagonokba szállították be, amelyek nemsokára elhagyták Zimonyt Stara Gradiška és Jasenovac irányába.

A zimonyi vasútállomás

Az első áldozat: Marianna Sasson 1942-ben Stara Gradiškán esett áldozatul. Zimony díszpolgára volt.

A zimonyi zsidó nőket és gyerekeket szétválasztották a férfiaktól és a Stara Gradiška-i táborba küldték.

A tábor kitárt kapuján át érkeznek a nők és a gyerekek. Köztük lépked Mariana Sasson. A zimonyiak úgy emlékeznek rá, mint a város díszpolgárára, meg a két trafikjára, a piacon és a város központjában.

Amikor Mariana belépett a kapun, sírva fakadt. Azonnal odaugrott hozzá Marija Burzan usztasa nő és a meghökkent nők előtt lemészárolta: „Sírsz vén boszorkány“ - kiabálta. Lánya, Judith Sasson látva lemészárolt anyját, elkezdett sírni. „Te

is sírni merészelsz?“ – kiáltott rá Marija Burzan és Judithot is megölte.

15
LEVELEZŐLAPOK A TÁBORBÓL

Alma Sasson személyisége megérdemelné, hogy külön könyvet szenteljenek neki, de még azzal sem lehetne ennek a kivételes asszonynak mindent meghálálni. A II. világháború előtt férjhez ment a szlovén Mirko – Fric Končanhoz. 1941-ben a megszállás Zimonyban érte. Férje ebben az időben Zágrábban tartózkodott. Alma minden áron csatlakozni akart férjéhez, de mivel zsidó volt, nem hagyhatta el Zimonyt. Állhatatosságával sikerült neki egy emberséges tisztviselőre lelnie, aki kiadta számára az engedélyt, hogy elutazhasson. Zágrábban találkozott a férjével és vegyes házasságának köszönhetően nem került táborba. A zimonyi zsidóság, köztük számos rokona, barátja és ismerőse Jasenovac és Stara Gradiška táborokba hurcolásáról szóló híreket nagy bánattal, sorsuk miatti szorongással és félelemmel fogadta. Megpróbálta megtalálni a módját, hogyan segíthetne és könnyíthetne a fasiszta pokolban sínylődő nemzettársain. Elkezdett csomagokat küldeni a táborba a zimonyi zsidóknak. Alma az összes akadály ellenére közel 450 csomagot küldött a jasenovaci és a Stara Gradiška-i táborba. Köztudomású, hogy a zimonyi zsidók agóniája a táborban 990 napig tartott, Alma szinte másnaponként küldött csomagot a táborba. Zágrábban hunyt el 1962-ben, és a Končan család maribori sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

David Fogel, 1945 áprilisában Jasenovacon ölték meg

David Fogel a Zágrábi Zsidó Községtől csomagot kér

Alexander Scheer, 1942 novemberében Jasenovacon ölték meg

Alexander Scheer levelet ír, küldjenek neki csomagot

16
ÁLDOZATOK

Vitalis Beherano a belgrádi Francia-Szerb Bank tiszteletre méltó tisztviselője volt. Vitalis és felesége, Erna Jasenovacon és Stara Gradiškán lelték halálukat. Fiaik, Josip (partizán volt) és Benjamin túlélték a holokausztot.

Regina és Salamon Elias. Regina 1942-ben Stara Gradiškán halt meg, Salamon Zimonyban hunyt el 1945-ben, a fénykép 1905-ben készült

Alisa Farchy 1942-ben Stara Gradiškán, férje dr. Jesha 1941-ben Zimonyban halt meg, a fénykép 1901-ben készült

A Goldstein család: Bernhard, Charlotte született Sonnenfeld, leányuk, Ella és fiaik, Oskar és Erwin, valamennyien a jasenovaci és Stara Gradiška-i táborban vesztek oda.

17
ÁLDOZATOK

Ida Erndiner kereskedő családból származott. Eugen Fogelhez ment feleségül. Ida, Eugen és fiaik, David és Josip Jasenovacon, illetve Stara Gradiškán estek áldozatul.

18
ÁLDOZATOK

Manci Kraus és kisbabája Edita, mindketten a Stara Gradiška-i táborban haltak meg.

Ida Fogel nővérével Josefina Nahmijasszal és lányával Lenka Weiss-szal, mindhárman Stara Gradiškán haltak meg

Andor és Lenka Weiss, Manci és Manfred Kraus, valamennyiüket a Stara Gradiška-i és a jasenovaci táborban érte a végzet.

19
ÁLDOZATOK

Lazar Sonnefeld volt az egyik leggazdagabb zimonyi zsidó polgár. A Franzstal zimonyi városrészben állt szeszes-ital gyára. Jéggyár tulajdonos volt, és az ismert sörgyárossal Weiferttel is dolgozott. Samuel Sonnenfeld tekintélyes ügyvéd volt. A népes Sonnenfeld családból odavesztek: Samuel, Lazar, Charlotte Goldstein, Otto, Franziska, Hilda, Angela, Ivica, Eja és Erwin.

Samuel Sonnenfeld

Filip és Malvina Scheer. Malvinát 1942 augusztusában Jajinciban, Filipet pedig 1944 januárjában Jasenovácon ölték meg. A holokauszt áldozatai lettek Filip szülei, Salamon és Regina, gyermekeik: Marko, Adolf, Alexander, Margita, Katica, Olga és az örökbe fogadott Lucia

Albert Szemnitz, 1877-ben született Almáson. Zimonyban fejezte be iskoláit és egy ideig banktisztviselőként dolgozott, majd egy nagy nyomda képviselője volt. Az elsők között toloncolták a teherautóba, amikor a Nedić hatalom táborba hurcolta a zsidókat.

20
ÁLDOZATOK

Hermina Leon, az I. világháborúban elesett Emil Leon lánytestvére

Olga Leon, Mariana Eberle édesanyja

Kristof és Mariana fiukkal, Richarddal

Mariana Eberle született Leon, Emil leánya úgy élte túl a holokausztot, hogy férje Kristof a háború idején a zimonyi Franzstalon rejtegette. Hermina Leon és Olga Leon nem fogadták el Kristof Eberle meghívását, hogy költözzenek a Franzstalra. Stara Gradiškába hurcolták őket, ott lelték halálukat.

21
ÁLDOZATOK

Alfred Katschkát 1942-ben a csetnikek ölték meg, Gavra Kohen Jasenovacról való szökési kísérlete alkalmával veszett oda, Danilo Fogel beállt partizánnak

Klara Katschka, Gerschon kántor lánya, mindketten Stara Gradiškán és Jasenovacon

vesztek oda

Josip Beherano túlélte, Alfred Katschka odaveszett, Danilo Fogel túlélte és Izahar Haim odaveszett.

22
ÁLDOZATOK

Berta Schwitzer, született Neumann a Stara Gradiška-i táborban halt meg. A népes Schwitzer családból csak Marko és Alexander élték túl a holokausztot.

Mordehai

Klara Levi

Nisim lányai, valamennyien a Jasenovac és Stara Gradiška táborokban haltak meg.

23
ÁLDOZATOK

A zimonyi zsidók szenvedése nem mérhető csupán számokkal. Az 574 áldozat a II. világháborúban áldozatul esett hatmillió zsidóhoz képest valakinek kevésnek tűnhet. Ám ha tudjuk, hogy ez a Zimonyban

1941-ben élő zsidó közösség tagjainak több, mint 90%-a, tényleges képet kapunk, mennyire elszántak voltak a hazai árulók és a megszállók a „zsidó kérdés végleges megoldása“, illetve a minden zsidó legyilkolása tekintetében.

Mi az áldozatul esett zsidó zimonyi polgárok kisszámú utódai szeretettel nyújtjuk részünkről a legjobbat egyetlen városunknak.

A zimonyi cionista ifjúság, Radalj, 1938.

A zimonyi cionista ifjúság, Škofja Loka, 1939.

A Kéna tagsága, 1933.

A Kéna tagsága, 1935.

A Kéna tagsága, 1938.

A Kéna utánpótlása, 1938.

A ZIMONYI ZSIDÓ KÖZÖSSÉG IFJÚSÁGÁT ÉS JÖVŐJÉT A JASENOVACI ÉS A STARA GRADIŠKA-I TÁBOROKBAN PUSZTÍTOTTÁK EL

24
MEGMENTŐK

A halálos fenyegetések ellenére Zimonyban voltak humánus és bátor emberek, akik mentették a zsidókat.

Három zimonyi polgár a Jad Vasemtől kiérdemelte a Világ Igaza érmét

Markovićné Martina Levecet 2000-ben nyilvánították a Világ Igazának Bennjamin és Josip Beherano, valamint Danilo Fogel megmentéséért.

Antun Benčević és Mira Cvijović 1994-ben Pavle Belah megmentéséért kapták meg a Világ Igaza címet

Nenad Fogel

VANISHED IN THE HOLOCAUST-ZEMUN

Every picture tells a story

Publisher
Jewish Community Zemun
2015

Dedicated to our parents
Danilo and Zora Fogel nee Rakić,
guerilla fighters of Tito's People's Liberation Army

Nenad and Milan Fogel

CONTENTS

INTRODUCTION 113

ZEMUN AND THE JEWS 114

THE ECONOMIC POSITION OF ZEMUN JEWS IN AUSTRIA 115

JEWS IN THE NEW COUNTRY 116

THE CONDUCT OF AUTHORITIES TOWARD JEWS IN THE WAKE OF WORLD WAR TWO 118

THE ENTRANCE OF GERMAN TROOPS INTO ZEMUN AND THE OPERATION OF THE KULTURBUND 120

THE CONFISCATING OF JEWISH PROPERTY 122

FORCED LABOR 123

THE ANNIHILATION OF ZEMUN JEWS 125

JEWS IN THE PARTISAN MOVEMENT 129

RESTORATION OF THE COMMUNITY UPON WORLD WAR TWO 130

CONCLUSION 133

PROF. DR. OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ: COMMENTS 134

ALEKSANDAR NEĆAK: A LOOK INTO THE FUTURE FROM THE PAST 135

ACKNOWLEDGEMENTS 138

TRANSLATION OF EXHIBITION PANELS TEXTS 139

EXHIBITION PANELS 147

INTRODUCTION

World War Two brought huge material destruction and the slaughter of over sixty million people throughout the world. Post-war generations have forgone all memory of it. Our duty is to safeguard remembrance of the terrible fate of its victims.

By staging the exhibition "Vanished in the Holocaust – Zemun" and the publishing of the short accompanying catalogue about the history of the Jewish Community in Zemun, we wish to bring back to memory our relatives and friends who were ruthlessly murdered just because their nationality and faith were different, and thus, counter the growing anti- Semitism throughout Europe, as well as mark the 70th anniversary of the end of World War Two.

Today, in the territories of former Yugoslavia, present in Serbia too, a movement has been instigated to proclaim all victims of World War Two equal and so rehabilitate judged and condemned war criminals. Evidence of such an effort is the initiative to build shared memorials to victims of Fascism and their executioners as well. One such memorial has already been erected in Subotica in 1994, the going explanation being that those who died were all "simply victims of war". Speaking of petitions made to pronounce all victims equal, former President of Croatia Mr. Stjepan Mesic commented: "The truth is that not one of those who died in Jasenovac can be blamed for a single person who died in Bleiburg, but many of those who died in Bleiburg are guilty of those murdered in Jasenovac."

The distinction between Jewish victims and others is not delineated by the count of the dead. The murder of Jews, which the entire world calls - the Holocaust and Israel -Shoah, differs in the fact that it was a formally approved State Project of Nazi Germany to wipe out the entire Jewish population. Hitler's obsession with the Jews and his "settlement of the question" put into writing in his book "Mein Kampf" resulted in the killing of 6 million Jews throughout Europe. Long before the officially recognized proclamation regarding the "final solution to the Jewish question" ("Endlösung der Judenfrage") was made by Nazi Germany's high officials at the conference at Wannsee in January 1942, the slaughter of Jews in Europe had already become government policy in countries allied to Germany.

Immediately upon the capitulation of Yugoslavia in April 1941, the newly instated authorities in Serbia initiated activity in solving the so-called "Jewish question". All men, Jews from Belgrade, from Banat and occupied Serbia, were arrested and imprisoned in the concentration camp "Topovske šupe". By December 1941 they were all executed at the hands of German occupying forces. In December the same year the collaborating government of Milan Nedić imprisoned the remaining Jewish population: women, children and the old, inside the Jewish camp in Zemun. In a brief space of time the chief of the Security Police in occupied Serbia, Emanuel Sheffer was able to report on June 8, 1942, to his head office in Berlin that Serbia was "Judenfrei", a country with no Jews. In the territory of the so-called Independent state of Croatia the solution to the "Jewish question" had begun in August 1941 with the opening of the death camps Jasenovac and Stara Gradiška where more than 30,000 Jews perished. Among them were 574 Jews from Zemun.

The fate of Zemun Jews can be taken as a blueprint of the way set forth throughout occupied Europe for the annihilation of the entire Jewish nation. At the outset Jews were stripped of all their civil rights upon which their entire property was confiscated; after that they were submitted to obligatory forced labor. Finally, the entire population was transported into camps (Jasenovac and Stara Gradiška), where the ultimate act, their execution, was carried out.

Zemun is situated on a loess clay terrace on the right bank of the Danube. There are records about settlements in Zemun dating back to the Neolithic age. During the time of Roman colonial rule it was called Taurunum, while the Crusaders referred to the community as Mallevilla. In records dating from the 12th century we come across the resemblance of its contemporary name, i.e. Semlin. Like a magnet, the tame banks of the Danube, the fact that it was a principal crossroads, that it had a moderate climate and that it was an area of economic significance, forever drew settlers to this particular site. From 1521 to 1717 the town was ruled by the Ottoman Empire. On the departure of the Ottomans, Austria took control and Zemun became a frontier town. Living in Belgrade at that time there were, beside a larger number of German traders and craftsmen, quite a number of Ashkenazi Jews too. By the Belgrade Peace Charter, signed on September 18, 1739, Belgrade once again became a part of the Ottoman Empire. It was reason enough for a group of some twenty, primarily Ashkenazi families to leave Belgrade and come to Zemun.

The year 1739 marks the date when the first larger group of Jews relocated and settled in Zemun. The status and conditions of living of Jews in Zemun were, up to 1746, very similar to those of the Jewish populace in other parts of Austria. Their life was that of second class citizens since there were numerous restrictions imposed on how they were obliged to live. That same year, 1746, the circumstances regarding their status worsened as new limitations were imposed when Zemun became a Military frontier town. As a rule, Jews were forbidden to settle in areas of Military frontiers and pressure was exerted to have them evicted from Zemun. Based on a decision brought by Empress Maria Theresa, dating October 8, 1753, those Jews, who were already settled in the town, were granted the privilege to stay on. At the time only thirty privileged families were granted right of residence in Zemun.

In order to keep the number to the privileged thirty, permission to marry was given only to the first-born male; however, he was not allowed to leave the family house. In case the second, or any other son in the family, were to marry, he had to leave Zemun, i.e. the Military frontier. Ownership of family houses was granted only to the privileged families who had been holders of housing property at the time the Empress's decision was brought. The increase to forty-five families came at the time of the First Serbian Uprising in 1804 when many Belgrade Jews fled the city and came to Zemun. The problem of their status was presented to Emperor Francis I who decided on January 17, 1816, that the descendants of the thirty Jewish families granted privilege of residence in Zemun in 1753 were allowed to stay on as owners of thirty houses and one community house. The issue of permanent stay in Zemun for the remaining fifteen families was settled only in 1868 when Jews living in the Military frontier were granted equal status with other confessions in Austria.

Zemun, 19th century

Rated officially "second-class citizens" upon their initial settlement in Zemun, Jews underwent a transformation to the status of prominent local community members. For a long time Jews in Austria were citizens without any rights, given permission to live in the countries of the Empire solely by the mercy of its ruler; there were hundreds of impositions and restrictions regarding their settlement, choice of profession and observance of their faith (religious freedom). By withholding permission to the building of holy edifices the Imperial authorities imposed their limitation on the observance of religious services. Beside the mentioned settlement restrictions, Jews were permitted to work only as craftsmen and merchants, and that too, only to the point of competition tolerated by their fellow Christian tradesmen. Worst of all were restrictions imposed on the choice of profession, craft or business. A variety of limitations were set down regarding the manner of trading and type of workshop services rendered by Jews. In addition Jewish shops were kept off the Main Street, the intention being to center the Jewish populace in the vicinity of Dubrovačka Street.

Although permitted to carry on trade and workshop production, Jews experienced additional bans and limitations even in these two commercial branches. For instance, when Christian traders grasped how lucrative dealing in the purchase and sale of old rags was, they made a complaint to the relevant Austrian authorities. Very soon Jews were forbidden transactions with this type of merchandise; the ban was applied not only in Zemun, but in other regions as well. Comparably, Jews were administratively banned to trade in leaches too. Complaints broached by Zemun tradesmen regarding Jewish entrepreneurship went even further when requests were made to the authorities to forbid Jews in Zemun to sell textiles, the reason being that their own trade was impaired by Jews who sold the merchandise at lower prices. Likewise, Zemun inn-keepers insisted that Jews be allowed to sell beverages to their fellow countrymen only. Such and similar requests were sanctioned by the authorities, creating unfavorable commercial conditions for Jewish tradesmen. However, one way or another, they managed to land on their feet and find new sources of income mostly by uncovering new articles to trade in.

When on February 27, 1868, Emperor Franz Joseph granted equal status to Jews living in the Military frontier to that of other confessions recognized in Austria, all restraints regarding settlement, purchase of buildings and choice of profession were annulled. From that year on the number of Jews in Zemun increased constantly. According to records dating from 1912, alongside 6,000 Serbs and 3,500 Germans, there were 1,200 Jews listed in the registrar, this being the largest number of Jews ever recorded in Zemun. With the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Zemun lost its favorable economic status as a frontier town causing a large number of Jews to leave town and settle elsewhere. Of the 1,200 Jews, 600 relocated and became residents of other cities within the newly founded country. During the period between the two wars the number of Jewish residents who stayed on in Zemun did not vary significantly.

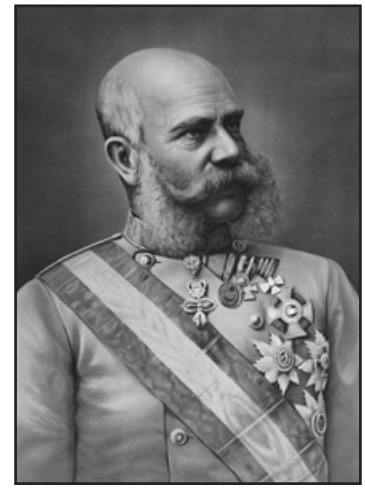

Emperor Franz Josef

With the end of World War One, Zemun, together with Vojvodina, was adjoined to the new founded state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The Jews, who had up to then lived in the Austro-Hungarian Monarchy, were all of a sudden confronted with new challenges. The official language of the new country was Serbian (Serbo-Croatian and Slovenian). Their own mother tongue and the language used officially in Austro-Hungarian schools, German, was proscribed from schools. In the Jewish school, which operated up to 1932, the curriculum was taught in two languages, Serbian and German. As a result there were a number of ethnic Germans who enrolled their children in the Jewish school. The governing system established inside the new state posed no constraints to Jews to adapt fully to their new environment. The Federation of Jewish Religious Communities was established already in 1919; its membership numbered the 64,000 Jews who lived in the territories of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the time of its inception.

Serbia was among the first countries which in 1917 supported Balfour's Declaration on the founding of a "national home for the Jewish people". Support of Jewish Zionist goals to once again establish their long abandoned homeland in Palestine was not revoked by the politics of the new state. Backing necessitated for the establishment of an independent state in the Palestine was provided by the Jews of Zemun. Their structured endeavors were implemented within Zionist organizations established at the start of the twentieth century and never ceased right up to 1941. During the thirties of the 20th century the social democratic movement of Hashomer Hatzair was particularly active.

None of Zemun's Jews were Orthodox Jews, who even today present a singularity the world over, owing to the clothes they wear and their hairstyles. The Jews of Zemun with their fashionable clothes and hairstyles and general appearance differed in no way from their fellow townsmen. From photos retrieved dating from pre-war periods it is evident that many Jews "kept up" with the latest fashion. Trendy clothes were not limited to photo sessions only, but were rather their everyday apparel. Portraying his grandfather Bernhard Bilitz, Danilo Semnitz remarks: "Grandfather was looked upon as a 'conversationalist' chairing a group that used to gather at the hotel "Central." He was always immaculately dressed. Inside his vest pocket he sported a gold watch on a long chain; a top hat adorned his head while the requisite cane was only there for reason of fashion (he used to swing it along as he strolled down the street). When greeting his fellow Zemunians, he would take his hat off and nod slightly." Many Zemun Jews were acknowledged and respected by their fellow citizens with whom they kept either business, ceremonial or friendly relationships. The parties which were held almost every year in Hotel "Central" celebrating the Jewish Purim festival were attended by Zemun's entire elite. Representatives of the Magistrate, judges, doctors, law practitioners, professors, in a word, the most eminent town folk, in the company of their spouses dressed in elaborate evening wear, would make their appearance at these occasions.

Moritz-Mavro Binder

Satisfied with their new status in the Kingdom of Yugoslavia the Jews of Zemun became successful craftsmen and

traders. Between the two wars there were doctors, law practitioners, professors, artists and cultural entrepreneurs among Zemun Jews. Industrialists, Moric Binder and Gabriel Polgar, were owners of a timber-yard and saw-mill plant. Their charitable conduct toward employees was common knowledge. They built houses for their workforce, each house containing four flats. Paying no heed to religion or nationality, they distributed wagons of firewood to the poor of Zemun each year before the onset of winter. There were engineers among the Jews of Zemun. Engineer Orban, a building contractor, constructed, among other, some sections of the Belgrade-Novi Sad motorway. Zemun Jew Albert Spindl was an architect, while construction engineer Milan Band built railway and other bridges throughout Yugoslavia. He died in 1941 in Smederevo while force-laboring on the removal of debris upon the explosion of ammunition stocked by the Germans in the old city tower, which was completely demolished. Engineer Bela Perenji was a Railways employee. All of them were prominent experts and highly respected individuals. Contrary to the stereotype of the Jew as a banker, there were no bankers among Zemun's Jewish population prior to World War Two.

Based on reports about "the enemies of the people who were commissars in Jewish shops and workplaces" published in the book "The Crimes of the Occupying Forces and their Collaborators in Vojvodina", we come upon a list of Zemun Jewish trade and crafts businessmen prior to World War Two: Alexander Frank, clock-mender and goldsmith; Eugen Fogel, baker; Ladislav Gross, Salamon Bischof, Josip and Fritz Freudenfeld, Bader Kalman, petty-goods traders; Isak Levi, bookstore owner; Herman Lustig, clock-mender; Willim Scheer and Herman Schlidel, owners of garment stores; Stevan Wechsler, scent shop proprietor; Lazar Sonnenfeld, owner of a drying-room and ice-production plant; and Sziga and Ignatz Semnitz, soap shop proprietors.

Ida and Eugen Fogel - baker

THE CONDUCT OF GOVERNMENT AUTHORITIES TOWARD JEWS IN THE WAKE OF WORLD WAR TWO

After the founding of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the governing establishments' policy of equal status for all citizens applied to its Jewish population respectively. However…"from the moment Hitler gained absolute ruling power in Germany (1933), almost all European countries propagated their own Fascist groups and measures hindering the elementary rights of local Jews amplified systematically. Initial anti-Jewish measures introduced in a number of European countries were: controlled right of entry to Jews fleeing from Nazism in Germany and the introduction of the numerus clausus for Jewish schoolchildren and students. Yugoslavia was no exception to such practice. The activity of pro-Fascist and anti-Semitic groups had been enabled by the lax government policy concerning their anti-Semitic newspapers and other published editions. By the end of the thirties, the state consented to their long standing request to prohibit entry to Jewish refugees fleeing from parts of occupied Europe" (Prof. Dr. O. Milosavljević).

The Fascist organization of Dimitrije Ljotic, "Zbor", took the lead in spreading anti-Semitism. Furthermore, one must not neglect the effect of the Serbian Orthodox Church whose Patriarch Varnava wrote eulogies on Hitler. Further influence was infiltrated by means of immigrant circles instructed by Pavelic, and other groups from abroad. Hardly a year had passed from the onset of World War Two when Yugoslav authorities introduced on October 5, 1940, racist measures which banned Jews from their state guaranteed rights. The proclamations brought prohibited Jews to do business, to produce and distribute food stuffs and nutritive goods. It further prohibited investment of their capital in this area of business. The second proclamation drastically restricted the number of Jewish pupils to enroll in secondary and higher schools.

However, even these racist measures brought only six months prior to the occupation of Yugoslavia, did nothing to make the local Jews comprehend what was lying in store for them. It is surprising how the Jews of Zemun, and I may safely claim from other territories of Yugoslavia, waited for the occupation to come without making any preparations for its onslaught. A characteristic of Zemun was that during the thirties it had a strong movement for planning relocation into the Palestine under the guidance of the Zionist organization Hashomer Hatzair (Young Guardsmen). On numerous moshavas (camping excursions), members were trained for starting a new life in a very geographically speaking "inhospitable" country. During these camps, especially in Selce in 1939, there was ample talk about the onslaught of Fascism throughout Europe. What eventually unsettled the Jewish population of Zemun to a great degree was the arrival of a larger number of Jewish refugees from Germany and Austria to Yugoslavia. If anything else, it brought home the need to relocate to the Palestine.

Within the Hashomer Hatzair everything regarding the immigration to the Palestine was scrutinized closely, especially Britain's politics on the matter. Recurring analyses of British policy was regularly looked upon with scorn and disapproval by the Youth organization. Every concession that Britain made to the Arabs on the question of limiting resettlement quotas was seen as safeguarding British interest in oil, the commodity which had already by this time become an irreplaceable energy source. The policy of the Mandate of Great Britain concerning settlement in Palestine definitely hindered the number of Zemun Jews planning to relocate to the Palestine before the pogrom of Jews began.

Cases of the massacre of Jews due to the refusal of the British Government to allow them to settle in the Palestine in their flight from Nazi terror are known and recorded in history. One such case in point happened in Yugoslavia and is known as “the Kladovo transport”. There were over 1,200 Jews from Austria, Germany and Czechoslovakia in the “transport”, who had set off for the Palestine from Vienna in November 1939. The transport was stopped in Kladovo on the Danube to await entry visas granting them settlement in the Palestine. From there the group was later transferred to the town of Sabac. Only a small number of them managed to obtain the visas in question and continued their journey to Palestine. Although, for more than a year, the Jewish community in Yugoslavia allocated sumptuous material help for the remaining greater part of this group, the occupation of Yugoslavia was practically a death sentence for all of them. Already in October 1941, in an act of retribution for soldiers killed, the German Army murdered 725 Jewish refugees in Sabac. The remaining 266 Jews from the Kladovo transport perished in the Jewish camp in Zemun, Semlin Lager.

Hashomer hatzair:
Vlada Sonnenberg, Marko Semnitz, Josip Fogel, Hugo Samlaics, Josip Pisker, Elsa Klopfer, ?, Fina Klop

THE ENTERING OF GERMAN TROOPS INTO ZEMUN AND THE ACTIVITY OF THE KULTURBUND

On April 12, 1941, the sixth day upon the enemy invasion of Yugoslavia, German occupying troops entered Zemun. Despite the fact that the territory of Zemun was given to the Independent State of Croatia, the Germans had absolute control over the city and its administration up to October 1941. German troops, together with the Gestapo (Geheime Staatspolizei), established a close collaboration with local Germans, the Volksdeutschers, who placing themselves at the disposal of Hitler became the territory's Fifth column. A greater part of the local Germans, who at the time numbered approximately 10,000 in Zemun, had actively organized and prepared their people and stood ready for the arrival of the German Army perceiving its troops as their liberators. There can be no doubt that among the local Germans there were also progressive and humane citizens; however, facts show that the majority of Zemun Germans was inculcated with Nazism. Immediately upon the entering of troops, the Germans appointed the leader of the Kulturbund, lawyer Dr. Hans Moser as Mayor of Zemun. Eager in their desire to be of service to the occupier, members of the Kulturbund had set up its organization the "Judenkontrolle" (Control of Jews), prior to the arrival of its troops into Zemun. The task of this organization was to gather as much data as possible about the town's Jewish population. The chief of the Zemun police, one of the leaders of the Zemun Kulturbund, Rudolf Theiss and his brother Paul, a Gestapo follower, played an important role in the persecution of Jews. The Jews of Zemun were obliged to pay "contribution" money and records show that in the accounts of Dr. Hans Moser and N. Brener at the Commercial Bank in Zemun there was over one million dinars of collected contributions. This sum was later used for the upkeep of the Volksdeutschers' police following orders issued by Rudolf Theiss.

In his book "The Jewish Community in Zemun" Danilo Fogel stated the list of the notorious Proclamations:

By the notorious Nazi "Bekanntmachung" (proclamations) the law practically ceased to apply to the Zemun Jews. They were outlawed. Proclamations in the form of bans and obligations regarding Jews followed one upon another.

Already on April 14, 1941, notices were placed ordering Jews (men from 15 to 60 years of age, women from 15 to 40) under the threat of death penalty, to report to Police headquarters (Polizeiamt) by April 16, for the purpose of determining their ability for physical labor.

Simultaneously, a Proclamation (Bekanntmachung) stating the bans and obligations imposed on Jews in Zemun, point by point was plastered in public places all over the town.

- Jews must wear a yellow band on their sleeves with the word “Jude” stamped on it;
- Jews are banned from approaching and entering all public places (parks, cinemas, public baths, restaurants, public transportation, etc.);
- attending school is prohibited;
- they are banned from the streets on Sundays;
- they are forbidden to leave their houses from 8 o’clock p.m. to 5 o’clock a.m.;
- they are forbidden to gather in groups larger than 5 persons (meaning that the necessary congregation for payer could not be legally gathered since religious norm requires the presence of ten men of age);
- mandatory forced labor is instituted for Jews;
- Jews are proscribed from all economic activity.

Although no public proclamation had been made, already in April 1941 an organized expulsion of Jews from their houses and luxurious flats was in process.

All of the above measures were implemented swiftly and efficiently owing to the willingness of the local Germans to be cooperative. Records containing all necessary details for every Jew in Zemun had been prepared in advance.

Apart from this they took the role of town guides. Being Zemun inhabitants they had full knowledge of its layout and co-inhabitants. Dressed in black uniforms, their police force helped the German police and soldiers turn out Jews from their homes and flats, made arrests and generally everything else required. Volksdeutschers, the Chief of Police, Rudolf Theiss and Chief of Judenkontrolle, Ernest Eger, played a proactive role in the ongoing persecution. In collaboration with the police force prompt arrests of all wealthier Jews, merchants, and factory and craft-shop owners were made by the Volksdeutschers. These Jews were held in prison for approximately two to three weeks and then released upon payment of a "deposit" ranging from twenty to eighty thousand dinars.

In the meantime "administrators" were stationed in their shops, mostly Volksdeutschers, but also local Ustashis. Making use of the time till the deposit was paid and while the owners were incarcerated, the administrators ransacked their shops and factories, taking hold of everything they possessed. In order to sanction their actions, the already stolen property was pronounced as legally placed at the disposal of the state, by the cover up "Law on state ownership of Jewish property and enterprises" announced in the National newspaper, the Official Gazette of the ISC dated October 10, 1941. In the aftermath of the brought Law, total confiscation of factories, trade shops, craftsmen workshops, business premises and offices owned by Zemun Jews was promptly enforced.

In April 1941 following the imprisonment of a part of the Jews, the forced laboring of all the others, the confiscation of businesses, eviction of the majority of Jews from their houses and flats, the operation of the Jewish Community was proscribed. Thereupon the Independent State of Croatia laid claim to and registered its ownership of the entire property of the Jewish Community in Zemun.

TKO JE U SMISLU ZAKONA ŽIDOV

U vezi s rasnim zakonodavstvom Nezavisne Države Hrvatske a posebno radi provedbe zakonske odredbe o prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća kao i radi provedbe naredbe o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samouprav[illegible] [illegible]službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja navodimo ovdje odredbe kojima se određuje tko je u smislu zakona Židov.

U smislu točke 3. zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941. Židovima se smatraju:

1. Osobe, koje potječu barem od troje predaka drugog koljena (djedova i baka), koji su Židovi porasl. Djedovi i bake vrijede kao Židovi ako su mojsijeve vjere ili su se u toj vjeri rodili.

2. Osobe, koje imaju dva predka drugog koljena Židova po rasi, i to u ovim slučajevima:

a) ako su bile 10. travnja 1941. pripadnici mojsijeve vjere ili ako su kasnije na tu vjeru prešli;

b) ako imaju bračnog druga, koji vrijedi kao Židov u smislu 1.;

c) ako su poslije stupanja na snagu zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti sklonile brak s osobom, koja ima dvoje ili više predaka drugog koljena Židova po rasi, i potomci iz takovog braka;

d) ako su nezakonita djeca sa Židovom u smislu 1., a rođe se poslije 31. siječnja 1942.;

e) ako ministarstvo za unutarnje poslove na prijedlog rasno-političkog povjerenstva odluči da vrijedi kao Židovi.

3. Osobe rođene izvan područja Nezavisne Države Hrvatske od roditelja koji ne potječu iz Nezavisne Države Hrvatske, ako su bile 10. travnja 1941. mojsijeve vjere ili imaju najmanje dvoje predaka drugog koljena Židova po rasi, ili vrijede kao Židovi u smislu zakona zemlje, iz koje potječu.

4. Osobe, koje su poslije stupanja na snagu zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti sklonile obilaženjem zakonske odredbe o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda od 30. travnja 1941. brak, koji je zabranjen, i potomci tih osoba.

5. Osobe, koje su nezakonita djeca Židovki u smislu 1.

The daily tasks of forced labor thwarted any possibility of Jews making even a scanty amount of funds to sustain the life of their families. Robbed of their possessions, evicted from their homes and flats they were all faced with destitute living conditions where each day presented a challenge to live through. It was a struggle to preserve the bare biological minimum for survival. As a rule, forced labor was a 12- hour daily toil where everybody had to bring their own food to live through the day. Jews were taken to a number of forced labor sites where all of them without exception worked in units for the German Army (Deutsche Wehrmacht) directly.

From the book "The Jewish Community in Zemun" by author Danilo Fogel we cite a list of facilities where Jews were forced to work 12- hour shifts each day.

The Danube embankment, the site where cargo was loaded into barges.

The Zemun Magistrate was taken over by the Command of one of the divisions of the German Army. A group of Jews delegated to work in this building had to carry furniture from one office to another, from one floor to another.

The building of the Agricultural faculty was taken by German engineer troops for their barracks. The group of Jews sent to the site had to clean the building, scrub the floors in the corridors and rooms.

The premises of the former Yugoslav Army for storing cannon grenades were also taken over by the Germans. The group of Jews sent to labor at the site was not as exposed to degradation as Jews at other sites. However, the physical labor was exceedingly strenuous.

At the **railway station Zemun-Novi Grad** a group of Jews was ordered to unload bales of hay and straw from wagons and to reload the bales into German trucks which transported the cargo to a certain division stationed in Dedinje, Belgrade. Supervision of the site was given to soldiers from the Suddeten and this was probably the reason why there was no manhandling, derisive talk or any form of humiliation. When the Jews working on the site of the railway station Zemun-Novi Grad spoke of the decent treatment of German soldiers, Jews working at other sites envied them, barely believing that such conditions existed in those harsh war-ridden days.

The Main Sanitary warehouse of the Royal Yugoslav Army with its complete sanitary material and medical apparatus and equipment was taken over by the German Army.

Loading operations at the Zemun railway station were considered to be less strenuous work assigned to Jews working under forced labor conditions. German soldiers were known for their disposition to buy everything they could get hold of and send the goods back to Germany.

The Army bakery in the former police school was also a storage space for various kinds of food stuff for the troops. A group of Jews worked here loading food into army trucks. Tense relations, cursing and derisive remarks were ever present during the strenuous forced labor. The hardest task was carrying big sacks of flour weighing up to 85 kilos. The guards insisted that each sack was carried by one person. Almost every person carrying the sacks was lighter in weight than the load they carried.

The petrol warehouse of the former Yugoslav Air Force buried deep underground near the Laudon trench in Zemun was also taken by the German Army. A daily 12- hour forced

labor shift was allotted also to the group of Jews assigned to the site. Their daily task was to take petrol drums and drums containing similar fuels and load them on to German military trucks. This petrol warehouse, the Zemun airport and a few other facilities were taken over by the local Germans even before the Eighth German Tank Division entered Zemun. Under the leadership of Fritz Runicki some two hundred Zemun Germans organized themselves to prevent units of the former Yugoslav Army to place mines and blow up the airport and other adjoining facilities. The group wore black uniforms with the insignia of the Nazi cross on their sleeves when setting out on such exploits. Among other things they managed to save some 750 tanks of petrol for the Wehrmacht.

The Cavalry school of the Royal Yugoslav Army was adapted and became the German Army sickbay for horses (Pferdelazarett). A larger group of Jews was assigned to forced labor in this facility.

In the book "The crimes of the occupying forces and their collaborators in Vojvodina" it is stated that : "Commandeering Jews to carry out forced labor duties was motivated not only by the fact that their physical strength should be made use of, but it was also a calculated measure to first degrade them, then torture and finally obliterate them. The atrocities performed during the process went beyond all limits of humanity."

Once the arrests of Jews decreased in number and forced labor became a daily routine, the Fascists managed to lull the Jews into believing that the brunt of their assault had passed and that nothing worse could befall them. However, the horror came with the dawn of July 27, 1942. An order was proclaimed stating that all Jews were obliged to report to the Police command. In truth the rounding up of Jews had already begun the night before, on July 26. A line of Jews was taken to the railway station where they were hauled into cattle-wagons that pulled out of Zemun railway station without delay toward Stara Gradiška and Jasenovac.

Zemun Reilway Station

The amount of suffering and slaughter of Zemun Jews cannot be fully comprehended by only stating the number of the dead. The 574 Zemun victims compared to the count of 6 million Jews murdered during World War Two may seem to some as marginal. However, once the number is translated into percentages, it adds up to a total of more that 90% of the Jewish community living in Zemun in 1941. This fact brings the number of the murdered into perspective. It further depicts the extent to which domestic collaborators and the occupying forces were dedicated in their effort to implement "the final solution to the Jewish question". We are indebted to our now deceased members Mr. Willim Scheer, Mr. Alexander Frank and Mr. Johan Goldstein, for providing the Zemun Jewish Community with an almost complete list of its members who became the victims of the Nazis. In the aftermath of World War Two, these gentlemen began gathering data about the fate of our community members. A list of those who perished was drawn up thus providing the Zemun Jewish Community with an actual record of camp victims, victims of imprisonment and of Zemun Jews who died in other places of execution. In the two editions of the book "The Zemun Jewish Community" by Danilo Fogel this list is updated with the names of some 70 newly discovered Nazi victims. Each year, on July 27, members of the Zemun Jewish Community gather before the memorial erected in the Jewish cemetery in Zemun to commemorate the 1942 July date when the Jews of Zemun were rounded up into freight wagons and taken to death camps Jasenovac and Stara Gradiška. As a token of respect and remembrance for the dead, the names of the innocent victims chiseled in stone are read out to their descendants, relatives, friends and community members.

Jasenovac - brickyard

Instead of presenting an account of the annihilation of Zemun Jews, I have decided, as the son of one of the rare Zemun Jewish Community's war survivors, to leave it to my late father

to speak of the torment of camps' Jasenovac and Stara Gradiška inmates. I will now cite some parts from the book "The Jewish Community in Zemun" that he wrote a decade ago.

This is what Danilo Fogel had to relate about the slaughter of Zemun Jews.

Such reflections have convinced me that to speak of the life of prisoners in Jasenovac in general terms would be insufficient. One should not refrain from describing even the most horrific scenes as long as there are those who blatantly deny the existence of such atrocities. This is the reason why I have decided to describe some of the events that took place in Jasenovac, fully aware of the fact that it is only a small portion of the horrors the Jews of Zemun, as well as Jews from other parts of former Yugoslavia, went through in this concentration camp.

In Yad Vashem we found Ervin Rosenberg's statement. Of all the Zemun Jews who had been deported from Zemun and interred in Jasenovac Ervin was the only survivor. His statement can only be read in Yad Vashem in Jerusalem. This account of his recollections reveals the horrific daily events that took place in Jasenovac.

The daily slave labor inside the camp started at five- thirty in the morning. The inmates were assigned to various strenuous jobs. But this was not enough for the Ustashi. They concocted all sorts of punishments, shackled feet in heavy chains being just one of them. For a time Ervin Rosenberg too had to toil bound in chains. Many could simply not endure it. Later, Ervin worked in the so called "chain house" where arms, mostly rifles, were repaired in one part of the plant. Parts for the power plant that supplied the camp and the nearby villages with electricity were also made there.

Those who worked in the plant were fully aware of the fact that their days were numbered and that they would be killed the moment they were not needed or were replaced.

According to Ervin Rosenberg's recollections the inmates were primarily preoccupied with the thought of food and how to obtain it. This fact fully emphasizes the importance of the packages that arrived from the Zagreb Jewish Community as they were crucial for survival.

Thought was also given to finding ways for brief respites and anything else that would help them stay alive. The one thing that was rarely discussed was the daily killing that took place.

In order to better perceive the inferno of Jasenovac where the Jews of Zemun spent the last days of their life, we cite parts of the statement of Ervin Müller from Vinkovci. He spent almost four years in this concentration camp and took part in the final charge from Jasenovac and thus survived.

The Ustashi killing sprees were an everyday event. At times the Ustashi would state the reason for the killings, but much of the killing was just for the fun of it, from arrogance and sheer sadism.

There were a number of work groups in the concentration camp assigned to labor in the "brick plant", the "chain plant", the "tannery", kitchen etc.

At the time Ervin Müller was working in the brick making plant, some twenty Jews were brought to Jasenovac from some provisional concentration camp. They remained in the plant for about half an hour to warm up and were then taken away by the Ustashi, apparently, to rest from the strain of the journey.

That night together with a group of twenty young prisoners Ervin was assigned to dig out a large pit. They worked in silence, tense and full of apprehension. They had no way of knowing whether they were digging their own grave. When a pit of sufficient depth was dug

up, the Ustashi took the group of diggers to a large pile of corpses and ordered them to throw the bodies into the pit and cover them up. The back of the heads on all the corpses had been smashed in. Among the dead he recognized the men that had warmed themselves in the brick plant that day.

During winter the inmates appreciated working in the brick plant or the kitchen because those were the only places where they could warm up from the bitter cold. It was strictly forbidden for any other prisoner to approach or even venture near the brick plant. However, a number of inmates could not resist the want to warm up just a little so they would stop for a minute outside the brick plant.

On one occasion an Ustashi officer caught two inmates near the brick plant. He brought them inside and to punish them he ordered that they be walled up inside the batch of fresh bricks and led into the kiln and burnt alive with the batch. Their screams were heard for some time and then everything was quiet. It appeared that the Ustashi enjoyed the show very much so that it was frequently played anew from that day on.

In July 1942 a large group of Zemun Jews was brought to the camp. They were submitted to the regular procedure of requisitioning of valuables, harassment and terrorizing. One detail deserves to be singled out. An Ustashi ordered a young man with glasses from Zemun to bring a bucket of water. The man answered that he didn't know how this was done. The Ustashi was furious and after brutally beating up the youth he placed him inside a special campsite – a separate compound encircled with barbed wire. Another Ustashi ordered the youth to bring fire wood. The youth again replied that he didn't know how it was done. The Ustashi then asked him whether there was anything he could do. It is presumed that the answer was "For you nothing!" since the Ustashi drew out his pistol and shot him on the spot.

The young man who was sworn against doing anything for the Ustashi was Hinko Gersanovic. He had been one of the leading activists of the "Hashomer Hatzair", where he had resolutely trained for his resettlement into the Palestine as a haluc.

It was the middle of 1943. The notorious "performance" was on! The Ustashi officer strode past the line-up of inmates. A specially "chosen" inmate walked beside him. Whoever the inmate pointed to was taken out of the line to be killed. Everyone was filled with fear and apprehension standing there waiting for the decision: death or protraction of life.

The inmate walks in front of the line-up and the blood freezes inside each poor man standing there facing him… who will he point his finger at? However bizarre it might seem the finger of the "colleague" turns into the finger of fate!

Finally the finger of the inmate pointed to Josip Fogel, nicknamed "Joska", from Zemun. In the same instant Joska ridden with fear panicked and made a run for it. Shots were fired and a bullet hit him in the head. Although wounded he continued to run. With a cloth wrapped around his head he even managed to hide inside the camp for some time despite the wound sustained. In the days that followed, to those he came across he would say: "I am still young to die…" At the time he was 23 years old.

Josip Fogel

Eventually the Ustashi found him out and promptly slashed his throat.

The Jewish women and children of Zemun were separated from the men and taken to Stara Gradiska.

One Jasenovac inmate, a textile expert, sent to death camp Stara Gradiska to organize the tearing up of old rags was present when the Jewish women from Zemun reached the camp. On returning to Jasenovac he told a number of inmates what he had witnessed and thus the following event has been committed to memory.

Women and children were entering through the open gate. Among the women was Mariana Sasson. The people of Zemun remember her as an honored citizen of Zemun and the owner of two tobacco shops: one in the marketplace and the second in the center of the town.

Mariana Sasson

Passing through the gate Mariana began to cry. A woman Ustashi, Maria Burzan came up to her forthwith and slit her throat in front of the stunned women shouting: "Oh, you sniveling old hag." Seeing her mother slaughtered before her very eyes Mariana's daughter, Judith Sasson burst into tears. "Well now", Maria Burzan shouted. "You dare cry, too!" and instantly slit Judith's throat.

One could go on with such horrific events and scenes for a long, long time. However, the few events told are sufficient to give one a feeling of how the inmates of Jasenovac lived and died. Among them were all the Zemun Jews brought to the death camps in cattle wagons in July 1942. (Except for the one surviving Zemun citizen).

Like nowhere else in occupied Europe, the Jews of Yugoslavia took a proactive role in the battle against enemy occupying forces. A total of 4,572 Jews fought in Partisan units; of this number 1,318 fell in the struggle for freedom. At first glance, this number strikes one as insignificant, but when the fact that a total of 82,000 Jews lived in pre-war Yugoslavia is taken into consideration, the percentage of Jewish Partisans in the organized People's Liberation War gains in count. The Yugoslav Partisan movement was the first organized force in Europe that fought actively against the occupying forces. We note with pride that the small Jewish Community contributed to the country's liberation giving ten Heroes of War of the People's Army, fourteen generals and 150 awardees of the 1941 Partisan medal, who all fought from the first organized battles right up to the country's liberation in 1945. Three Jews from Zemun received this recognition: Edita Pisker, Danilo Fogel and Josip Beherano. Jews from Zemun who fought in Partisan units and lived though the war were: Alexander Schwitzer – Sani, Jakov and Beti Čelebi, Estera Demajo–Čelebi, Sofija Aranđelović–Čelebi, Jakob Neumann, Ervin Rosenberg, and Mirko Mayer. Unfortunately, dozens of Zemun Jews gave their life in the fight for freedom. One of them Jelisaveta – Suzana Šalgo, killed in 1942, was a pre-war member of the Communist Party of Yugoslavia and together with Edita Pisker organized the Liberation movement in Zemun.

It is appropriate to also mention that Jews were always loyal citizens of the countries they lived in. They saw themselves integrated in the society never feeling that they were only guests living there. They considered themselves as loyal citizens of these countries. The Jews of Zemun fought in units of the Austro-Hungarian Army in the Great War. In the Kingdom of Yugoslavia they were regularly drafted in the King's Army and at the onset of the April War in 1941 fought in official army units against the occupier. Disregarding their patriotism, the collaboration government of Milan Nedić requested from German occupation forces to apply stricter measures towards Jewish officers of the King's Army captured in battle and interred in their POW prison camps. They only managed to survive due to the fact that they were protected under the Geneva Convention. Many who managed to escape the pogrom and deportations of the Jewish population became active soldiers of the People's Liberation War.

Hugo Samlaics Yugoslav Royal Army soldier on leave, 1938

Based on statements he managed to obtain, author Danilo Fogel gives an account of the first days after the liberation of Zemun on October 22, 1944.

The flat that had once belonged to the Sephardic haham had been the living quarters of a certain Fascist who fled from Zemun before the National Liberation Army. The moment the flat was vacant Johan Goldstein took possession of it for the requirements of the Zemun Jewish Community.

The Community immediately began functioning. At the beginning it had only nine members. One month later this number already rose to 40.

Johan Goldstein was elected as the first post-war President of the Community.

From the very start the management had to deal with numerous welfare issues: accommodation, elementary subsistence, relief for Jews in transit, etc. The salvaging of the meager remains of the Jewish Community archives, the registries of birth, marriages and the deceased and other documents began immediately. Questionnaire forms for pogrom victims were drawn up and filled based on statements and recollections of survivors. Religious life was observed as much as possible. Speaking plainly, the life of the Jewish Community was once again revived.

In June 1945 Dr. Leo Brandeis returned to Zemun and once again took the position of President.

In the years that followed the operation of the Community was carried out in fairly modest conditions. Of the building that was once owned by the Jewish Community in Zemun, measuring 250 square meters of living space in total, the authorities gave a bare 40 square meters to the Community, minus toilet and running water facilities. Still living in two flats in the building are life endorsed tenants who pay a minimal rent. When one takes into account that a certain number of Jews from other parts of Yugoslavia relocated to Zemun, it was hard to secure the essential minimum sum in lieu of social benefits out of Community funds. In order to procure enough funds to cover the needs of the impoverished Jews, the Community's administration began to lease out flats available in the building of the old school. At the same time the Ashkenazi synagogue was leased to Zemun's Municipality.

The Sephardim temple was badly damaged in the 1944 Allies bombardment of Zemun. Due to lack of funds to restore the Temple, the administration of the Zemun Jewish Community decided to tear down its remains to the ground. The left over material, doors, bricks, beams and everything else of value was sold; upon this on the land that belonged to us a block of flats was built by Zemun authorities. Only a few articles from the temple inventories of the Ashkenazi and Sephardim synagogues have been preserved. The most precious item, the Torah, was miraculously saved. During the fifties of the last century, the school building was nationalized. The Community lost rental revenue; a sum of money which to a certain degree managed to fill the Community's treasury resources and maintain basic Community operation. With the loss of its basic proceeds the management of the Zemun Jewish Community, in agreement with the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, decided to sell the Ashkenazi synagogue. Upon a series of momentous negotiations with the leading people of Zemun Municipality, the Synagogue was sold against a verbal promise that it would be put to use as a cultural center.

The promises given were soon forgotten so that the Synagogue underwent the tedious path from serving as a warehouse, disco club, an institution for social political organizations, night club and, after the 2000 year advent of democratic changes, it became the headquarters of political parties active in Zemun. Today the Synagogue is the property of the Municipality's enterprise "Zemun Business Real Estate Agency". Currently, lease-holder of the Synagogue is a restaurant of national cuisine. The Synagogue, the founding stone of which was laid in 1850, undoubtedly deserves a better fate.

The activity of the Jewish Community from 1995, when a program for the revitalization of smaller communities in Yugoslavia was initiated, reveals that we have managed to restore a lot of the activities that were common practice prior to World War Two. From the year 2000 to this day we have regularly celebrated our religious holidays and organized events with other religious communities active in Zemun. Our modest space has been opened to all people of goodwill.

During the years upon 2000 we have been host to renowned professors of the Medical Faculty, professors of history, prominent authors and poets, numerous lecturers on a variety of subjects; even more important, the doors of our Community are opened every day of the week. When the Community space we have at disposal was too small to guest all those who wished to attend our events, we went out and organized the events in larger city venues, such as, among other, our celebrations of the 2004 and 2005 Hanukah holidays inside the Fire Brigade Society "Matica" and the Zemun Home of the Air Force.

In 2008 we marked the European Day of Jewish Culture in the theatre "Pinokio". We also presented our projects in the Zemun Gymnasium, The Gallery of the Old Harbor Master's Office, The Gallery "Čubrilo" inside the Millennium Tower on Gardoš; in the Synagogue (restaurant) we celebrated the Hanukah and Tubishvat holidays and held two book promotions. The latest place where we were received with a demonstration of utmost goodwill was the elementary school "Svetozar Miletić". Upon the presentation of the exhibition and a lecture on the Holocaust, school director Mr. Ljubomir Mosurović placed on show in the school hall, as a permanent feature, our exhibition "The Zemun Jewish Camp" dedicated to the perishing of Jews in the Holocaust. We are especially proud of our publishing projects. In a period of only fifteen years of dedicated work we have published over 30 different editions. Within the scope of our publishing work every two years we also publish a "Catalogue of the Activity of the Jewish Community in Zemun". To this day we have published five such catalogues.

From 2009 to 2013 for the first time a city municipality administration gave its support to some of our projects, among other the publishing of two catalogues, for which we are truly grateful. With each exhibition that we have put on show, as well as book promotions we organized, we have traversed the entire territory of Serbia as well as all the newly-founded countries on the territory of former Yugoslavia. In 2014, the Israeli Parliament, the Knesset, honored us by allowing us to stage the exhibition about the Righteous among the Nations of Yugoslavia in the temple of Israeli democracy and to promote our book "The Holocaust in Yugoslavia". This year 2015, we are celebrating an anniversary, ten years of setting up the web site of the Jewish Community in Zemun www.joz.rs. The site is not an idle peepshow window for curiosity seekers; it is in a sense, our divested soul open to all who have any interest in the activities we undertake. Judging by the readers from over 120 countries our "personification" has found its place in the Global network and become part of the world.

We are indebted to all the Presidents of the Jewish Community from Liberation day (22.10.1944.) up to the present, Johan Goldstein, Dr. Leo Brandeis, Willim Scheer, Alexander Frank, Isak Levi, Ivan Brandeis, Vladimir Scheer and Nenad Fogel. Thanks to them the Jewish Community in Zemun has managed to secure its presence, continuity, identity, tradition, religion and its specific Zemunian Jewish Community culture. We are grateful to them all!

Leo and Ivan Brandeis, Alexander Frank

Willim and Vladimir Scheer and Nenad Fogel

CONCLUSION

What the Jews of Zemun failed to comprehend was the absence of state support to our Community in the wake of the immense tragedy that befell its membership during the Holocaust. Whatever was left of ours that could be appropriated was taken from us; however, when state assistance was needed to renew and support the operation of our once noteworthy Zemun community, which had almost become extinct, it remained uncooperative. Since 1999 the administration of the Zemun Jewish Community has been in contact with the authorities offering to repurchase the Synagogue or to have free use of it for our activities, but no agreement has been reached. Today when the process of restitution of requisitioned property is well under way, we trust that we have full (moral) right to expect that those in charge will accept a fair deal; the return of our Synagogue in exchange for all the real estate which the state appropriated from us during the fifties of the twentieth century.

The appropriated assets were perplexingly sold anew to private customers during the nineties. The value of the appropriated real estate of the Jewish Community in Zemun exceedingly surpasses the present value of the Synagogue. The one point that the administration of the Jewish Community in Zemun persistently asserts, to all who can be of any help in regaining the Synagogue, is that it would first and foremost be adapted into a cultural center open to all citizens of Zemun and in turn enable us, the "remnants" of the once prosperous Jewish community to broaden our activities.

Notwithstanding the final outcome regarding the issue of Synagogue restitution, we who are conscious of far worse treatment of Zemun Jews in past centuries, although small in number, will continue to lovingly give the best part of us to our only city as descendants of those Zemun citizens who perished in the Holocaust.

COMMENTS ON THE EXHIBITION "VANISHED IN THE HOLOCAUST – ZEMUN, EVERY PICTURE TELLS A STORY" BY AUTHOR NENAD FOGEL

The exhibition of the Jewish Community in Zemun "Vanished in the Holocaust – Zemun, Every Picture Tells a Story" by author Nenad Fogel represents a comparative and overall depiction of the life and death of Zemun Jews. The photos on show tell a story of their social and spiritual life in the first half of the 20th century illustrating their everyday lives, their professions and workshops, the family life they led, their relationship toward the country they lived in, as well as their role in the country's social life. In complete contrast to this bygone life of beauty and happiness, stands its abrupt end at the onset of World War II, when the Jews of Zemun came to share the fate of Jews all over Europe – the loss of jobs, eviction from homes, requisition of property, forced duty laboring, culminating in their internment in death camps Stara Gradiška and Jasenovac where their lives were brutally cut short.

The disparity between the happy faces before us on personal, children, friends and family photos and the stark reality that they would soon be taken by cattle wagons to Ustashi camps where they all were killed speaks best of the distorted façade of Fascism, of its authors and supporters. The discrepancy enhances the thin line separating normal life and bestial dehumanization – when a Fascist elite and its followers, come to assume they possess the exclusive right to believe themselves above all other human beings and worthy of living while others are considered inferior and therefore deserve to die. In lieu of that, the picture one of the panels of the young mother adorned in a floral dress with her baby toddler struggling to stand on its own two feet, who both perished in Stara Gradiška, speaks loud enough against any contemporaneous interpretations of the Holocaust and the collaboration with Fascists; the same can be said of attempts to "reinstate" relations between victims and their henchmen. It is in fact, a repetition of their murder.

The exhibition Jewish Community in Zemun "Vanished in the Holocaust – Zemun, Every Picture Tells a Story" by author Nenad Fogel is the fourth in a series by the same author, which all speak of the annihilation of Yugoslav Jews in the Holocaust (the preceding three being: "The Righteous of Serbia", "The Jewish Camp in Zemun – Semlin lager", and "A travelling exhibition about good people – the Righteous of Yugoslavia"). The author's enthusiasm and perseverance in his aforementioned work has made it possible for the faces and names of the children, women and men in these pictures to be preserved in the memory of the viewer, thus preventing their loss of identity, and becoming merely a number. The incentive that has maintained the author in the function of President of the Jewish Community in Zemun and, editor and author of the Community's publications, numbering more than thirty editions, is his unyielding aim to keep alive the memory of Zemun Jews' history, while simultaneously preventing any contemporary falsification of the same. Such dedicated pursuit in the study of the murder of Jews has in part been prompted by today's tendencies of reenacting the menacing past and its offshoots; these being the augmentation of nationalism, negation of the People's Liberation War coupled with the simultaneous revising of Quislings in all newly formed countries of former Yugoslavia. Once again Nenad Fogel has involved himself in keeping at bay any tampering with the memory of the victims, as well as the fulfillment of the primary goal of revisionism, the cover-up of their executors. The present exhibition unequivocally serves this purpose.

Prof. Dr. Olivera Milosavljević

The exhibition on display and the accompanying catalogue are dedicated to Jews who up to World War Two lived in Zemun and who were subsequently killed in the Holocaust. They all died in accordance with the state approved plan of Nazi Germany merely because they were Jews. In short, the Third Reich backed the Holocaust with its state resources, institutions and organizations.

The people who actively participated in the realization of this monstrous project were, among others, the very next door neighbors of the Jews killed. The neighbors, at first glance were agreeable family people and citizens who abided by the laws of their state, guided by moral values of civilization and aspirations of piety. Many of them were deeply religious people. This is the reason why, when we speak of the Jews of Zemun who perished in the Holocaust, we have to speak of Volksdeutschers, the ethnic Germans of Zemun, who put great effort in pursuing and annihilating Zemun's Jewish population. The German ethnic minority in Yugoslavia prior to World War Two numbered 500,000 people. In Slovenia, where there were around 10,000 of them, they were called Old Austrians (altosterreich) while in other parts of Yugoslavia like Slavonija, Baranja, Srem, Bačka and Banat they were called Volksdeutschers, or in the Danube Argo, the Krauts. A great number of Volksdeutschers were members of the Kulturbund, an organization founded in 1920 in Novi Sad, intended to preserve and develop German culture and language.

I wish to stress that there are no good or evil nations. In all nations there are good and bad people. Some hundreds of Volksdeutschers in Yugoslavia, between the two wars, were socialists, activists of the social syndicate organizations, members of the forbidden Communist Party of Yugoslavia and active participants of left-wing organizations present in the political life of the country. They were anti-Fascists. Some 2,000 Volksdeutschers actively participated in the People's Liberation War or helped and supported the Partisans during the war. Who I speak of here are neither the German nor the Hungarian nation. What is subsequently discussed is the active participation of the numerous individuals of German and Hungarian nationality living in Srem, Banat and Backa in the "final solution to the Jewish question".

Two years prior to the entry of the German Army into Serbia, members of the Kulturbund began to prepare the necessary logistics for an efficient criminal activity against civilians. In all towns where the Kulturbund had its sections lists of all persons of antagonistic orientation toward the Reich were drawn up, as well as of those who according to Kulturbund members' perception posed a potential threat to the interests of the Reich. Those lists were regularly dispatched to Graz to the "Center for keeping evidence of persons posing a threat to the interests of the Reich". Lists of Jews and their property were drawn up separately. The Gestapo made good use of them upon occupation. The number of Volksdeutschers who sided with the Kulturbund was enormous. The flow of new members in the middle of 1940 was such that admission had to be temporarily stopped due to lack of staff and adequate technical backup. Almost all Volksdeutschers, 90% of them, were ecstatic about Nazi ideology and were convinced that the destiny of the Reich was actually the destiny that would become their own. Nearly all adapted their behavior, and a great many their attire, to their newly founded Nazi beliefs.

Again, the years preceding the war were branded in Yugoslavia by the encroaching advent of Nazi ideology, prompted by the ominous political and organizational changes in Germany. During the tenure of Milan Stojadinović, cooperation between the Yugoslavian and

German police was established. This resulted in a tighter synchronization of political, police and intelligence operation in order to achieve greater efficacy in the implementation of mutual goals. Secret agreements were reached and the Kulturbund positioned itself as a major element of the German Intelligence Service in Yugoslavia. Proud of the role they attained, the Volksdeutschers, en masse, took part in the day-to-day business of the German Intelligence Service.

Of equal importance to the German Intelligence Service was the existence and operation of the Fascist organization "Zbor", headed by Dimitrije Ljotić. It was the only group that the occupying forces accepted as a reliable ally. A whole string of prominent individuals from the political and public life of Serbia thus became imbued operational subjects of the German Intelligence Service.

I state well known and proven historical facts which I thought were generally perceived and accepted as such and which no one could, above all would, want to modify or moreover falsify. I strongly believed that Fascism was defeated and that this evil could not rise up again. However, anti-Fascism has somehow been obscured and set aside in our society. It seems that in our efforts to institute the necessary changes in our society, shedding some of its past irregularities, we have heedlessly and irresponsibly ousted anti-Fascism in the process, a national distinction, a feat of civilization which hundreds of thousands of people gave their lives for.

Today we are witnesses to unhindered manifestations of Neo-Nazism, growing xenophobia, racism, chauvinism, intolerance, anti-Semitism. We are witnesses to the rehabilitation of war criminals and Quisling leaders; the abolishing of distinctions between victims and villains, and in general, a rewriting of history. We are also witness to attempts to raise a memorial to the members of "Battalion 69" which the Gestapo established from Volksdeutschers. It was Battalion members who executed Communists, members of the People's Liberation Movement, the Roma and Jews in Jajinci and who were later appointed as guards in the Zemun camp "Sajmište".

For quite some time now, hiding behind philanthropic names, various organizations have made attempts to raise memorials to those who deprived, degraded, maltreated, bestially tortured, and finally brutally murdered Jews. The spearheads of such activities are the Society for Serbian-German Cooperation from Belgrade, as well as the Donauschwabische Kulturstiftung from Munich, Germany. Apparently, it is their wish to finally raise a memorial to Volksdeutschers, victims of Communist terror. However, their intentions evince no desire to inscribe the names of the innocently killed on the memorial or memorials. Their wish is to raise a memorial on par with "the Unknown Soldier", in this case, to "the Unknown German" which would be a monument to "all" victims of Communist terror. Under the term "all", it is implied that it is also to those who were convicted for crimes committed, judged and sentenced to death; indeed, all of them, thus too to the occupation Mayor of Vršac, Geza Frisch.

When from the generally viewed heroic and tremendous liberation strife, individuals pinpoint to a particular case, seldom proven, for the most part false, claiming it to be a so-called historical certainty, they are actually bent on reassessing historical facts. This is not done without good reason. Primarily, no one is keen to own up to the fact that his predecessor was a war criminal. And secondly, the ongoing rehabilitation of war criminals is comprehensively motivated by prerequisites specified for restitution of confiscated property. Very frequently the disputed property, before becoming that of the Volksdeutschers, was formerly Jewish.

A particular brand of intellectuals has generously ministered to the distortion of historical facts for the above organizations and individuals, simultaneously clothing their secreted

Fascism with the embellishments of anti-Communism. Quite a number of them were declared Communists when it was needed.

No one contests the fact that there were innocent victims among the German, Hungarian and other ethnic residents in the post war period. However, of the German and Hungarian victims one has to note that they were first and foremost victims of Nazi ideology. To these victims, no matter to what ethnic group they belonged or the religion they observed, our society must erect memorials. It has to be done with dignity, indicating the place of death and the names of the victims. If a memorial is erected with the names of victims chiseled in, I shall certainly bow before their memory. However, the mentioned organizations and individuals who work toward the raising of memorials to Communist terror victims have no intention to name the victims of such terror. This depersonalization of terrorized victims is, in a sense, a repetition of the selfsame fate that befell them; a repetition of the crime.

Can anyone seriously assert that someone was a victim of the Communist regime while completely short of knowledge of the person in question; wanting name, where he or she were held captive, the nature of their crime, gender, age, nationality, faith? Assuming victims thus depersonalized, their numbers are engineered, ranging from hundreds, to several thousands, even to tens of thousands?! All this is uncivilized, uninformed, humiliating and offensive. It primarily humbles the victims and their families. A memorial to the nameless (German) dead would be a show of spinelessness to the very victims, a pulling of wool over the eyes of the public.

History cannot be changed or prettied up; it is what it is. In this case horrific. All efforts to make it greater or better are essentially a distortion and falsification of facts. Fabricating history, no matter how unpleasant it is, posses a dangerous threat to society.

If we aspire to never let such crimes happen again, we as a society, must stand up to attempts to modify or misrepresent history; effort has to be exercised relentlessly, and steps initiated that go beyond a mere tribute to the past, since it alone, is evidently not enough. Only such remembrance that is based on facts investigated, verified, recorded and filed, can be taken as a valid testament of the time in question. The exhibition before you does this to the point and is thus a testament of the time and life of its subjects.

Aleksandar Nećak
Terraforming Senior advisor
Member of the steering committee

ACKNOWLEDGEMENTS

In the preparation of the catalogue for the exhibition “Lost in the Holocaust - Every Picture Tells a Story” we primarily relied upon data published in the second updated edition of the book “The Jewish Community in Zemun, A Chronicle (1739-1945)” by author Danilo Fogel.

For the present exhibition Mr. Nenad Fogel used many photos that he and his late father, Danilo Fogel, gathered for the two editions of the mentioned book. However, in the period following the release of both editions the search for new photos continued and those unearthed are now presented for the first time in this exhibition. We are grateful to Mr. Milan Fogel, Nenad’s brother, who lives in Israel and who managed to obtain remarkable family photos of those Zemunians who left Yugoslavia a long time ago. Parts of the present catalogue are extracts from Danilo Fogel’s book, such as the descriptions of the perishing of Jews in Jasenovac and Stara Gradiška, and the list of places where the Jews of Zemun were forced to labor duty. The list of Nazi proclamations (Bekanntmachung) concerning Jews has been completely reprinted from the book.

In the making of the catalogue a major source of information were particular parts and extracts from the book “The Crimes of the Occupation Forces and their Collaborators in Vojvodina” published immediately upon World War Two. The book is an exceptional document and is based on numerous court cases that were conducted after the end of the war. A great part of the book confronts the Volksdeutscher treatment of Jews in Zemun and the plunder of Jewish property.

We are also indebted to the staff of the Jewish History Museum in Belgrade who rendered full support in the collecting of material for the exhibition that is now before you.

The Jewish Community in Zemun is exceptionally grateful to the Fund for an Open Society from Belgrade for the enormous support rendered in the making of the exhibition and catalogue printing.

We have also received great support from Eng. Josef Žamboki from Israel, one of the Jews survivors from Belgrade.

By way of the Federation of Jewish Communities in Serbia we have received support from the Jewish humanitarian organization from New York - The American Jewish Joint Distribution Committee (JDC).

The project has also received support from the City of Belgrade through its Secretariat for Culture.

1

VANISHED IN THE HOLOCAUST – ZEMUN

Every picture tells the story

World War Two brought huge material destruction and the slaughter of over sixty million people throughout the world. Post-war generations have forgone all memory of it. Our duty is to safeguard remembrance of the terrible fate of its victims.

By staging the exhibition "Vanished in the Holocaust – Zemun" and the publishing of the short accompanying catalogue about the history of the Jewish Community in Zemun, we wish to bring back to memory our relatives and friends who were ruthlessly murdered just because their nationality and faith were different, and thus counter the growing anti- Semitism throughout Europe, as well as mark the 70th anniversary of the end of World War Two.

The fate of Zemun Jews can be taken as a blueprint of the way set forth throughout occupied Europe for the annihilation of the entire Jewish nation. At the outset Jews were stripped of all their civil rights upon which their entire property was confiscated; after that they were submitted to obligatory forced labor. Finally, the entire population was transported into camps (Jasenovac and Stara Gradiška), where the ultimate act, their execution, was carried out.

A PUBLIC HISTORY LESSON

Students of the Belgrade Faculty of Philosophy in front of the memorial to the Jews of Zemun killed in WWII (2011).

2

RELIGIOUS LIFE

The central place for Jewish gatherings is the synagogue. From the first organized settlement of some twenty Jewish families in Zemun (1739), the so-called Jewish House was built concurrently with the building of family houses. The rabbi (or cantor), the school teacher, the ritual butcher of poultry (shahter) and the school janitor lived inside the Jewish house. Despite the resistance of the authorities to permit the building of religious buildings to Zemun Jews, the founding block of the Ashkenazi synagogue was laid in 1850 and it was sanctified in 1863. With the blessing of Emperor Franz Joseph, the founding block of the Sephardim synagogue was laid in 1871.

The Sephardim temple was badly damaged in the bombing of 1944.

The interior of the Ashkenazi Synagogue in 1937.

The Ashkenazi Synagogue; during the sixties the House of political organizations, today is used as a restaurant.

3

SOCIAL LIFE - SCHOOL

Jewish religious tenets require of every adult male (ecclesiastical coming of age is when a boy turns 13 years of age) to be literate and able to read holy books (in Hebrew). In order to accomplish this obligation, Jews were the first to introduce compulsory education of children. The census of 1755 indicates that at the time there was already a Jewish school in Zemun. The school gained equal status within the State's education system in 1871 and it functioned up to 1932.

The generations of 1911 to the last in 1932.

4
SOCIAL LIFE - ORGANIZATIONS

At the start of the twentieth century the Jewish young people were thrilled by the ideas of Theodore Herzl and resolved to participate in the Zionist movement. Zionist organizations "Esperanca" (1907) and "Theodor Herzl" (1911) were founded, as well as the Jewish library (1910.). Later on the sports club "Makabi" (Hammer, 1920) and "Hakoah" (Power, 1923) were formed. The Scout's association "Ken" (Nest) was founded in 1929 and the "Hashomer Hatzair" (Young guard) in 1931. During the thirties the work of "Ken" and "Hashomer Hatzair" was focused on preparing its membership for a new life in the Palestine. The women were organized in the "Lady's Society" founded in 1870 which was successfully led by Rosa Sonnefeld for forty years.

The Zionist association in 1906.

One of many associations; treasurer, Lazar Sonnefeld.

The Zionist Youth in 1918.

The President of the "Ladies Society", Rosa Sonnefeld with son Lazar.

The Zionist Society "Theodore Herzl" in 1920; Circled in: brothers Pavle and Otto Bihaly.

5
SOCIAL LIFE – ORGANIZATIONS

The membership of "Ken" in 1937

The membership of "Ken" in 1931

Hashomer Hatzair: Vlada Sonnenberg, Marko Semnitz, Josip Fogel, Hugo Samlaics, Josip Pisker, Elza Klopfer, ?, Fina Klop.

Celebration of the Jewish new year 1940.

6
PROFESSIONS AND JOBS

Between the two World Wars there were in Zemun: doctors, Dr. Arnold Schön; law practitioners, Dr. Leo Brandeis and Samuel Sonnefeld; engineers, Milan Band, Bela Perenji, Albert Spindl and Dr. Jesa Farchy; professors, Dr. Albert Weiss; artists and cultural workers Otto and Pavle Bihaly. A greater part of Zemun's Jews were employed in crafts and trade: Alexander Frank, clock-mender and goldsmith; Eugen Fogel, baker; Ladislav Gross, Salamon Bischof, Josip and Fritz Freudenfeld, Bader Kalman, petty goods tradesmen; Isak Levi, bookshop proprietor; Lustig Herman, clock-mender; Willim Scheer, Filip Scheer and Schlidel Herman owners of clothes and accessory shops; Stevan Wechsler, perfume and scents shop owner; Lazar Sonnefeld, owner of drying plant and ice production plant; Sziga and Ignatz Semnitz, owners of soap making plant and industrialists Moric Binder and Gabriel Polgar, timber merchants and sawmill owners.

Isak Levi in front of his bookshop in the center of Zemun.

Lazar Sonnenfeld, owner of a drying plant and ice production plant, had his own hansom.

Alexander Frank inside his shop (photo taken after WWII).

Willim Scheer in front of his shop.

7
JEWS AND FASHION

The Jews of Zemun with their fashionable clothes and hairstyles and general appearance differed in no way from their fellow townsmen. From photos retrieved dating from pre-war periods it is evident that many Jews "kept up" with the latest fashion. Trendy clothes were not limited to photo sessions only, but were rather their everyday apparel.

Beti Čelebi, nee Reisberg, was married to

Jakov Čelebi. Both joined up with the Partisan movement and both survived the war.

Jakov–Jacques Čelebi, remembered in Zemun as one of the most committed workers in the Fire brigade.

Fric (Miroslav) Farchy survived World War Two as a German POW. His mother Alisa, wife Alegra and son Mihajlo died in the Holocaust. 29 members of the Farchy family were killed in the Holocaust.

Hasan Hugo was born in Zemun on January 18, 1920. At the time of the occupation he was a student of medicine. He managed to survive the pogrom of Jews owing to the care of Dr. Kovačević, physician in the Zemun Hospital.

8
ZEMUN FAMILIES

The Binder family moved from Vienna to Zemun at the end of the nineteenth century. Moric-Mavro Binder married Henrietta, nee Belak. Moric and Henrietta had sixteen children of which around ten were born in Zemun. The surname of this family is frequently tied to the surname of Polgar, since Moric Binder and Gabriel Polgar jointly established a factory for the production of rifle-butts. Soon, they also became owners of a timber-yard with a lumber-mill. In Zemun the enterprise was known as the "Binder and Polgar timber-yard".

Moritz - Mavro Binder was one of the wealthiest Jews not only in Zemun but also outside the boundaries of the town.

Gabriel Polgar came to Zemun in the second half of the XIX century. He was born in 1853 and died in 1915. On his arrival in Zemun he opened a timber-yard together with Binder which operated successfully until World War Two. The Polgars owned an estate near Bežanijska kosa. For a while future Halucim were trained on the estate for their resettlement into the Palestine.

9
ZEMUN FAMILIES

Franciscka – Fani Schreiber was born in 1882. She married Franc Koristka. They had three daughters: Valeria, Feodora and Koristka. All three survived the Holocaust.

Jakob Levi was born in 1858 in Vidin. He was a wealthy grain trader. He was married to Natalia Kadmon. They had ten children.

Aladar Polak, pseudonym Radala, was born in Zemun in 1890. His parents were Filip Polak and Fani Herzl. Her father was Theodor Herzl's brother. Aladar graduated from the gymnasium in Zemun, and law studies in Zagreb. Unfortunately, his refined intellectual work was cut short by his premature death. He died at the age of 25.

Sara Kalderon with her daughters

10
SOLDIERS

Jews were always loyal citizens of the countries they lived in. They never saw themselves as guests, but as residents equal in status within the existing society.

The Jews of Zemun were soldiers of the Austro-Hungarian Army during World War One.

Lazar Sonnefeld

Albert Semnitz in the Austro-Hungarian Army. 1915

Aladar Polak

Emil Leon, father to Mariana Eberle, nee Leon

11
SOLDIERS

Jews were regularly drafted into the King's Army of Yugoslavia and at the start of World War Two they fought in army regular units against the occupying forces.

Solomon Levi, sitting

Robert Levi, first from the left. His entire unit joined the Partisan movement in 1941.

Jakov Čelebi in the King's Army of Yugoslavia

Ivan Binder and Ivan Brandeis, POWs in Osnabruck

Captain Franjo Herzog

12
SOLDIERS

The Jews of Yugoslavia fought bravely in Partisan units in battles against the occupying forces. Three Jews from Zemun were awarded the 1941 Partisan medal: Edita Pisker, Danilo Fogel and Josip Beherano.

Danilo Fogel, Srem 1944

Partisan Jakov Čelebi

Josip Beherano

Benjamin Beherano

13
CONFISCATION AND FORCED LABOR

In April 1941 following the imprisonment of a part of the Jews, the forced laboring of all the others, the confiscation of businesses, eviction of the majority of Jews from their houses and flats, the operation of the Jewish Community was proscribed. In order to sanction their actions, the already stolen property was pronounced as legally placed at the disposal of the state, by the cover up "Law on state ownership of Jewish property and enterprises" announced in the National newspaper, the Official Gazette of the ISC dated October 10, 1941.

"Narodne novine" ISC – Requisitioning of property

The sale of Jewish property

Forced labor

14
DEPORTATION TO JASENOVAC AND STARA GRADISKA CAMPS

Once the arrests of Jews decreased in number and forced labor became a daily routine, the Fascists managed to lull the Jews into believing that the brunt of their assault had passed and that nothing worse could befall them. However, the horror came with the dawn of July 27, 1942. An order was proclaimed stating that all Jews were obliged to report to the Police command. In truth the rounding up of Jews had already begun the night before, on July 26. A line of Jews was taken to the railway station where they were hauled into cattle-wagons that pulled out of Zemun railway station without delay toward Stara Gradiška and Jasenovac.

Railway station Zemun

First victim: Mariana Sasson perished in Stara Gradiška in1942. She was an honored citizen of Zemun.

The Jewish women and children of Zemun were separated from the men and taken to Stara Gradiska.

Women and children were entering through the open gate. Among the women was Mariana Sasson. The people of Zemun remember her as an honored citizen of Zemun and the owner of two tobacco shops: one in the marketplace and the second in the center of the town.

Passing through the gate Mariana began to cry. A woman Ustashi, Maria Burzan came up to her forthwith and slit her throat in

front of the stunned women shouting: "Oh, you sniveling old hag." Seeing her mother slaughtered before her very eyes Mariana's daughter, Judith Sasson burst into tears. "Well now", Maria Burzan shouted. "You dare cry, too!" and instantly slit Judith's throat.

15
POSTCARDS FROM THE CAMPS

Alma Sasson was a person who merits an entire book to be written about her. Even then one feels that it would not be enough to do her justice. Prior to World War Two she married a Slovene, Mirko-Fritz Končan. At the onset of occupation Alma was staying in Zemun, while her husband was in Zagreb. She wanted desperately to join her husband, but being a Jew she was forbidden to leave Zemun. Her perseverance led her to a sympathetic administrator who gave her a travel pass so that she could leave Zemun. In Zagreb she joined her husband and because of her marriage to a non-Jew she was not taken to a camp. The tragic news of the deportation of Zemun Jews to camps Jasenovac and Stara Gradiška among which were her many relatives, friends and acquaintances gravely saddened her and she was apprehensive about the fate that awaited them. She began to devise ways to help her Jewish brethren and if possible lessen the burden of the horrendous life inside the infernal Fascist camp. She began to send packages to the imprisoned Zemun Jews. Despite all obstacles she had to overcome in the pursuit of her plan, she managed to send some 450 packages to Jasenovac and Stara Gradiška. Since we know now that the agony of the Zemun Jews in the camps lasted 990 days, it can easily be deduced that one of her packages reached the camp inmates almost every other day. She died in Zagreb in 1962. She was buried in the family crypt of the Končan family in Maribor.

David Fogel, killed in Jasenovac in April 1945.

David Fogel, writing to the Jewish Community in Zagreb to send a package.

Alexander Scheer, writing a request for a package to be sent.

Alexander Scheer, killed in Jasenovac in November 1942.

16
VICTIMS

Vitalis Beherano was a renowned employee of the French-Serbian Bank in Belgrade. Vitalis and his wife Erna perished in Jasenovac and Stara Gradiška. Their sons: Josip (joined the Partisans) and Benjamin lived through the Holocaust.

Regina and Salamon Elias; Regina perished in Stara Gradiška 1942, and Salamon died in Zemun in 1945. Photo from 1905.

Alisa Farchy, perished in Stara Gradiška in 1942. Husband Dr. Jesa died in 1941 in Zemun. Photo from 1901.

The Goldstein family: Bernhard, Charlotte, nee Sonnefeld, daughter Ela and sons Oskar and Ervin, all perished in the camps Jasenovac and Stara Gradiška.

17
VICTIMS

Ida Erendiner came from a trader's family. She was married to Eugen Fogel. Ida, Eugen and their two sons David and Josip perished in Jasenovac, i.e. Stara Gradiška.

18
VICTIMS

Manci Kraus and her baby Edita, both perished in camps Jasenovac and Stara Gradiška.

Ida Fogel with her sister Josefina Nachmias and her daughter Lenka Weiss; all three perished in Stara Gradiška.

Andor and Lenka Weiss, Manci and Manfred Kraus, all perished in camps Jasenovac and Stara Gradiška.

19
VICTIMS

Lazar Sonnefeld was one of the wealthiest Jews in Zemun. He was the owner of a factory of alcoholic beverages in the part of Zemun called Francstal. He also owned an ice production plant and worked with the famous beer brewer Weifert. Samuel Sonnefeld was a renowned law practitioner.

Of the numerous Sonnefeld families, Samuel, Lazar, Charlotte Goldstein, Otto, Franciscka, Hilda, Angela, Ivica, Eja and Ervin perished in the Holocaust.

Samuel Sonnefeld

Filip and Malvina Scheer; Malvina was killed in August 1942 in Jajinci, while Filip was killed in January 1944 in Jasenovac. Beside the two of them, other members of the family perished in the Holocaust: Filip's father and mother, Salamon and Regina Scheer and their children: Marko, Adolf, Aleksandra, Margit, Katica, Olga and the adopted daughter Lucia.

Albert Semnitz, was born in 1877 in Almaš. He completed his school education in Zemun and briefly worked as a bank clerk, after which he became the agent of a large printing house. Albert was among the first Jews thrown into a truck used by the Nedić authorities to round up Belgrade Jews and take them to a camp.

20
VICTIMS

Hermina Leon, sister to physician Emil Leon, who was killed in World War One.

Olga Leon, mother of Mariana Eberle

Kristof and Mariana, with son Richard

Mariana Eberle, nee Leon, whose father was Emil, survived the war. Her husband Kristof hid her throughout the war in the area of Francstal in Zemun. Hermina Leon and Olga Leon did not accept Kristof Eberle's invitation to move to Francstal. They were both taken to Stara Gradiška, where they both perished.

21
VICTIMS

Alfred Katschka, killed in1942 by the Chetniks; Gavra Koen, killed in an attempt to flee from Jasenovac; and Danilo Fogel, who joined the Partisans.

Klara Katschka, daughter of cantor Gerschon; both perished in camps Stara Gradiška and Jasenovac.

Josip Beherano, survived the war, Alfred Katschka, killed, Danilo Fogel, survived, and Izahar Haim, killed.

22
VICTIMS

Berta Schwtzer, nee Neumann, perished in camp Stara Gradiška. Of the numerous Schwtzer family only Marko and Alexander survived the Holocaust.

Mordehai

Clara Levi

Nissim with daughters Stela and Mary. In front Sol and Clara Levi and little Ljiljana Ničin, the only survivor.

23
VICTIMS

The amount of suffering and slaughter of Zemun Jews cannot be fully comprehended by only stating the number of the dead. The 574 Zemun victims compared to the count of 6 million Jews murdered during World War Two may seem to some as marginal. However, once the number is translated into percentages, it adds up to a total of more

that 90% of the Jewish community living in Zemun in 1941. This fact brings the number of the murdered into perspective. It further depicts the extent to which domestic collaborators and the occupying forces were dedicated in their effort to implement "the final solution tothe Jewish question".

We, although small in number, will continue to lovingly give the best part of us to our only city as descendants of those Zemun citizens who perished in the Holocaust.

The Zionist Youth of Zemun, Radalj 1938

The Zionist Youth of Zemun, Škofja Loka 1939

The membership of "Ken", 1933

The membership of "Ken", 1935

The membership of "Ken", 1938

The youths of "Ken", 1938

THE YOUNG GENERATION AND THE FUTURE OF THE JEWISH COMMUNITY IN ZEMUN PERISHED IN DEATH CAMPS JASENOVAC AND STARA GRADIŠKA

24
SAVIORS

Despite the threat of death there were humane and courageous people in Zemun who saved Jews.

In 1953 the Israeli parliament, the Knesset, founded "Yad Vashem" - a museum in remembrance of Holocaust victims. Ten years later a commission for proclaiming the Righteous among Nations was established.

The reward in the form of a medal and diploma are a testimony of the courage of individuals, exclusively non-Jews, who during World War Two risked their own lives as well as the lives of their families to save those of Jewish people.

Three citizens of Zemun have received from Yad Vashem the medal Righteous among the Nations.

Martina Levec, married Marković awarded a Righteous among Nations Medal in 2000 for saving Benko and Josip Beherano and Danilo Fogel.

Antun Benčević and Mira Cvijović both awarded a Righteous among Nations Medal in 1994 for saving Pavle Belah.

IZLOŽBENI PANOI

AUSSTELLUNGSTAFELN

KIÁLLÍTÁSI PANNÓK

EXHIBITION PANELS

Jevrejska opština Zemun
Jewish Community Zemun הקהילה היהודית זמון

NESTALI U HOLOKAUSTU - ZEMUN
svaka slika priča priču

Drugi svetski rat doneo je ogromna materijalna razaranja i stradanje preko 60 miliona ljudi širom sveta. Nove generacije su zaboravile na ta razaranja. Naša obaveza je da ne zaborave i stradale.
Postavkom izložbe „Nestali u Holokaustu – Zemun“ i katalogom sa kratkim istorijatom jevrejske zajednice u Zemunu, želimo da otrgnemo od zaborava naše rođake i prijatelje koji su ubijeni samo zato što su bili druge vere i nacije, da se suprotstavimo narastanju antisemitizma širom Evrope, kao i da obeležimo 70 godina od završetka Drugog svetskog rata.
Sudbina Jevreja iz Zemuna može da posluži kao obrazac na koji se način širom porobljene Evrope pristupalo uništavanju celog jevrejskog naroda: prvo su im oduzeta sva građanska prava, potom im je oduzeta imovina, zatim su ih terali na prinudni rad i na kraju su ih transportovali u logore (Jasenovac i Staru Gradišku), gde su im oduzeti i životi.

ČAS IZ ISTORIJE
Studenti Filozofskog fakulteta u Beogradu 2011. godine ispred spomenika stradalim Jevrejima iz Zemuna

PROJEKAT POMOGLI:

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
FUND FOR AN OPEN SOCIETY, SERBIA

American Jewish Joint Distribution Committee

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA SRBIJE

Beograd
www.beograd.rs
SEKRETARIJAT ZA KULTURU

Ing. Josef Zamboki, Israel

VERSKI ŽIVOT

Centralno mesto okupljanja kod Jevreja je sinagoga. Od prvog organizovanog naseljavanja dvadesetak jevrejskih porodica u Zemunu (1739. g.), uporedo sa izgradnjom porodičnih kuća, bila je izgrađena i tzv. Jevrejska kuća. U ovoj kući stanovali su: rabin (ili kantor), učitelj, ritualni koljač živine (šahter) i školski poslužitelj. Uprkos velikim otporima vlasti, da se Jevrejima u Zemunu dozvoli izgradnja verskih objekata, 1850. godine je udaren kamen temeljac aškenaske sinagoge, a 1863. je osvećena. Uz blagoslov cara Franje Josipa položen je 1871. godine kamen temeljac i za sefardsku sinagogu.

Sefardski hram je bio teško oštećen u bombardovanju 1944.

Unutrašnjost aškenaske sinagoge 1937.

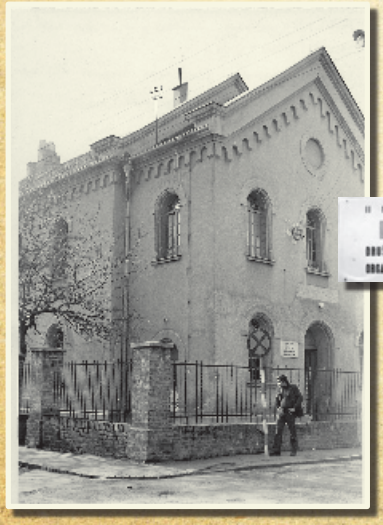

Aškenaska sinagoga, šezdesetih Dom DPO, a danas služi kao restoran

DRUŠTVENI ŽIVOT - ŠKOLA

Verski propisi kod Jevreja nalažu da svaki punoletni muškarac (crkveno punoletstvo se stiče sa navršenih 13 godina starosti) mora biti pismen da bi mogao da čita svete knjige (na hebrejskom). U funkciji te obaveze, Jevreji su prvi uveli sistem obaveznog obrazovanja. Iz popisa stanovništva sačinjenog 1755. godine saznajemo da je već tada u Zemunu postojala Jevrejska škola. Škola je uvedena u državni sistem obrazovanja 1871. godine i radila je sve do 1932.

Generacija 1911.

Generacija 1930.

Generacija 1931.

DRUŠTVENI ŽIVOT - UDRUŽENJA

Na početku dvadesetog veka jevrejska omladina, oduševljena idejama Teodora Hercla, sve više se opredeljuje za cionistički pokret. Osnivaju se cionistička udruženja „Esperanca“ (1907.) i „Teodor Hercl“ (1911.), ali i Jevrejska čitaonica (1910.). Kasnije se osnivaju i sportska društva “Makabi” (Čekić,1920.) i „Hakoah“ (Snaga, 1923.). Skautsko društvo „Ken” (gnezdo) osniva se 1929. a „Hašomer hacair“ (Mladi čuvar) 1931. Tih tridesetih godina prošlog veka delovanje Kena i Hašomer hacaira bilo je usmereno na pripremu članova za novi život u Palestini. Žene su bile organizovane u okviru „Ženskog gospojinskog društva“ osnovanog 1870, koje je sa uspehom vodila 40 godina Roza Zonenfeld.

Cionističko udruženje 1906. g.

Jedno od brojnih udruženja, blagajnik Lazar Zonenfeld

Cionistička omladina 1918.

Predsednica “Gospojinskog društva” Roza Zonenfeld sa sinom Lazarom

Cionističko društvo “Teodor Hercl” 1920. g. Uokvireni: braća Pavle i Oto Bihali

DRUŠTVENI ŽIVOT - UDRUŽENJA

Članstvo kena 1937.

Članstvo kena 1931.

Hašomer hacair:
Vlada Zonenberg, Marko Semnic, Josip Fogel, Hugo Samlaić, Josip Pisker, Elza Klopfer, ?, Fina Klop

Proslava Jevrejske nove godine 1940.g.

ZANIMANJA

Između dva svetska rata među Jevrejima u Zemunu bilo je lekara, dr Arnold Šen, advokata, dr Lav Brandajz i Samuel Zonenfeld, inženjera, Milan Band, Bela Perenji, Albert Špindl i dr Ješa Farhi, profesora, dr Albert Vajs, umetnika i kulturnih poslenika, Oto i Pavle Bihalji. Većina njih se bavila zanatima i trgovinom: Aleksandar Frank urar i zlatar, Eugen Fogel pekar, Ladislav Gros, Salamon Bišof, Josip i Fric Frojndenfeld, Bader Kalman sitni trgovci, Isak Levi vlasnik knjižare, Lustig Herman urar, Vilim Šer, Filip Šer i Šlidel Herman vlasnici konfekcijskih/galanterijskih radnji, Stevan Veksler vlasnik parfimerijske radnje, Lazar Zonenfeld vlasnik sušare i ledare, Žiga i Ignjac Semnic vlasnici sapunjare i industrijalci Moric Binder i Gabrijel Polgar, vlasnici drvare i pilane.

Isak Levi ispred svoje knjižare u centru Zemuna

Lazar Zonenfeld, vlasnik sušare i ledare imao je svoje kočije

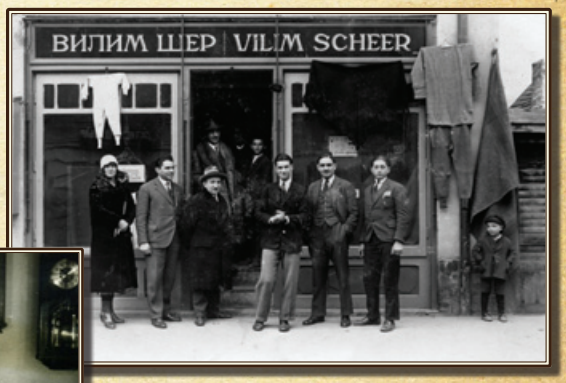

Vilim Šer ispred svoje radnje

Aleksandar Frank u svojoj radnji (snimak posle Drugog svetskog rata)

JEVREJI I MODA

Zemunski Jevreji se po odevanju, frizurom i spoljnjem izgledu apsolutno nisu razlikovali od ostalih građana. Iz dostupnih fotografija iz tog vremena vidi se da su mnogi Jevreji „terali“ modu. Nije to bilo samo radi fotografisanja, to je bio svakodnevni način oblačenja.

Beti Čelebi, rođena Rajsberg, bila je udata za Jakova Čelebija. Oboje su bili u partizanima i oboje su preživeli rat

Jakov-Žak Čelebi je ostao upamćen u Zemunu kao jedan od najaktivnijih poslenika u vatrogastvu

Fric (Miroslav) Farhi preživeo je Drugi svetski rat kao nemački ratni zarobljenik. U Holokaustu mu je stradala majka Alisa, žena Alegra i sin Mihajlo. U Holokaustu je stradalo 29 članova porodice Farhi

Hasan Hugo, rođen je u Zemunu 18. januara 1920. godine. Okupaciju je dočekao kao student medicine. Preživeo je progon Jevreja zahvaljujući dr Kovačeviću iz Zemunske bolnice.

ZEMUNSKE PORODICE

Porodica Binder se doselila krajem devetnaestog veka iz Beča u Zemun. Moric-Mavro Binder oženio se Henrijetom rođenom Belak. Moric i Henrijeta imali su šesnaestoro dece, od kojih se oko desetoro rodilo u Zemunu. Prezime ove porodice najčešće se spominjalo uz prezime Polgar, jer su Moric Binder i Gabriel Polgar zajednički osnovali Fabriku za proizvodnju kundaka za puške. Uskoro su otvorili drvaru sa pilanom. U Zemunu su ovo preduzeće svi zvali "Drvara Binder i Polgar".

Moric - Mavro Binder bio je među najbogatijim Jevrejima, ne samo u Zemunu nego i van granica ovog grada.

Gabriel Polgar došao je u Zemun u drugoj polovini XIX veka. Rođen je 1853, a umro je 1915. godine. Po dolasku u Zemun, zajedno sa Binderom, otvorio je drvaru, koja je poslovala sve do Drugog svetskog rata. Polgarovi su imali imanje kod Bežanijske kose. Na tom imanju su se jedno vreme obučavali za poljoprivredne radove budući halucim (pioniri) koji su se spremali za iseljenje u Palestinu.

ZEMUNSKE PORODICE

Franciska-Fani Šrajber rođena je 1882. godine. Bila je udata za Franca Koristku. Imali su tri ćerke: Valeriju, Feodoru i Margaretu. Sve tri su preživele Holokaust.

Jakob Levi je rođen 1858. u Vidinu. Bio je imućan žitarski trgovac. Bio je oženjen sa Natalijom Kadmon. Imali su desetoro dece.

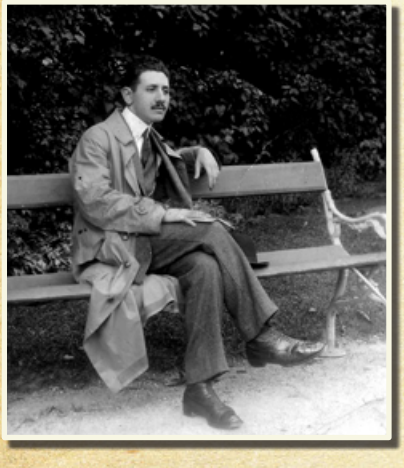

Aladar Polak, pseudonim Radala, rođen je u Zemunu 1890. godine iz braka Filipa Polaka i Fani Hercl. Njen otac je bio rođeni brat oca Teodora Hercla. Aladar je gimnaziju završio u Zemunu, a prava u Zagrebu. Nažalost, umno delovanje ovog vrsnog intelektualca prekinuto je njegovom preranom smrću. Umro je u 25. godini života.

Sara Kalderon sa ćerkama.

VOJNICI

Jevreji su uvek bili lojalni građani država u kojima su živeli. Nisu se osećali kao gosti. Sebe su doživljavali kao ravnopravni deo društva.
Jevreji iz Zemuna bili su u sastavu Austrougarske vojske u Prvom svetskom ratu.

Lazar Zonenfeld.

Albert Semnic u Austrougarskoj vojsci 1915.

Aladar Polak.

Emil Leon, otac Marijane Eberle.

VOJNICI

Jevreji su u Kraljevini Jugoslaviji redovno služili vojni rok i na početku Drugog svetskog rata borili su se u zvaničnim jedinicama protiv okupatora.

Solomon Levi, sedi.

Robert Levi, prvi s leva.
Cela njegova jedinica je 1941. g.
prišla partizanskom pokretu.

Jakov Čelebi u Vojsci Kraljevine Jugoslavije.

Ivan Brandajz i Ivan Binder
u zarobljeništvu u Osnabriku.

Kapetan Franja Hercog.

VOJNICI

Jevreji iz Jugoslavije aktivno su učestvovali u partizanskim jedinicama u borbi protiv okupatora. Troje Jevreja iz Zemuna su nosioci Partizanske spomenice: Edita Pisker, Danilo Fogel i Josip Beherano.

Danilo Fogel, Srem 1944.

Partizan Jakov Čelebi.

Josip Beherano.

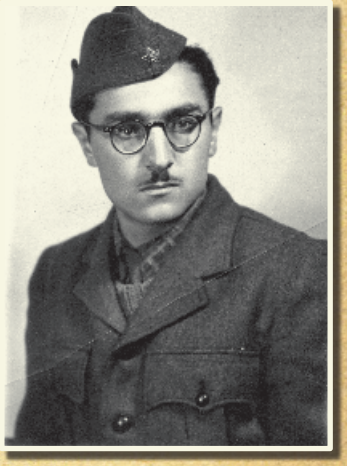

Benjamin Beherano.

ODUZIMANJE IMOVINE I PRINUDNI RAD

U aprilu 1941. godine, pošto je deo Jevreja u Zemunu bio zatvoren, ostali bili terani na prinudni rad, jevrejske radnje oduzete, a mnogi isterani iz svojih kuća ili stanova, zabranjen je i dalji rad Jevrejske opštine. Već opljačkana imovina Jevreja tokom prvih dana okupacije, pokrivena je „Zakonskom odredbom o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća“, objavljenom 10. oktobra 1941. u Narodnim novinama, službenom listu NDH.

NARODNE NOVINE

SLUŽBENI LIST NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

ZAGREB, petak 10. listopada 1941. Broj 149

“Narodne novine” NDH - Oduzimanje imovine.

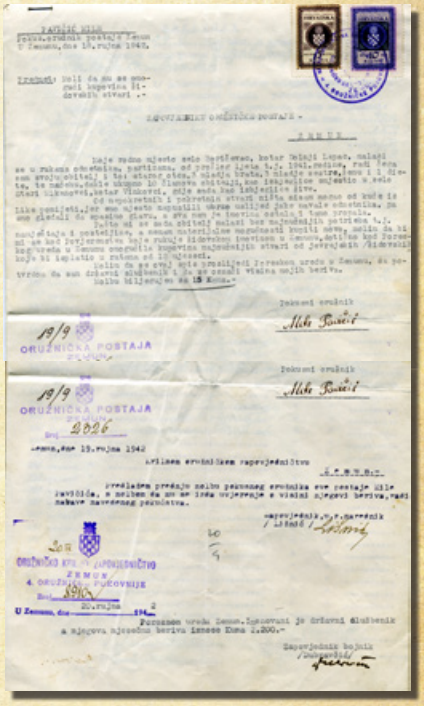

Prodaja jevrejske imovine.

Prinudni rad.

DEPORTACIJA U LOGORE JASENOVAC I STARU GRADIŠKU

Pošto su se proredila hapšenja Jevreja, a prinudni rad postao svakodnevna navika, fašistima je uspelo da zavaraju Jevreje kako je to ono najgore što ih može snaći. Međutim, ono najgore je došlo u ranu zoru 27. jula 1942. godine. Naređeno je da se svi Jevreji jave policiji. U stvari skupljanje Jevreja počelo je već te noći između 26 i 27 jula.

Povorka Jevreja poterana je prema železničkoj stanici i potrpana u stočne vagone, koji su ubrzo napustili Zemun u pravcu Stare Gradiške i Jasenovca.

Železnička stanica Zemun.

Prva žrtva: Marijana Sason stradala u Staroj Gradiški 1942. Bila je počasni građanin Zemuna.

Zemunske Jevrejke i deca bili su razdvojeni od muškaraca i odvedeni u Staru Gradišku.

Kroz otvorenu kapiju logora ulaze žene i deca. Među ženama korača i Marijana Sason. Zemunci je pamte po tome što je bila počasni građanin Zemuna, a i zato što je posedovala dve trafike: na pijaci i u centru grada.

Kada je Marijana prošla kroz kapiju počela je da plače. Odmah je priskočila ustašica Marija Burzan i pred zaprepašćenim ženama zaklala ju je vičući: “A, plačeš, matora veštice”. Njena ćerka Judita Sason, videći zaklanu majku poče da plače. “Tako znači” viknula je Marija Burzan, “i ti se usuđuješ da plačeš!“ i preklala Juditu.

DOPISNICE IZ LOGORA

Alma Sason je ličnost koja zaslužuje da joj se posveti posebna knjiga, a i onda se u pravoj meri ne bi moglo odužiti ovoj izuzetnoj ženi. Pre II svetskog rata udala se za Slovenca Mirka - Frica Končana. Okupacija 1941. zatekla je Almu u Zemunu, a muž joj se u to vreme nalazio u Zagrebu. Htela je po svaku cenu da se pridruži svom suprugu, ali kao Jevrejka nije smela da napušta Zemun. Svojom upornošću uspela je da nađe jednog humanog službenika koji joj je izdao propusnicu da može da otputuje. U Zagrebu se sastala sa mužem i zahvaljujući mešovitom braku nije bila oterana u logor. Tragičnu vest o teranju zemunskih Jevreja u logore Jasenovac i Stara Gradiška, među kojima su bili i njeni mnogobrojni rođaci, prijatelji i poznanici, primila je sa dubokom tugom, sa zebnjom i strahom za njihovu sudbinu. Počela je da smišlja način kako da pomogne i olakša život svojim sunarodnicima u tom fašističkom paklu. Počela je da šalje pakete zemunskim Jevrejima u logor. Alma je i pored svih zapreka poslala oko 450 paketa u Jasenovac i Staru Gradišku. Pošto se zna da je agonija zemunskih Jevreja u logoru trajala oko 990 dana, znači da je Alma skoro svakog drugog dana slala po jedan paket u logor. Umrla je u Zagrebu 1962. godine a sahranjena je u porodičnoj grobnici Končanovih u Mariboru.

David Fogel, ubijen u Jasenovcu aprila 1945.

Aleksandar Šer, ubijen u Jasenovcu novembra 1942.

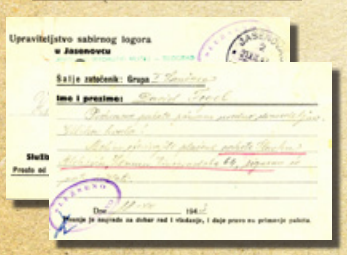

Upraviteljstvo sabirnog logora
u Jasenovcu

Šalje zatočenik: Grupa
Ime i prezime: David Fogel

Stalna
Prosto od

Dne ..... 194..
Financje je naprada za dobar rad i vladanje, i daje pravo na primanje paketa.

David Fogel piše Židovskoj općini Zagreb da pošalju paket.

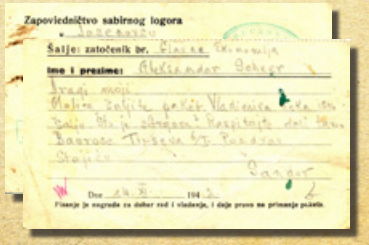

Zapovjedništvo sabirnog logora
u Jasenovcu

Šalje: zatočenik br. Slavka
Ime i prezime: Aleksandar Šekar

Dne 24. 9. 194..
Financje je naprada za dobar rad i vladanje, i daje pravo na primanje paketa.

Aleksandar Šer piše da se pošalje paket.

Vitalis Beherano bio je cenjeni nameštenik Francusko-srpske banke u Beogradu. Vitalis i supruga Erna stradali su u Jasenovcu i Staroj Gradiški. Njihovi sinovi Josip (bio u partizanima) i Benjamin su preživeli Holokaust.

Regina i Salamon Elijas. Regina je stradala u Staroj Gradiški 1942, a Salamon je umro u Zemunu 1945. Foto iz 1905.

Alisa Farhi stradala u Staroj Gradiški 1942. Suprug dr Ješa umro 1941. u Zemunu. Foto iz 1901.

Porodica Goldštajn: Bernhard, Šarlota rođena Zonenfeld, kći Ela i sinovi Oskar i Ervin, svi su stradali u logorima Jasenovac i Stara Gradiška.

Ida Erndiner je poticala iz trgovačke porodice. Bila je udata za Eugena Fogela. Ida, Eugen i njihova dva sina David i Josip stradali su u Jasenovcu, odnosno Staroj Gradiški.

STRADALI

Manci Kraus i njena beba Edita, obe su stradale u logoru Stara Gradiška.

Josefina Nahmijas, njena ćerka Lenka Vajs i sestra Ida Fogel, sve tri su stradale u Staroj Gradiški.

Andor i Lenka Vajs, Manci i Manfred Kraus, svi su stradali u logorima Jasenovac i Stara Gradiška.

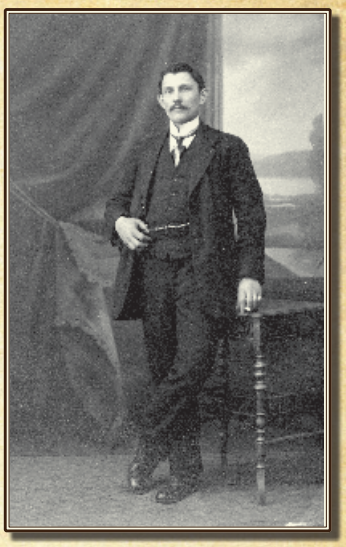

Samuel Zonenfeld.

Lazar Zonenfeld bio je jedan od najimućnijih Jevreja u Zemunu. Imao je fabriku alkoholnih pića u delu Zemuna koji se zvao Francstal. Posedovao je ledaru a radio je i sa poznatim pivarom Vajfertom. Samuel Zonenfeld bio je ugledni advokat.

Od brojnih članova porodice Zonenfeld u Holokaustu su stradali: Samuel, Lazar, Šarlota Goldštajn, Oto, Franciska, Hilda, Angela, Ivica, Eja i Ervin.

Malvina i Filip Šer
Malvina je ubijena avgusta 1942. u Jajincima a Filip je ubijen januara 1944. u Jasenovcu. Pored njih dvoje u Holokaustu su stradali otac i majka Filipa, Salamon i Regina Šer i njihova deca: Marko, Adolf, Aleksandra, Margita, Katica, Olga i usvojena Lucija.

Albert Semnic, rođen 1877. u Almašu. Završio je školu u Zemunu i jedno vreme je radio kao bankarski činovnik, a zatim kao zastupnik jedne velike štamparije. Albert je među prvima bio utrpan u kamion, kojim su Nedićeve vlasti kupile beogradske Jevreje za logor.

Hermina Leon, sestra lekara Emila Leona stradalog u Prvom svetskom ratu.

Olga Leon, majka Marijane Eberle.

Kristof i Marijana sa sinom Rihardom. Marijana Eberle rođena Leon od oca Emila preživela je tako što ju je suprug Kristof sve vreme rata krio na Francstalu u Zemunu. Hermina Leon i Olga Leon nisu prihvatile poziv Kristofa Eberlea da se presele u Francstal. Oterane su u logor Stara Gradiška, gde su i stradale.

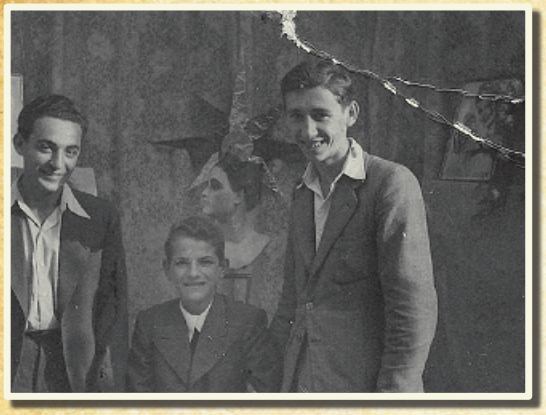

Alfred Kačka, ubijen 1942. od strane četnika, Gavra Koen stradao u pokušaju bekstva iz Jasenovca i Danilo Fogel otišao u partizane.

Klara Kačka, ćerka kantora Geršona, oboje su stradali u logorima Stara Gradiška i Jasenovac.

Josip Beherano, preživeo, Alfred Kačka, stradao, Danilo Fogel, preživeo i Izahar Haim, stradao.

STRADALI

Berta Švicer, rođena Najman stradala je u logoru Stara Gradiška. Od brojne porodice Švicer preživeli su Holokaust samo Marko i Aleksandar.

Moredhaj.

Klara Levi.

Nisim Levi sa ćerkama Stelom i Meri. Ispred Sol i Klara Levi i mala Ljiljana Ničin, jedina preživela.

STRADALI

Veličina stradanja Jevreja iz Zemuna ne može se opisati samo brojevima. Broj od 574 stradalih, u odnosu na 6 miliona jevrejskih žrtava u Drugom svetskom ratu, nekome može izgledati mali. Međutim, kada se zna da je to preko 90% članova jevrejske zajednice koji su živeli u Zemunu 1941. godine, onda se dobija prava slika koliko su domaći izdajnici i okupatori bili posvećeni „konačnom rešenju jevrejskog pitanja“, odnoso ubijanju svih Jevreja.

Mi malobrojni potomci stradalih Jevreja, građana Zemuna, nastavljamo sa ljubavlju da pružamo ono najbolje od nas našem jedinom gradu.

Cionistička omladina Zemuna, Radalj 1938.

Cionistička omladina Zemuna, Škofja Loka 1939.

Članstvo „kena” 1933.

Članstvo „kena” 1935.

Članstvo „kena” 1938.

Podmladak „kena” 1938.

MLADOST I BUDUĆNOST JEVREJSKE ZAJEDNICE U ZEMUNU STRADALA JE U LOGORIMA JASENOVAC I STARA GRADIŠKA

SPASIOCI

Uprkos smrtnim pretnjama bilo je humanih i hrabrih ljudi u Zemunu koji su spasavali Jevreje.

Izraelski parlament Kneset, osnovao je 1953. godine "Jad Vašem", muzej sećanja na žrtve Holokausta. Deset godina kasnije ustanovljena je Komisija za proglašenje Pravednika među narodima.

To priznanje, u vidu medalje i povelje, svedoči o hrabrom činu osoba, isključivo nejevreja, koji su tokom Drugog svetskog rata reskirali svoje živote i živote svojih bližnjih, kako bi spasavali često njima nepoznate osobe jevrejskog porekla.

Troje građana Zemuna dobilo je od Jad Vašema medalju Pravednika među narodima.

Martina Levec, udata Marković proglašena je 2000. godine za Pravednika među narodima za spasavanje Benka i Josipa Beherana i Danila Fogela.

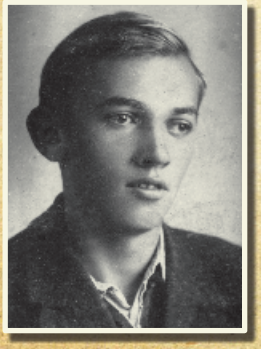

Antun Benčević i Mira Cvijović proglašeni su 1994. godine za Pravednike među narodima za spasavanje Pavla Belaha.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

341.485(=411.16)(497.11)”1941/1945”(083.824)\\ .
323.12(=411.16)(497.11)”1941/1945”(083.824)
94(=411.16)(497.11 Земун)”1941/1945”(083.824)

ФОГЕЛ, Ненад, 1950-
Nestali u holokaustu - Zemun : svaka slika priča priču / Nenad Fogel ; [prevod na engleski Olivera Polajner]. - Beograd : Jevrejska opština Zemun, 2015 (Beograd : Digital art). - 145, 24 str. : ilustr. ; 24 cm

Srp. tekst i nem., mađ. i engl. prevod. - Deo teksta štampan dvostubačno. - Tiraž 5.000. - Str. 26: Mišljenje o izložbi “Nestali u holokaustu-Zemun, svaka slika priča priču”, autora Nenada Fogela / Olivera Milosavljević. - Str. 27-29: Pogled na budućnost iz prošlostI / Aleksandar Nećak.

ISBN 978-86-88297-11-0

a) Јевреји - Прогони - Земун - 1941-1944 - Изложбени каталози b) Холокауст - Јевреји - Србија - 1941-1944 - Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 215653900

Adanja Rafael
Ljerka
Matilda
Ruža
Adler Leo
Paula
Robert
Roza
Adler Paula st.
Ališer Franciska
Juci
Alkuzer Avram
Regina
beba
dete
dete
dete
dete
dete
Altarac Josip
Rašela
Amodaj Haim
Anaf Moreno
Helena
Aušpic Julio
Gita
Ibolka
Balaž Iso
Regina
Selma
Band dr Aleksandar
Šarlota
Milan
Beherano Vitalis
Erna
Belah Ofsej
Rifka
Rahela
Bem Žiga
Fani
Gizela
Bihali Herman
Binder Bertold
Ružica
Anica
Pavle
Blau Jakob
Matilda
Ruža
Bondi Jakob
Greta
Robert
Bošković Eugen
Margita
Erna
Magda
Mirko
dete
Brandajz Žiga
Berta
Bril Josip
Hugo
Bruner Pavle
Cević Avram
Klara
Haim
Marjana
Klara
Robert
Cukerman Serena
Čapo Jovan
Šarlota
Piroš
Stevan

Dežma Rihard
Stefanija
Josip
Daniti Lenka
Aca
Haim
Mika
Katica
Elek Ela
Elijas Lika
Josip
Elijas Regina
Engel Andrija
Ruža
Engel Tea
Anton
Engler Dezider
Jelisaveta
Erenfrojnd Zdenko
Ema
Farhi Alegra
Mihailo
Farhi Alisa
Farhi Josif
Dora
Robert
Farhi Leon
Olga
ErihLili
Alfred
Farkaš Sofija
Fekete Arnold
Fekete Elemer
Olga
Mirjana
Fekete Frida
Fekete Kornel
Fekete Regina
Greta
Lea
Ferster Aleksandar
Julijana
Zoltan
Fišer David
Hermina
Leo
Fišer Dezider
Etelka
Judita
Jovan
Fišer Vilim
Malvina
Samuel
Fleš Marijana
Fodor Bianka
Fogel Eugen
Ida (Gizela)
David
Josip
Frojdenfeld Aleksandar
Magda
Matilda
Frankl Melanija
Fridman Lazar
Serena
Fridman Leo
Fridman Leopold
Irena
Rene
Fuchs Helena
Geduldig Sima
Roza
Geršanović Ruža

Hinko
Gertner dr Leo
Goldštajn Ani
Nadina
Goldštajn Hermina
Goldštajn Ervin
Marijana
Erika
Goldštajn Šarlota
Ervin
Grajner Leopold
Erna
Ilka
Greber Pavle
Serena
Grinfeld Isidor
Gros Jozefina
Grosman Hermina
Gusman Josip
Hajtler Adolf
supruga
Gizela
Mirjana
Halmoš Olga
Ditica
Hercl Emil
Marijana
Josip
Leo
Hercl Adela
Hugo
Jakob
Hercl Ida
Hercl Malvina
Matilda
Antoneta
Hercl Hasan
Gizela
Hercl Rihard
Hiršfeld Frida
Gizela
Hiršl Aleksandar
Bukica
dete
Honig David
Selena
Mira
Heht Etel
Iric Nandor
Jovanka
Erika
Olga
Izahar Josip
Regina
Ana
Alfred
Hinko – Haim
Kalderon Sara
Rahela
Sultana
Matilda
Netika
Sefira
Kačka Geršon
Elza
Alfred
Kampos Salamon
Karpat Ela
Kaufman Regina
Kazes Natan
Sabina
Kezer Sofija
Kinstler Artur
Valerija

Josip
Rudi
Aleksandar
Nina
Klauber Gaus
Klajn Bernard
Olga
Đuro
Klajnman Edmund
Klopfer Hajnrih
Klopfer Izidor
Hana
Jozefina
Elza
Klopfer H. Rudolf
Koen Juda
Mirjana
Gavra
Avram
Koen David
Rifka
Kon Andor
supruga
Ela
Kon Dragutin
Katica
Kon Hugo
Regina
Kon Imre
Etelka
Olga
Kon Salamon
Estera
Kon Ivan
supruga
Hilda
Nada
Vera
Kovač Pavle
Kraus Manfred
Manci rod. Grosman
Edita
Krishaber Karlo
Ela
Kronštajn Frida
Kronštajn Josip
Hedviga
Aleksandar
Rut
Kronštajn Fric
Olga
Ivan
Landau Berta
Leon Elza
Leon Ruža
Leon Hermina
Levi Cadik
Levi Blanka
Klara
Levi Josip
Julija
Levi Laura
Roderik
Levi Kadmon
Sumbul
Alfred
Jozefina
Ruben
Salamon
Levi Nisim
Klara
Mirjana
Stela
Levi Sigmund

Gizela
Ilse
Karlo
dr Kurt
Oto
Levi Sol
Levi Kalman
Lustig Armin
Jelisaveta
Katica
Klara
Olga
Mačoro David
Lili
Estera
Josip
Juda
Nisim
Sofija
Majer Berta
Majer Malvina
Samuel
Margita
Drago
Majer Ezra
Ernesta
Viktorija
Lidija
Mandel Jovan
Mandil Menahem
Soka
Melamed Alfred
Rahela
Menahem Lika
Miler Frida
Urijel
Mordehaj – prezime nepoznato
Musafija Isak
Blanka
Azriel
Jakob
Moša
Rafael
Nahmijas Isak
Jozefina
Nojbauer Roza
Žuži
Orban Martin
Jelisaveta
Papo Eliza
Jozefina
Rahela
Papo Samuel
Sara
Jaša
Saša
Perenji Bela
Marija
Klara
Pinter Djurka
Pisker Adolf
Janka
Ervin
Josip
Pisker Estel
Mira
Pisker Josip
Regina
Klara
Pisker Manfred
Oskar
Placko Frida
Polak Ema

Vera
Policer Eugenija
Pavle
Gabrijela
Rajcer Herman
Rajs Jakob
Gita
Rehnicer Jolan
Ronaj Šarlota
Rozenberg Lazar
Roza
Eugenija
Elvira
Rozenfeld Malvina
Rot Leo
Johana
Erna
Hedviga
Rubenović Feliks
Marsel
Samlaić Marija
Ruža
Erik
Ljerka
Hugo
Šari
Santo Đuro
Štefanija
Sason Blanka
Sason Josip
Bukica
Stela
Mimi
Sason Marijana
Judita
Sason Moric
Semnic Ignjat
Fani
Marko
Semnic Žiga
Roza
Franciska
Sidl Amalija
Edita
Lili
Sidverc Makso
Sigmund Aleksandar
Sigmund Klara
Šalgo Makso
Marija
Jelisaveta
Judita
Žuži
Šer Samuel
Regina
Adolf
Aleksandar
Filip
Malvina
Marko
Lucija
Šor Iso - Leo
Gizela
Hulda
Šosberger dr Franjo
Erika
Mira
Špigl Ingelora
Valter
Špindl Paula
Albert
Herman
Šrajber Bernard

Šrajber Gavro
Štajn Makso
Elza
Robert
Štajner Herman
Talina
Makso
Ružica
Gita
Šugar Geza
Švab Albert
Irma
Švicer Hinko
Vilma
Švicer Berta
Švicer Ignjac
Švicer Leo
supruga
Švicer Julije
Žaneta
Švicer S. Vilim
Erna
Katica
Mira
Švicer I. Vilim
Antonija
Edita
Švicer Herman
Taglajht Emanuel
Estera
David
Edita
Taglajht Juliška
Gavra
Tajtacak Anđelko
Bojana
dete
dete
Taus Žiga
Olga
Samuel
Vajnberg Juliška
Vajcenhofer ing.
Vajs Aleksandar
Vajs Andor
Lenka
Vajs Polak
Regina
Veksler Moric
Veksler Simon
Štefanija
Vider Regina
Vigenfeld Adolf
Vigenfeld Julio
Lela
Ženka
Štefanija
Zonenberg Bela
Heni
Vera
Vlado
Zonenfeld
Zonenfeld Lazar
Zonenfeld dr Samuel
Olga
Hilda
Angelina
Ivica
Zonenfeld Oto

...